



Seijst 1998 : bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist, uitgegeven door de Van de Poll-Stichting

<https://hdl.handle.net/1874/9668>

Seijst

- ◆ Tollen langs de wegen van Zeist Tolhuislaan (9)
- ◆ Holder de Bolder
- ◆ De Sociale Werkvoorziening

...nag 11. Decem. bet 1900 ... in na te melden Tolhuis, publiek verkoopen ...
HET TOLHUIS,
staande te Zeist, aan den Wondenbergschen
straatweg nabij de Nieuwe Krakeling,
tot **AFBRAAK,**
in 3 perceelen.
Op dag t
Aanwijz

...ngeset door Pieter Kraai
...gemeind door Anis Mijl
...teenbakker te Nieuwe
...oegewezen aan Mijl
...ngezet door Hendrik
...m. Ontvanger en moien
...oevelaker voor
...gemeind door Anthoni

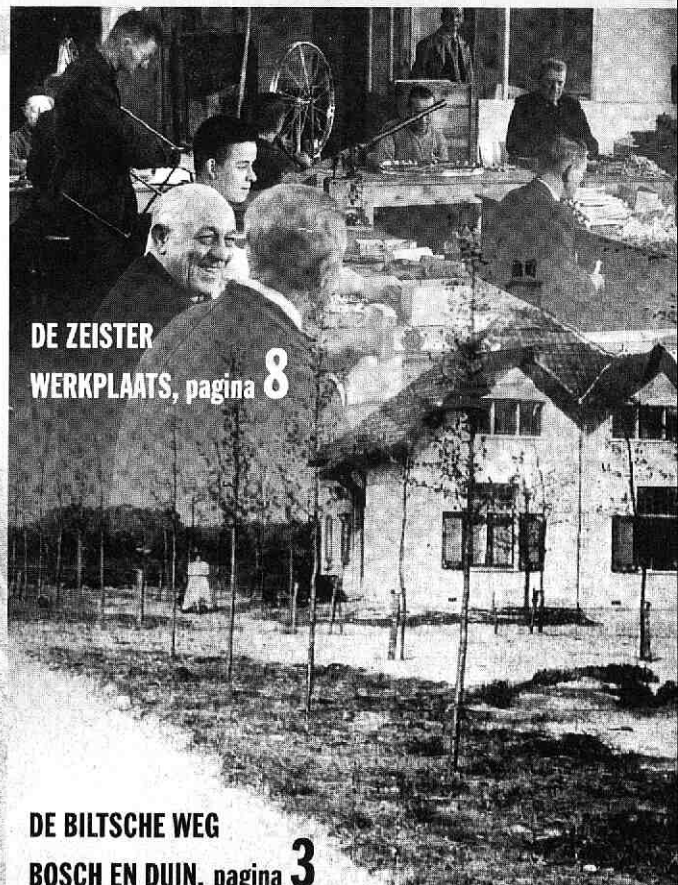
BULLETIN UITGEGEVEN DOOR DE VAN DE POLL STICHTING

**1998-1
1866T**

TOL-TARIEF,

in bij Koninklijk Besluit van 13 October 1838, n^o 110, op
G.A.D.A.M.W.E.G van ZEIST naar het Huis TOL HUIJEN.

De Dierst of Malzer	0,05
De Runderhoed of Heel	0,04
Kalf Schape of Varken	0,01
De beide Schopen of Varkens, sterker dan 10 emke, in een	0,50
van Bok, Gint of Hout gespannen voor een Rij of Voertug	0,02
van Hout, gespannen voor een Rij of Voertug	0,05
van Hout, Malzer of Runderhoed, gespannen voor een Rij of Voertug	0,07



**DE ZEISTER
WERKPLAATS, pagina 8**

**DE BILTSCHIE WEG
BOSCH EN DUIN, pagina 3**

Seijst

*Bulletin ter bevordering
van de kennis
van de geschiedenis van Zeist*

ISSN 1383-2867

Verschijnt 4 maal per jaar; 28e jrg., april 1998, nummer 1. Drukwerk: Drukkerij Gregorius. Vormgeving en lay-out: Frédéric Ruys, Fréphitophe Prod. Zeist

REDACTIECOMMISSIE

Marc Wortmann, voorzitter
J. A. van den Dikkenberg, hoofdredacteur
F. Ruys, vormgever, A. Bal, J. Fluitman, M. Roeder, N. Vlak.

REDACTIEADRES

Nepveulaan 87, 3705 LC Zeist. Aanmeldingen van nieuwe donateurs of adreswijzigingen kunnen enkel schriftelijk worden gemeld via onderstaand postadres.

POSTADRES VAN DE POLL-STICHTING

Postbus 342, 3700 AH Zeist. Giro 384 03 83

BEZOEKADRES DOCUMENTATIECENTRUM

Slot Zeist, Zinzendorflaan 1. Telefoon (030) 692 17 04. Geopend op dinsdag van 10.00 - 12.00 uur en iedere eerste zaterdag van de maand van 14.00 - 16.00 uur.

3. Tolhuislaan, *Leo Visser*
Tollen langs de wegen van Zeist (9)
5. Holder de Bolder, *Hans Kylian*
Mythen en sagen over Zeist
8. De sociale werkvoorziening, *Herman uit de Bosch*
De werkplaatsen in Zeist tussen 1950 en 1960
14. Jaarverslag 1997
Redactiecommissie, archiefcommissie,
tentoonstellingscommissie, audiovisuele commissie

En verder...

De berichten uit de Van de Poll Kamer.

Tolhuislaan



Tol, Biltsehe weg, Bosh en Duin

Prentbriefkaart van de tolgaarderswoning,
in Den Dolder 1910

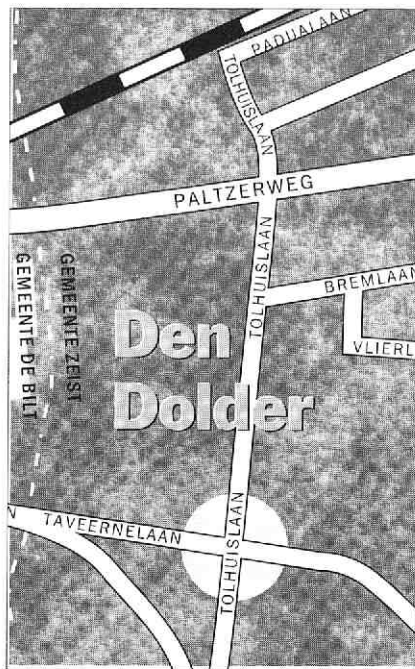
Van de tol, waarnaar de Tolhuislaan is genoemd weten we bijzonder weinig. In een serie artikelen in de Dolderse Gids onder de rubriek 'Kent ge uw buurtschap?' van L.J. Staal, staat in nr. 19 van 12 mei 1964 het volgende:

Wanneer wij willen zeggen waar de Tolhuislaan haar naam aan ontleent, moeten we beginnen met te vertellen, dat omstreeks 1912 naast het huis op de hoek van de Tolhuislaan-Taveernelaan een tol werd geplaatst met daarnaast een draaihekje voor doorlating van voetgangers.

De plaatsing van deze tol was het gevolg van een onenigheid tussen grondexploitanten uit Bilthoven en Bosch en Duin.

De eerste bewoner van dit tolhuis was de heer Hoekjan, die in dienst was bij de familie Des Tombe, die toentertijd de buitenplaats bewoonde, welke wij thans kennen als 'De Witte Hei' (van 1968 tot 1993 in gebruik bij de stichting 'Het Nederlands Bijbelinstituut' onder de naam 'De Nieuwe Koppel' L.V.)

De vrouw van de heer Hoekjan deed dienst als tolgaardster. In 1913 vertrok de heer



Overzichtskartaal van Den Dolder met de kruising Tolhuislaan/Taveernelaan. Het verlengde van de Tolhuislaan heet in De Bilt Julianaan.

Hoekjan en kwam de familie J. Blankenstein in het tolhuis wonen. Het jaar van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, in 1914,

werd de tol geheel gesloten. De toestand werd nog onprettiger, omdat van de zijde van De Bilt de straat werd opengemaakt en er bij de tweesprong (de tegenwoordige Julianalaan/Paltzerweg) eveneens een afsluitboom werd geplaatst.

Wanneer we dan ook (zo vertelde ons de heer Blankenstein indertijd) de richting van het tegenwoordige Bilthoven uitwilden (we hadden toen nog heel kleine kinderen) werd eerst een touw aan de vooras van de wagen gebonden; één liep dan voor de kinderwagen uit om te trekken, een tweede duwde de wagen. De tegenwoordige Julianalaan was verhard, daar konden we dus weer gewoon rijden. Tot aan 1921 heeft de familie Blankenstein het tolhuis bewoond.

Na een korte tijd, waarin enige veranderingen aan het huis werden aangebracht, werd het betrokken door de familie A. Pul. Hoewel de tol in de loop der jaren is verdwenen, is toch de naam Tolhuislaan gebleven. Zoals bekend, is de Tolhuislaan thans verlengd tot aan de Paduaweg. Zie hier dus de historie van onze Tolhuislaan.

Leo Visser

BRONNEN

Doldersegids, 12 mei 1964, nr. 19

Holder de Bolder

In een vervallen huis even buiten Den Dolder woonde een oeroude luchtgeest. Niemand heeft hem ooit in zijn ware gedaante gezien, maar bijna iedereen heeft hem wel eens gehoord of gevoeld. Hij kan overal zijn en nergens. Ze noemen hem wel Holder, want hij is een echte buldergeest. Als hij in de schoorsteen loeit of over de zolder raast, zodat de dakpannen er soms afvliegen, is er vaak nog wel iemand die zegt:

*Holder de Bolder,
Daar loopt een koe op zolder.
't Is geen witte koe,
't Is geen zwarte koe.
Die loopt naar Den Dolder toe,
Aboe, aboe, aboe*

Maar een koe is hij niet, al zou je soms zweren dat hij van vlees en bloed is. Hij is ook een klopgeest, want hij klopt wel eens aan de deur of tikt op het raam. Maar als je dan gaat kijken, is hij al niet meer te bekken. Hij kan zo licht zijn als een veertje, maar ook zo zwaar, dat je denkt dat er iemand bovenop je zit.

Een boer die op een avond onderweg naar huis was, merkte dat ook. Holder was ongemerkt op zijn schouder neergestreken en elke stap die de boer zette, viel hem zwaarder. De man had het gevoel of hij lood in zijn schoenen had. Hij deed over de weg naar huis gewoonlijk een half uurtje, maar nu kostte het hem de hele nacht om thuis te komen. Pas toen de eerste zonnestrallen zich lieten zien, liet zijn plaaggeest hem gaan. De boer was helemaal overstuur, maar zijn vrouw geloofde zijn verhaal voor geen meter. 'Je zult wel weer goed dronken zijn geweest,' snauwde zij.

Een ander keer had Holder zich op een groentekar neergelaten. De wagen zakte zo diep in de modder, dat de koopman hem niet meer vooruit kon krijgen. Eerst toen het al licht was, wist de man de kar weer in beweging te krijgen. Hij kwam veel te laat op de markt en de andere marktkooplui lachten zich een kriek, toen hij over een geest begon.

'Hé sufferd, verzin de volgende keer alsjeblieft iets anders, wanneer jij je verslapen hebt!' hoonden ze.

Een stroper kwam op een gegeven moment terug van zijn tocht. Hij had niets gevangen en hij was in een slecht humeur. De zon was bijna onder en hij gaf zijn paard flink de sporen om nog voor donker thuis te zijn. Langs het bospad zag hij een leuk dorpsmeisje lopen, met haar boekentas in haar armen geklemd. Dat kon toch nog een mooie buit worden, dacht de stroper.

"Zo schatje", zei de man tegen het mooie meisje, terwijl hij zijn paard inhield. "Helemaal alleen op pad? Heb je geen zin om met mij mee te rijden?"

Het meisje was vaak genoeg gewaarschuwd voor vreemde mannen en begon meteen hard weg te rennen.

Maar voor ze het goed en wel door had, was ze al van de grond getild en voorop in het zadel gezet. "Ju, ju!" riep de man tegen zijn paard, dat er in galop vandoor ging. Het meisje riep en gilte. "Help! Laat mij alstublieft! Mijn moeder is ziek. Ik heb beloofd haar nog te helpen. Waarom laat u me niet vrij? Toe, laat me gaan."

Maar hoe zij ook bad en smeekte, de stroper liet haar niet gaan. "Ik weet wel wat anders voor je, dan je moeder helpen," zei hij grijnzend. "Je kunt beter met mij mee naar huis, dan heb ik daar wel een verrassing voor je."

Het meisje probeerde zich los te rukken, maar tevergeefs; de man was veel te sterk en haar verzet vermaakte hem slechts. Wat hij niet wist, was dat Holder zich achter hem op het paard had gezet. Zij waren zojuist voorbij het oude, verlaten landhuis gekomen, waar de boldergeest zich zo vaak ophield.

Met een schok stond het dier opeens stil. Bijna werden ze allebei uit het zadel geworpen. De stroper maande het paard en drukte zijn sporen stevig aan. "Vort, vort!" schreeuwde hij ongeduldig.

Hoewel er bloeddruppels verschenen op de buik van het paard, bleef het toch stokstijf staan. De man nam nu zijn zweep en sloeg het paard waar hij het maar raken kon.

Het hielp niets; het beest briepte woest, maar weigerde ook maar één stap

te verzetten. "Dan maar lopen!" riep de stroper getergd.

Hij sprong uit het zadel en wilde het meisje van het paard tillen. Maar hij stond nog niet op de grond, of hij kon zich niet meer verroeren: Holder de Bolder was op zijn schouders gaan zitten. Hij bezweek haast onder de last.

Het paard, dat bevrijd was van het gewicht, nam onmiddellijk de benen. Het meisje nam de leidsels over en liet het

paard pas halt houden, toen ze voor haar ouderlijk huis was.

Haar moeder had zich ernstig zorgen gemaakt en was maar wat blij haar kind gezond en wel terug te hebben.

De kwelgeest hield de stroper in zijn greep tot de zonopkwam. Het was die nacht ijskoud en tegen de ochtend was de man haast doodgevroren. Bijna kriepend bereikte de man uiteindelijk zijn woning.

Hij heeft nooit tegen wie dan ook los-

gelaten hoe hij zijn paard is kwijtgeraakt.

Hans Kilian

BRON

Naar een volksverhaal en een rijmpje uit Zeist van Trijntje Pinkster (1917), moeder van de auteur. "Boldergeest" is het Nederlandse woord voor het via het Duits aan het Noors ontleende Engelse *poltergeist*, hetgeen kloppergeest betekent; bolderen hangt samen met bulderen en is met lawaai voortbewegen, vgl. *bolderwagen*.

De auteur Hans Kilian (pseudoniem van Karel ter Voorde), geboren in Velsen, groeide in Zeist op en studeerde in Utrecht en Rotterdam. Van zijn hand verschenen diverse toneelstukken die in de Stadsschouwburg van Brussel werden opgevoerd en een verscheidenheid aan prozawerk. De onlangs verschenen verhalenbundel 'Lach en Sterf' is zijn derde boek. Deze paperback bevat vooral humoristische, fantastische verhalen, die

voor een groot deel in literaire tijdschriften, kranten en andere periodieken hebben gestaan. Ook al speelt misdaad en dood in sommige van de korte verhalen een rol, toch is de bundel licht, zo niet te zeggen, laconiek van toon. In enkele verhalen heeft de auteur folkloristische elementen verwerkt. Tevens heeft Kilian een aantal dichtbundels op zijn naam staan.



De sociale werkvoorziening

in Zeist tussen 1950 en 1960

In Nederland bestaat al sinds de economische crisis van de jaren dertig van deze eeuw werkvoorziening voor werklozen. Was het in eerste instantie meer in de liefdadigheidssfeer, na de Tweede Wereldoorlog heeft de overheid een en ander naar zich toetrokken en wetgeving ontwikkeld. Op initiatief van de gemeentelijke overheid ontstonden zogenaamde 'beschutte' werkplaatsen. Deze werkplaatsen waren bedoeld en ingericht voor mensen, die niet meer terug konden keren in het gewone arbeidsproces. Over het algemeen werd in de werkplaatsen eenvoudig industrieel of ambachtelijk handwerk verricht.

In de loop van de tijd ontstond ook behoefte aan voorzieningen voor mensen, die aangewezen waren op handwerk in de open lucht of hoofdarbeid, onder aangepaste omstandigheden. Dit artikel beschrijft de naoorlogse ontwikkeling en groei van de sociale werkvoorziening in Zeist. Deze ontwikkeling hangt nauw samen met de zoektocht naar passende huisvesting. De bouw op verschillende plaatsen krijgt daarom veel aandacht.

Het begin 'de Haven'

Op 21 december 1949 riep de minister van sociale zaken de medewerking van de gemeentebesturen in voor de uitvoering van de gemeentelijke sociale werkvoorzieningsregeling voor handarbeiders (G.S.W. - regeling).

Deze regeling trad op 1 januari 1950 in werking en beoogde dat de gemeenten speciale werkobjecten in het leven zouden roepen ten behoeve van werkloze handarbeiders, die bezwaarlijk kanalen en wegen konden aanleggen.

Als werkobjecten kwamen in aanmerking die werkzaamheden ten behoeve van een gemeente, een ander publiekrechtelijk lichaam of een privaatrechtelijk lichaam, welke zonder de bij de

G.S.W.-regeling geschapen mogelijkheden tot subsidiëring, niet tot uitvoering zouden komen.

In de gemeente Zeist waren op 31 december 1949, 68 werklozen, die een uitkering ingevolge de Overbruggingsregeling of de Sociale Bijstandsregeling genoten. Een stijging van dit aantal in

de naaste toekomst werd verwacht in verband met de herplaatsing in het bedrijfsleven van de gedemobiliseerde militairen, die in Indonesië hun dienstplicht hadden vervuld.

Een adviescommissie gaf het gemeentebestuur in overweging werkloze handarbeiders in het kader van de G.S.W.-regeling in te schakelen bij het verbeteren der gemeentebossen.

Nadat de gemeenteraad de benodigde gelden had beschikbaar gesteld, konden in het begin van de maand november 1950 ongeveer 20 werkloze werknemers in het Zeisterbos aan zinvolle arbeid worden geholpen, welk aantal na verloop van tijd aanzienlijk werd opgevoerd.

Al spoedig bleek, dat menige werkloze niet in staat was tot het verrichten van lichte bosarbeid daarom werd omgezien naar een G.S.W.- object, dat niet in de buitenlucht behoefde te worden uitgevoerd.

Toen elders in den lande in 1952 een aanvang was gemaakt met de toepassing

van de G.S.W.-regeling op werkobjecten in werkplaatsen voor gehandicapten, gingen er weldra stemmen op ook in de gemeente Zeist te komen tot de oprichting van een sociale werkplaats, welke zou kunnen aangemerkt als een object in de zin van de G.S.W.-regeling.

Vooraf de afdeling Zeist en Omstreken van de Nederlandse Vereniging Sociale Zorg voor Minder Validen "A.V.O." onder leiding van Mr. A. P. Korthals Altes (burgemeester van Zeist) was een krachtig pleitbezorger.

Nadat verschillende maatschappelijke organen instemming hadden betuigd met het voornemen in de gemeente Zeist een sociale werkplaats op te richten werd besloten een particuliere stichting in het leven te roepen, welke het doel zou hebben het verschaffen van werkgelegenheid aan mindervaliden met de bedoeling hun nog aanwezige arbeidsgeschiktheid op peil te houden en eventueel te vergroten.

Er werd besloten een door de gemeente Zeist beschikbaar gestelde loods, staande op het haventerrein, gelegen aan

de Utrechtseweg te huren ten einde in deze loods een sociale werkplaats te vestigen.

Dit is het terrein waar nu de brandweerkazerne staat.

Tenslotte benoemde de stichtingsraad uit ongeveer 40 sollicitanten met algemene stemmen tot leider van de op te richten werkplaats de heer C. van Nieuwenhoven, directeur van de werkgemeenschap "Oost Groningen" te Winschoten.

Op hem kwam de taak te rusten het werkplaatswezen in de gemeente Zeist van de grond af op te bouwen.

Op 1 november 1954 werd het inrichten van de werkplaats ter hand genomen.

Het was zelfs mogelijk een drietal mindervaliden hierbij in te schakelen, die in de geschiedenis van "de Zeister Werkplaats"

als werkers van het eerste uur kunnen worden beschouwd.

De werkzaamheden vorderden der-

De „Zeister Werkplaats” opende Weg, waarlangs invaliden in de maatschappij terugkeren

De einde het einde van de vorige eeuw zich steeds sneller ontwikkelende industrialisatie van de productie en de daarmee gepaard gaande vertoerlijking van de maatschappij, hebben zich in een dergelijk verloop tot een samenleving ongedrongen, dat de mens de opgevoerde stoffelijke macht niet meer bleek te kunnen betoersen door geestelijk overvloed.

De evenwichtsinstellingen in de maatschappij zochten men door oorlogen weer te moeten herstellen en zo beleefden wij in enkele tientallen jaren grote wereldcransen wegens gebrek aan diplomatiek verstand en wegens gebrek aan op de Christelijke zedenleer verzorgende wijsheid, zo wilde de N. Verhoeve in zijn belangwakende speech, die hij ter gelegenheid van de opening van de Zeister Werkplaats hield.

Belangstelling voor de invaliden

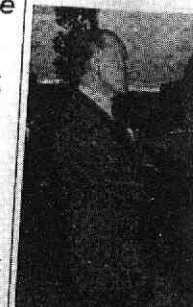
Een van de belangrijke invloeden van de oorlog is de groeiende belangstelling voor de invaliden in het algemeen en voor de invaliden in het bijzonder. Toen in 1932 ten gevolge van een A.V.O. (de A.V.O. is de Vereniging die zich het lot van de invaliden aantrekt) en terecht deze mensen in het normale arbeidsproces terug te brengen — in was een nieuw belevingsproces begonnen. Via een advies- en consultatiebureau en dank zij de medewerking van de Zeister Raad, was in het Panbox een Kruisvereniging ingericht en op het Haventerrein werd begonnen met de verwezenlijking van een beschutende werkplaats.

Deze Zeister Werkplaats werd zaterdagmiddag in aanwezigheid van de leden van de Stichtingsraad, de burgemeester van Zeist, mr. A. P. Korthals Altes, de heren wethouders W. Schmidt en J. P. M. Ruyt, de gemeentesecretaris de heer A. P. Timmer, de heer E. Kromenburg, Rijksconsulent voor Sociale Bijstand van het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid en tal van andere geadviseerden, in gebruik genomen. Als leider van de werkplaats werd de heer Van Nieuwenhoven benoemd, die over een grote ervaring op dit gebied beschikt.

Dank zij de medewerking van Gemeentewerken werd het oude gebouw op het Haventerrein omgebouwd tot een royale ruime werkplaats, waar straks de invaliden het zelfvertrouwen kunnen terugwinnen. Het doel is de gestoorde maar in het normale leven terug te brengen, als volwaardige arbeiders.

Straven vond weerklink

Als hoofd van de gemeente uitte de burgemeester zijn vreugde over het bereikte resultaat dat hem persoonlijk niet onbewogen heeft gelaten. Spreker had waardering voor de wijze waarop het streven weerklink heeft gevonden bij de verschillende Kruisverenigingen, Kerkelijke organisaties en Vakbonden. De werkzaamheden van de A.V.O. is nog niet algemeen genoeg bekend, zo merkte de burgervader en hij vertrouwde dat dank zij de publicaties over deze opening de aandacht van genoemde instellingen zou worden gevestigd op de mogelijkheden die hier voor geestelijk en lichamelijke gestoorde te vinden zijn. In dit verband is het misschien goed te vermelden, dat men zich kan verzoeken aan het secretariaat van de Dorpsstraat 15, of bij de directeur van de GG en GD, of bij de bedrijfsleider, de heer Van Nieuwenhoven. Als ideaal wordt gesteld dat deze werkplaats binnen de kortst moge-



lijkste tijd zal uitvloeien tot werkplaatsen. De heer Kroon zei in zijn toespraak dat gehandicapte mensen eveneens heeft op volwaardige arbeid bevoorrecht gezonde werkschieten het doel van de beschutende werkplaats als volgt: "Het van de arbeidsgeschiktheid, standhouding hiervan of het van deze geschiktheid en om wijze heeft zestig procent reeds plaats in de normale maatschappij weer kunnen inbrengen."

Medewerking bedrijven

De verwezenlijking van het ideale doel zal voor een goede afsluiting van de mate van werking, geboden door de Nederlandse Belevingsraad, is een goed teken dat de plaatselijke instellingen van hun welgemeende belangstelling hebben blijk geven zodat vandaag reeds met vijf krachten aan bepaalde werk worden begonnen. Het spreekt vanzelf dat de leiding van de werkplaats zich een snelle groei stelt. Dit had ook de heer De V. afgevaardigde van het Hoofdbestuur

mate, dat op zaterdag 18 december 1954 de opening van de werkplaats onder grote belangstelling kon plaatsvinden.

Daar inmiddels werkopdrachten van een onderneming in Zeist waren aangetrokken, kwam de werkplaats na de opening terstond in bedrijf.

De start was niet gemakkelijk. In het begin moest men zelf drinken meemen. De kachels werden in het begin op hout, later op kolen en weer later op olie gestookt. De heer van Nieuwenhoven zorgde ervoor dat als het streng vroom de kachels in het weekend bleven branden.

In september 1955 werkten er 21 werknemers, een aantal dat

weldra boven de dertig zou uitgroeien. In 1955 werd er koffie en thee geschonken.

Van het begin af aan was het de bedoeling, dat "de Zeister Werkplaats" als streekwerkplaats zou fungeren met als werkterrein de gemeenten De Bilt, Bunnik, Cothen, Doorn, Driebergen-Rijssenburg, Langbroek, Wijk bij Duurstede en Zeist.

Huisvestingsprobleem

Het huisvestingsprobleem loopt als een rode draad door de geschiedenis van "de Zeister Werkplaats" tot aan SWZ toe.

Enige maanden na de officiële opening werd door de raad der gemeente Zeist op verzoek van de stichtingraad een krediet beschikbaar gesteld voor het doen aanbrengen van een tussenwand in de werkplaats waardoor enige geestelijk gehandicapten aan passend werk konden worden geholpen.

Inmiddels waren verschillende machines aangekocht, terwijl de personeelsbezetting gestadig groeide.

Een en ander had tot gevolg, dat in

het najaar van 1955 de beschikbare ruimte te klein werd.

De gemeenteraad besloot in 1955 dat uitbreiding aan de haven niet kon, doordat gemeentewerken hier uit wilde breiden, o.a. voor opslag en stalling van voertuigen.

Nog in dat zelfde jaar besloot de gemeenteraad na onderzoek dat het schoolgebouw aan de 1e Hogeweg, niet geschikt was voor de Zeister werkplaats.

Daar er zo snel geen ruimte gevonden werd, besloot de stichtingsraad per 16 oktober 1955 van de gemeente Zeist het pand aan de 1e Dorpsstraat 23 te huren ten einde het daar sedert 1906 bestaande boekbindersbedrijf, dat was overgenomen van de heer K. Wessels, te kunnen voortzetten.

De heer K. J. Wessels verkocht zijn bedrijf uiteindelijk voor f6.173,- aan de stichting en zou nog ca. een halfjaar assisteren, tot augustus 1955.

Als gevolg van deze transactie kon het aantal werknemers worden opgevoerd, terwijl bovendien een nieuw werkobject werd verkregen. Voorts ging

haar poorten 7



Burgemeester Mr. A. P. Korthals Altes was oprecht verheugd met de opening van de „Werkplaats Zeist“. Naar de kathedraal der Van Nieuwenhoven, leider van de werkplaats van de AVO voor ogen, toen hij de wens uitsprak, dat het centraal gelegen Zeist spoedig de streekgedachte zou weten te realiseren. Daarbij zocht hij in de eerste plaats aan de gemeenten Driebergen en de Bilt.

Tenslotte kreeg de heer Van Nieuwenhoven het woord, die vertelde, hoe reeds medewerking was verleend door invaliden bij de verbouwing van deze werkplaats. Een van deze werkers, de heer G. van Doorn, had het contereisiel van de burgemeester mocht het werkstuk wel even zien, evenals trouwens alle aanwezigen, doch het zal een ereplaat krijgen in het kantoor van de bedrijfsleider.

De Zeister Werkplaats biedt een prettige ruimte waarin de loekomstige werkers de ware arbeidsvreugde zullen leren kennen en wellicht de basis zullen leggen voor een terugkeer in de gewone maatschappij.

de gemeenteraad van Zeist in zijn vergadering van 2 januari 1956 akkoord met de voorgestelde uitbreiding van de werkplaats aan het haventerrein. Beide maatregelen gaven echter niet voldoende soelaas, vanwaar de plannen werden bevestigd voor de bouw van een nieuwe werkplaats.

Met het realiseren van deze plannen was evenwel geruime tijd gemoeid. In de eerste plaats oefende het gebrek aan bouwgrond een remmende invloed uit terwijl vervolgens de bestedingsbeperkende maatregelen van de regering het bestuur parten speelden.

Voorlopig werd dan ook volstaan met de verbouwing van het perceel aan de 1e Dorpsstraat, waarin de afdeling boekbinderij was gevestigd.

Het uit gedeeltelijk hout en steen bestaande gebouw aan het haven besloeg een ruimte van 42x 8 meter. Hierin waren ca. 60 mensen werkzaam.

Er werden in die tijd onder andere invalidewagens gerepareerd en er werden elementen samengesteld voor Inventum.



De Zeister Werkplaats voor minder invaliden (1956), waar 26 mensen zijn ondergebracht. Op bovenstaande uitsnede de afdeling houtbewerking. De werkplaats stond op het haventerrein van de gemeente.

FOTOARCHIEF GEMEENTE ZEIST

Er werd ook snoep verpakt voor de firma Goedhart

Op donderdag 29 januari 1959 vatte een lekbak onder een olievat vlam, waardoor brand ontstond. Door deze brand werd de werkplaats grotendeels verwoest.

Er deden zich geen persoonlijke ongelukken voor.

Hieronder volgt een stukje uit de

Nieuwe Zeister Courant van vrijdag 30 januari 1959.

Een korte maar hevige brand heeft het houten gebouw van "de Zeister Werkplaats" op het gemeentelijk haventerrein voor driekwart verwoest.

Van het gebouw waarin een zestigtal minder valide arbeidskrachten hun dagelijks brood verdienden, staat nu nog slechts een stukje magazijn en een simpel montage halletje over. Maar het juist belangrijkste en kostbaarste gedeelte van het gebouw, de fabriekshal, waarin een aantal dure machines stonden opgesteld is door de brand verloren gegaan. De totale schade belooft in de tienduizenden guldens, doch wordt door de verzekering gedekt.

De brand brak gisterenmorgen om even over half negen uit in de fabriekshal vermoedelijk doordat een vonk van het lasapparaat een bak met olie bij de boormachine in brand zette. Er was geen redden meer aan. Even later ontplofte met een ontzagwekkende knal een vat met petroleum, waarna het vuur nieuw voedsel kreeg en het houten gebouw in minder dan geen tijd als een fakkel brandde. Een gelukkige omstandigheid is het feit, dat

de plannen voor de nieuwbouw van een nieuwe werkplaats al gereed liggen en zelfs de benodigde vergunningen al bijna verkregen zijn.

Het plan bestaat om op het industrieterrein aan de Dijnseburgerlaan een geheel nieuwe en veel grotere werkplaats te bouwen, omdat het huidige gebouw reeds lang te klein was en bovendien eigenlijk helemaal niet voor het doel geschikt was. Burgemeester Mr. A. P. Korthals Altes, die gisterenmorgen persoonlijk op het terrein van de brand aanwezig was, evenals de wethouder van Sociale Zaken ir. N. Verhoef en de directeur van Sociale Zaken J. J. M. Truyens, verzekerde ons dan ook dat nog nimmer zo snel met de herbouw zal zijn begonnen als nu het geval zal zijn. En naar verwacht wordt kan de nieuwe werkplaats nog voor het einde van dit jaar gereed zijn.

Tot die tijd zal "de Werkplaats" een tijdelijk onderkomen elders moeten vinden dat wellicht het grootste probleem zal zijn.

Binnen veertien dagen wordt gekozen voor de noodlokalen van de ULO aan de Prof. Lorentzlaan 16.

Er werd gezocht naar allerlei alterna-

tieven. De keuze viel op een houten loods van ca. 800m².

Deze zou over 10 jaar worden afgeschreven. De houten loods bood geen oplossing op lange termijn, zodat in datzelfde jaar een voorstel gedaan werd een ontwerp te maken voor een nieuwe werkplaats aan de Dijnseburgerlaan.

Het gebouw aan de Arnold van de Kamplaan (Dijnseburgerlaan)

Voorlopig werd een houten noodgebouw op de oude fundamenteën geplaatst, zodat er weer een werkruimte in gebruik genomen kon worden.

De ramp bleek een krachtige stimulans te zijn voor een versnelde uitvoering van de plannen tot het bouwen van een nieuwe streekwerkplaats.

Reeds in de vergadering van 6 april 1959 besloot de raad van de gemeente Zeist om op het terrein gelegen tussen de Arnold van de Kamplaan en de Dijnseburgerlaan een werkplaats te doen bouwen en deze te verhuren aan de "Stichting de Zeister Werkplaats".

Alle Zeister aannemers werd gevraagd in te schrijven op de bouw van "de Zeister Werkplaats".

Uiteindelijk werd de bouw gegund aan Joh. Lamore uit Zeist. De eerste offerte bedroeg f229.900.= maar na enkele wijzigingen werd de uiteindelijke bouwsom f209.900.=

Het provinciaal bestuur van Utrecht verleende een renteloos voorschot, zodat op 5 oktober 1959 de gunning tot de bouw kon plaatsvinden.

Als streefdatum voor de oplevering van de nieuwe werkplaats werd 1 september 1960 aangehouden.

De verhuizing naar het nieuwe gebouw vond plaats in de maanden september en oktober 1960.

De officiële opening van de nieuwe werkplaats was op 16 februari 1961.

Herman uit de Bosch

Met verwondering en weemoed

et verwondering en weemoed kijken wij terug op het afgelopen jaar. Zo snel voorbij, maar toch heel veel gebeurd. Vanaf deze plaats een laatste groet aan Lydia Heyning en Raymond Tijtgat, die ieder op eigen wijze een grote bijdrage hebben geleverd aan het vele werk dat in de Van de Pollkamer wordt verzet. Zo blijven wij ons met enthousiasme bezig houden met de uitbreiding van

waardevol historisch (archieff-) materiaal, waaronder de aanschaf van diverse boeken, zoals *de geschiedenis van de Provincie Utrecht* onder redac-

Leden archiefcommissie

Mw. drs. J.C. Mollen-Hengeveld,
mw. A.C. Metz en mw. A. Speet.
Drs. M.M.A. Roeder, D.A. Albrecht
en A. Niessen.

tie van prof. Dr. C. Dekker, oud-rijksarchivaris in de provincie Utrecht. Ook ons 'knipsel'-archieff verdient alle aandacht. Immers, wat vandaag gebeurt is morgen reeds geschiedenis. De vele bezoekers aan ons Documentatiecentrum kunnen te allen tijde een beroep doen op het zogenaamde 'Zeister Geheugen' en kloppen zelden tevergeefs aan. In dit verband verwijzen wij nog eens naar onze middagopenstelling elke eerste zaterdag van de maand

tussen 14.00 en 16.00 uur in het Zeister Slot.

Extra vermeld dient te worden onze deelname aan de antiquarische boekenmarkt op het Slotplein, jaarlijks in september. Aanvulling en versterking is zeer gewenst.

Een woord van dank gaat uit naar degenen die onze Collectie hebben verrijkt in de vorm van giften, nieuwe aanwinsten e/o bruikleen.

C.W. van den Berg-

Boeiende debutanten

nder verantwoording van deze redactie verschenen vier nummers van het vernieuwde SEIJST. Niet alleen konden we werk publiceren van mensen die al vele jaren in Seijst publiceerden - met hoogachting noem ik in dit verband de heer L. Visser, wiens magnus opus over de tollens langs de wegen van Zeist in deze jaargang een finale beleeft - ook

konden we een aantal boeiende debutanten presenteren, waardoor de vernieuwing die de redactie voorstaat niet alleen in de vormgeving tot uitdrukking komt. Wie de afgelopen jaargang heeft bestudeerd, zal tot de conclusie komen dat de redactie gepoogd heeft het zuiver historische perspectief iets te verbreden, maar waar het allemaal toe moet leiden hangt mede

af van de hoeveelheid en de kwaliteit van de aangeleverde kopij. Bij alle kleinigheden die er mis zijn gegaan is het wel eens goed om vast te stellen dat we goed met elkaar kunnen samenwerken en veel met elkaar gelachen hebben. In het najaar werd de redactiecommissie versterkt met N. Vlak en M. Wortmann. Op deze plaats willen we iedereen die als auteur of

anderszins een bijdrage heeft geleverd (ik denk bijvoorbeeld aan de heer Rhoen, die altijd bereid is mee te denken en enkele illustraties ter beschikking heeft gesteld) hartelijk danken.

J.A. van den Dikkenberg

Leden redactiecommissie

J. Fluitman (voorzitter), J.A. van den Dikkenberg (hoofdredacteur),
F. Ruys (vormgever), mw. drs. A. Bal (secretariaat) en M. Roeder,
N. Vlak en M. Wortmann.

In het tweede jaar van het bestaan van onze jonge commissie zijn de audiovisuele activiteiten van de stichting met succes uitgediept en verbreed.

RESTAURATIE

Er is ten eerste hard gewerkt aan de conservering en het toegankelijk maken van het oude 16 mm filmmateriaal. Alle slechte lussen zijn gerestaureerd, de dragers zijn gereinigd en daarna gecopieerd naar VHS voor consultatie. De komende jaren zal dit materiaal worden overgezet op professionele videoband, zodat we in de toekomst bij voorstellingen geen gebruik meer hoeven te maken van de oude films.

Piet Goedhart organiseerde in januari een besloten filmvoorstelling voor de Walkartvereniging aan de Kerkweg. De Walkartclub was enthousiast en dat leverde weer nieuwe donateurs op. Bovendien werden in januari de eerste officiële contacten gelegd met het provinciaal audiovisueel archief in Utrecht en met de afdeling gemeenteverlichting van Zeist. Met beide instanties is overleg op het gebied van historische films.

Activiteiten uitgediept en verbreed

Een waardevol contact met de lokale televisie Slotstad TV werd opgebouwd met het doel in de komende jaren te gaan samenwerken aan uitzendingen met historisch materiaal.

PREMIERE

Een meer in het oog springend evene-



ment was de FIGI-première in maart van de door Marjolijn Droog gemaakte documentaire "Goede Buren", over het 250-jarig bestaan van de Evangelische Broedergemeente in Zeist. We mochten ons verheugen in een overvolle zaal belangstellenden. Bovendien waren er lovende woorden van voorzitter Van der Burg van de stichting, van de vertegenwoordiger van de Broedergemeente en van de rest van het publiek. Later in het jaar bereikte ons het bericht dat de broedergemeente deze film wil gaan vertonen als onderdeel van de zendingsactiviteiten; zeker een compliment!

NIEUWE FILMS

De eerste opnames voor de film over de nieuwbouw van het Boulevard-terrein werden in april ter hand genomen door cameraman Gijs Ansem van filmclub Centrum. Gijs zal de komende twee jaar met regelmatige tussenpozen opnames maken van de bouwactiviteiten en -in het kader van oral history- van interviews met architecten, bouwkundigen en andere belanghebbenden. Op Koninginnedag 1997 hebben we

een oude traditie in ere hersteld door samen met de Oranjevereniging een tweetal filmvoorstellingen in FIGI te organiseren. De opkomst was redelijk, in het voor ons liggende jaar zal een betere PR gewenst zijn.

Ook hebben Piet Goedhart en JanWillems van Scherpenzeel (een nieuw commissielid) in deze maand een besloten filmvoorstelling georganiseerd voor de Zeister Schilder Patroons Vereniging. Dit werd een succes; verschillende schilders hebben zich opgegeven als donateur.

Marjolijn Droog, Aad de Groot en cameraman Piet Riethoven (ook van filmclub Centrum) startten in de maand mei met de opnames voor een film over de Zeister familie Haaksman. Deze film zal het leven van de Zeister ondernemers-familie aan het einde van de twintigste eeuw in de vorm van oral history belichten vanaf de start op landgoed Vollenhove tot heden.

Het initiatief om in samenwerking met de gemeente een voorlichtingsfilm over het leven in Zeist tijdens de tweede wereldoorlog te maken strandde op de helling. Vanwege onvoldoende belangstelling vanuit het

onderwijs werd dit project (voorlopig) afgeblazen.

WISMAN COLLECTIE

In juli kwamen we in gesprek met de heer Wisman, voormalig loodgieter te Zeist, nu wonende in Huis ter Heide. De heer Wisman blijkt in het bezit te zijn van vele uren historische films, deels zelf gemaakt in de vijftiger jaren, deels van derden ontvangen. Naast zijn filmcollectie heeft hij een interessante verzameling van historische audiovisuele apparaten en andere objecten opgebouwd. Na enig heen en weer praten geeft de heer Wisman aan te willen samenwerken met de stichting om zijn unieke collectie te bewaren voor de toekomst. In de loop van de winter zal deze collectie geïnventariseerd worden.

In oktober hebben we een najaarsfilmvoorstelling georganiseerd in FIGI, met onder andere een film van Wisman. De belangstelling voor deze avond was zo groot dat we de helft van het publiek hebben moeten vragen om buiten de zaal te wachten op de tweede voorstelling. De meeste belangstellenden deden dat zonder morren en dat gaf de aanwezige verslaggever van het

Utrechts Nieuwsblad de gelegenheid uitgebreid interviews af te nemen. Het resultaat was de volgende dag een enthousiast artikel in het U.N. Prima PR!

We zien dus met gepaste trots terug op een actief jaar waarin we positief en verantwoord hebben kunnen bijdragen aan de doelstellingen en de beeldvorming van de Van de Poll Stichting.

Jaap van Zoonen

Leden audiovisuele commissie

Henk Wels onze man van het eerste uur en de nestor van de ploeg. Marjolijn Droog onderzoeker en regisseur van nieuwe films Aad de Groot algemeen medewerker en PR. Piet Goedhart medewerker projecties en inventarisatie collecties. JanWillems van Scherpenzeel; explicateur projecties en inventarisatie collecties. Alfred Venema de nieuwste aanwinst van de commissie, zal zich gaan bezig houden met acquisitie van oude films bij derden en het ontwikkelen van nieuwe films.

Jaap van Zoonen voorzitter, projektontwikkeling, eindredactie en coördinatie van de activiteiten.

Vitrines aan Het Rond

In 1997 heeft de tentoonstellingscommissie tien keer vergaderd.

Met de gemeente Zeist is afgesproken, dat het Zeister Historisch Genootschap 14 dagen per jaar kan beschikken over de expositieruimte Galerie de Vleugel in Slot Zeist.

Aanvankelijk was de commissie van plan in juni een tentoonstelling over de familie van de Poll te presenteren tegelijk met de aanbidding van de inventaris van het familiearchief. Om organisatorische redenen bleek dit voorstellen niet uitvoerbaar. De tentoonstelling werd verplaatst naar begin 1998.

In samenwerking met vertegenwoordigers van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de VVV en 't Gilde, leden van de monumentencommissie en de gemeentearchivaris werd de Open Monumentendag 1997 georganiseerd. Onze commissie stelde de tentoonstelling 'Gebouwd en gesloopt: scholen in Zeist' samen, die op 12 september te zien was bij de Rijksdienst op het Zusterplein. Helaas was de belangstelling gering, zowel voor de tentoonstelling als voor de andere activiteiten: een busroute en een fietsroute langs monumentale school-

gebouwen in de gemeente Zeist.

In 1997 werd uitvoering gegeven aan het project 'Vitrines aan Het Rond'. Een van de vitrines in de lobby van Hotel Figi werd ingericht met penningen uit het bezit van het Zeister Historisch Genootschap. Het ligt in de bedoeling om regelmatig de inhoud van de vitrine te wisselen om zo een beeld te geven van de rijke verscheidenheid van de collectie van onze stichting.

De tentoonstellingscommissie werkt hierin samen met de commissie Archief en Collecties. Het project is pas echt geslaagd als ook op andere locaties aan Het Rond stukjes uit de collectie getoond worden.

De meeste tijd heeft de commissie besteed aan de voorbereiding van de tentoonstelling 'Henriëtte van de Poll.

Een Zeister freule aan het Hof'. Tot oktober was het omvangrijke familiearchief nog gehuisvest in het Amsterdams Gemeentearchief. Verschillende keren werd het daar geraadpleegd. Het onderzoek werd gemakkelijker uitvoerbaar toen het archief was overgebracht naar het depot van het Gemeentearchief in Zeist.

Het resultaat van haar inspanningen is van 21 februari tot 5 maart 1998 in Galerie de Vleugel van Slot Zeist te zien geweest.

De volgende tentoonstelling vindt plaats in 1999. Voorbereidend werk is verricht door de conservering van de verzameling glasnegatieven van boekhandel/uitgeverij Kraal in gang te zetten. De collectie is in 1997 overgebracht naar het Nationaal Foto-restauratie Atelier te Rotterdam. Me-

dio 1998 zal de commissie beginnen aan de inventarisatie, waarna een selectie gemaakt kan worden voor een tentoonstelling.

De tentoonstellingscommissie bestaat thans uit vijf leden. Uitbreiding van de commissie is gewenst, zodat de uiteenlopende taken over meer mensen verdeeld kunnen worden. Enige ervaring met het doen van historisch onderzoek en/of tentoonstellings-techniek, zowel in de voorbereidende als de uitvoerende fase, is een vereiste.

Belangstellenden worden van harte uitgenodigd om contact op te nemen met de voorzitter van de tentoonstellingscommissie.

Karen Veenland-Heineman

Leden tentoonstellingscommissie

JH. Heimel, F. Kuster, mw. E. Stades-Vischer, mw. K.M. Veenland en mw. N. Boucher. Karen Veenland vertegenwoordigde de commissie in het bestuur van de stichting.

Het onderhoud van het gedeelte van de Odijkerweg vanaf de Driebergseweg tot de brug in Odijk is tientallen jaren een twistpunt geweest tussen de gemeenten Zeist en Driebergen. Gedeputeerde Staten van Utrecht moesten er verschillende malen aan te pas komen om de gemeentebesturen zover te krijgen, dat ieder de helft van de onderhoudskosten betaalde.

Eind 1857 kwam er een oplossing in zicht. Op 2 november van dat jaar schreven jhr. J.E. Huydecoper van Zeijst, jhr. mr. O. d'Aumale van Romondt, mr. IJ.J.H. de Koch, burgemeester van Odijk en mr. W.D.F. Schas, burgemeester van Zeist aan gedeputeerde staten, dat zij zich verenigd hadden tot een Commissie van Administratie met het doel de Odijkersteeg, zowel het Zeister- als het Odijkergedeelte, als grindweg aan te

De tol aan de Odijkerweg



Het witte huisje van Mijntje van Ettikhoven. Bij de grenswijziging is dit gedeelte van Zeist bij de gemeente Bunnik gevoegd.

leggen. Voor de benodigde f2.850,- had de commissie reeds f2.000,- als vrijwillige bijdragen bijeenverzameld

De commissie nodigde gedeputeerde staten beleefd uit voor het tekort van f850,- een subsidie uit de provinciale fondsen beschikbaar te stellen. De commissie erkende graag, dat het een aanzienlijk bedrag was, "doch het is geheel overbodig U te herinneren aan de vele en langdurige geschillen tusschen de aangrenzende gemeenten omtrent het onderhoud van dien weg" aldus de commissie.

Na een uitgebreid betoog over het belang van deze grindweg voor de communicatie met Wijk bij Duurstede en omliggende plaatsen ging de commissie als volgt in op het bijgevoegde bestek:

Aangaande dit laatste stuk echter moeten wij opmerken, dat het eenigszins afwijkt van de gewone bestekken bij dergelijke werken gebruikelijk Het werk zal namelijk in deze uit de hand moeten geschieden, daar een publieke aanbesteding te

eene male onmogelijk is en wel om de reden, dat onder de f2.000,- waarover wij te beschikken hebben omstreeks f800,- behoort aan de Algemeene Armencommissie te Zeijst, die des winters de behoefligen werk verschafft.

Met goedvinden der genoemde Armencommissie zal dit jaar het werkvolk uitsluitend aan de verbetering der Odijkersteeg worden gebezigd. De benooidigde puin hebben wij van tijd tot tijd verzameld, zoodat daarvan voor een gedeelte van den weg eene zekere hoeveelheid voorhanden is, De leverantie der benooidigde kegels (kiezelstenen, L.V.) zoude alzoo het enige zijn wat voor aanneming vatbaar zou zijn, doch daar wij de kegels voor een gedeelte uit de heide laten horden (zeven op een horde, L.V.) en voor een ander gedeelte reeds met een schipper in besprek zijn, meenen wij voordeeliger te handelen, door ook in dit opzigt ondershands werkzaam te zijn.

De reactie van gedeputeerde staten van positief. Ze verklaarden zich bereid de gevraagde provinciale subsidie te verlenen, mits het onderhoud in

raadsbesluiten van de gemeenten Zeist en Bunnik zou worden gegarandeerd. Aangezien de commissie geen geldlening had hoeven te sluiten voor de uitvoering van de werkzaamheden, werd de garantie door beide gemeenteraden probleemloos verleend. Er was vrijwel geen enkel risico aan verbonden.

Wel werd in de raadsbesluiten rekening gehouden met de eventuele opheffing van de commissie van administratie. In dat geval zouden de gemeenten ieder voor het onderhoud van het onder hun gemeente gelegen gedeelte van de weg zorgen en Odijk zou $\frac{2}{3}$ van de tolopbrengst moeten ontvangen.

Omdat de commissie na verharding van de weg ook verantwoordelijk was voor het onderhoud van de brug in Odijk, moest de gemeenteraad afstand doen van het sedert 6 maart 1668 bestaande recht van tolheffing voor het passeren van die brug.

Nadat aan alle formaliteiten was voldaan besloten gedeputeerde staten

op 4 juni 1858 tot toekenning van een provinciaal subsidie van f850,-. Daarmee was de weg geëffend voor een verzoek om concessie tot tolheffing op de Odijkersteeg.

Bij koninklijk besluit van 29 oktober 1858, nr. 73, werd die concessie verleend voor de Odijkersteeg, strekkende van de provinciale grindweg in Odijk tot aan de grote weg der le klasse nabij het station te Driebergen. De tolboom moest worden geplaatst op grondgebied van de gemeente Zeist in de nabijheid van de weg naar Langbroek. De tarieven waren als volgt vastgesteld:

Voor een kar, boerenwagen of ander voertuig, niet op veren of riemen, bespannen met één paard f 0,03
Voor elk paard daarboven f 0,02

Voor een rij- of voertuig hoe ook genaamd, op riemen of veren, bespannen met één paard f 0,05
Voor elk paard daarboven f 0,05
Voor elke aangespannen ezel, muilezel of runderbeest f 0,03
Voor elke aangespannen

hond, geit of bok f 0,01½
Voor een gezadeld paard f 0,03
Voor een ongeadeld of los paard f 0,02½
Voor elke onaangespannen ezel of muilezel f 0,01
Voor elk runderbeest, varken of schaap f 0,01
Voor een kudde schapen, uit meer dan tien stuks bestaande f 0,10

Op 20 januari 1859 schreef de commissie aan gedeputeerde staten, dat de werkzaamheden aan de Odijkersteeg zo goed als afgelopen waren, dat op 24 januari e.k. een aanvang met de tolheffing zou worden gemaakt en dat graag ou worden vernomen wanneer over de subsidie van f850,- kon worden beschikt.

Het leek allemaal voorspoedig te gaan, maar de werkelijkheid was anders. Op 15 april 1859 ging er weer een brief naar gedeputeerde staten. Nu met het verzoek om f200,- extra subsidie.

TARIEF VAN TOLGELDEN

TE HEFFEN OP DE
ODIJKERSTEEG,

vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 27 October
1871, No 53

Voor eene kar, boerenwagen of ander voertuig, niet op veeren of riemen, bespannen met één paard . . . f 0,05
Voor elk paard daarboven . . . „ 0,03
Voor een rij- of voertuig hoe ook genaamd, op riemen of veeren, bespannen met één paard . . . „ 0,07⁵
Voor elk paard daarboven . . . „ 0,07⁵
Voor elken aangespannen ezel, muilezel of runderbeest . . . „ 0,03
Voor elken aangespannen hond, geit of bok . . . „ 0,01⁵
Voor een gezadeld paard . . . „ 0,04
Voor een ongeadeld of los paard, ezel of muilezel . . . „ 0,02⁵
Voor elk runderbeest, varken of schaap „ 0,01
Voor eene kudde schapen, uit meer dan tien stuks bestaande „ 0,10
Voor een vierwielig, door mechanische kracht voortbewogen voertuig . . . „ 0,10
Voor een driewielig of tweewielig, door mechanische kracht voortbewogen voertuig . . . „ 0,02⁵

De vrijdommen van tol, vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 29 October 1833 (Staatsblad No 58), zijn ten deze van toepassing.

Bij het opmaken der rekening was namelijk gebleken, dat er f779,- meer uitgegeven was dan ontvangen. Die treurige toestand was ontstaan, doordat bij het maken van een kleine reparatie aan de Odijkerbrug was gebleken, dat de hoofdbalk en enige palen der beschoeiing geheel waren vergaan. Extra kosten f300,-. Verder was de commissie genoodzaakt geweest de materialen per 'asch' te dooraanvoeren bij gebreke aan genoegzaam water in de Kromme Rijn. Wanneer f200,- subsidie zou worden verleend, zou de commissie de ontbrekende f579,- renteloos voorschieten.

Ook deze keer was de provincie bereid te helpen. Bij besluit van 28 april 1859 werd een subsidie van f190,- toegekend. Waarom dat laatste tientje er niet meer af kon werd niet vermeld.

Bij de voorgestelde tarieven voor de tolheffing was de commissie blijkbaar te optimistisch geweest.

Op 20 augustus 1862 schreef de commissie aan Z.M. de Koning, dat de rekeningen over 1860 en 1861 een

nadelig saldo hadden van resp. f137,68½ en f157,54½. Gevraagd werd de tarieven te verhogen voor een kar, boerenwagen etc. met één paard van drie cent naar vijf cent en voor elk paard daarboven van twee cent naar drie cent. Voor een rij- en voertuig bespannen met riemen of veren, bespannen met één paard van vijf naar zeven en een halve cent en voor elk paard daarboven ook van vijf naar zeven en een halve cent. Tenslotte voor een onbespannen paard van drie naar vier cent.

Bij k.b. van 6 november 1862 nr. 53 werden de nieuwe tarieven voor drie jaar goedgekeurd.

Maar de hogere tarieven brachten de oplossing niet.

Bij brief van 5 mei 1869 schreef de commissie aan gedeputeerde staten van Utrecht, dat de onderhandse pacht over de jaren 1866 t/m 1868 resp. f200,- f200,- en f225,- had opgebracht, terwijl de uitgaven over die jaren resp. f184,81½, f378,01½ en f269,87 bedroegen.

Het gemis van een tolgaarderswoning was bepaald niet zonder invloed op de verpachting aldus de commissie.

Die verpachting had overigens steeds ondershands plaatsgevonden. In de notulen van de commissie van administratie over de Odijkerweg van 27 augustus 1861 staat o.a.:

Eindelijk werd besloten de opbrengst van de tolboom weder voor één jaar te gunnen aan Com. Wolleswinkel, tenzij door Etikhoven eenen merkkelijk hoogere som wordt geboden, in welk geval de opbrengst der tolgelden aan hem zal moeten worden gegund.

Uit de notulen van de commissie van 31 maart 1868 kan worden opgemaakt, dat dit pas in 1868 gebeurde, er staat n.l.:

Eindelijk wordt door de secretaris nog medegedeeld, dat de pacht van de opbrengst der tolgelden op 1 januari j.1. is overgegaan op J. van Etikhoven, die f25,- meer daarvoor heeft geboden dan de vorige pachter en derhalve na dit jaar daarvoor zal moeten opbrengen de som



Het Pannenkoekenhuis "Mijntje van Ettikhoven", ooit het tolhuis aan de odijkerweg

FOTO PARTICULIERE COLLECTIE

van f225,-. De notulen van 8 juni 1870 vermelden, dat Ettikhoven zich bereid had verklaard om voor de pacht van de tolboom over het lopende jaar f10,- meer te betalen dan vroeger, zodat de pachtsom f235,- ging bedragen.

In 1871 rezen er grote problemen voor de commissie, toen bleek, dat de brug over de Kromme Rijn in zulk een slechte toestand verkeerde, dat hij geheel vernieuwd moest worden.

Toen diverse verzoeken om subsidie

van de provincie en van de betrokken gemeentebesturen op niets waren uitgelopen, schreef de commissie op 27 december 1872 aan gedeputeerde staten, dat leden van de commissie besloten hadden hun mandaat neer te leggen en de commissie per 1 januari 1873 was ontbonden.

Gedeputeerde staten reageerden snel. Op 14 januari 1873 schreven zij, dat "van de volvoering van dat plan geen sprake kon zijn".

"De onderhoudsplicht behoort en blijft behoren tot de onderhoudsplichtige volgens de Wegenlegger, totdat de onderhoudsplicht langs wettige weg op anderen is overgegaan," aldus gedeputeerde staten.

De oplossing kwam na ongeveer een jaar. Voor de kosten van de nieuwe brug werd een geldlening gesloten. De hele tolobbrengst zou besteed worden voor rente en aflossing van de lening, terwijl de gemeenten Odijk en Zeist zouden zorgen voor het onderhoud van het op hun grondgebied gelegen weggedeelte, totdat uit

de opbrengst der tolgelden de geldlening zou zijn afgelost. Op zaterdag 8 maart 1873 vond de openbare aanbesteding plaats voor de aanleg van een nieuwe vaste brug over de Kromme Rijn. Het werk werd gegund aan de laagste inschrijver, Frederik Beemen te Werkhoven, voor f3.399,93.

De eerste openbare verpachting van de tol aan de Odijkerweg vond plaats op maandag 1 december 1873, verpachting geschiedde voor de jaren 1874 en 1875.

De pachter was bevoegd op een nader aan te wijzen plaats en op zijn kosten in de nabijheid van de tolboom een houten wachthuisje te plaatsen, dat na afloop van de pachtijd moest worden opgeruimd.

Er werd ingeschreven door Corn. Wolleswinkel voor f310,- en door Corn. Droogenbroek voor f400,- per jaar, zodat laatstgenoemde voor de twee volgende jaren de pachter werd.

Op 24 november 1875 vond de volgende verpachting plaats voor de jaren 1876 t/m 1878. Er waren twee

gegadigden, te weten Cornelis Wolfswinkel voor f370,- en tapper Jan van Ettikhoven voor f371,-. Dankzij die ene gulden meer werd Van Ettikhoven de nieuwe tolgaarder en bleef dat lange tijd.

Omdat de extra verhoging van de tolgelden op de Odijkerweg in 1862 voor drie jaar was toegestaan, moest elke drie jaar worden gevraagd de verhoogde tarieven te mogen handhaven. Dat gebeurde dan ook met de regelmaat van de klok en na elke koninklijke goedkeuring kon de tol weer voor drie jaar worden verpacht. Sedert 1 januari 1879 gebeurde dat steeds ondershands aan Van Ettikhoven. Omdat de opbrengst van de tol niet toenam en de onderhoudskosten wel, werd de pachtsom telkens verminderd. In 1904 bedroeg die nog maar f310,-. In 1905 kwam er een kleine verbetering voor de tolpachter in zicht. Op 5 juni 1905 besloot de commissie aan Hare Majesteit de Koningin bij het driejaarlijkse verzoek om verlenging van de concessie te vragen deze als volgt aan te vullen:

"Voor een door mechanische kracht voortbewogen rijtuig zal voortaan f0,10 en voor een door mechanische kracht voortbewogen rijwiel f0,05 worden geheven."

Indien van H.M., de Koningin de concessie aldus zou worden verkregen, dan zou aan de pachter van de tolboom worden voorgesteld de pachtsom met f10,- te verhogen en aldus te brengen op f320,- per jaar. De aanvulling werd goedgekeurd en dankzij het gemotoriseerde vervoer steeg de pachtsom voor de jaren 1906 t/m 1908 tot f320,- per jaar. Toen tolpachter Jan van Ettikhoven op 23 november 1907 overleed ging de pacht over op zijn zoon Pieter.

Door het toenemende verkeer kwam er meer tolgeld binnen, waardoor ook de pachtsom kon stijgen tot f340,- in 1915, f395,- in 1921 en f450,- in 1923

Dat was overigens het laatste jaar dat er tolgeld werd geheven op de Odijkerweg. Op 30 april 1923 viel het doek voor de tol. De gemeenteraad van Zeist besloot op deze datum:

"Van de commissie van administratie van den Odijkerweg het beheer en het onderhoud van die weg - voor zover in de gemeente Zeist gelegen- alsmede dat van de brug over de Kromme Rijn met ingang van 1 januari 1924 over te nemen onder voorwaarde, dat de tolheffing met ingang van die datum zou worden beëindigd en de gemeente Odijk het in die gemeente gelegen gedeelte van de weg in beheer en onderhoud zou overnemen."

En aldus geschiedde, waardoor de gemeente Zeist op 1 januari 1924 geheel tolvrij was.

Leo Visser

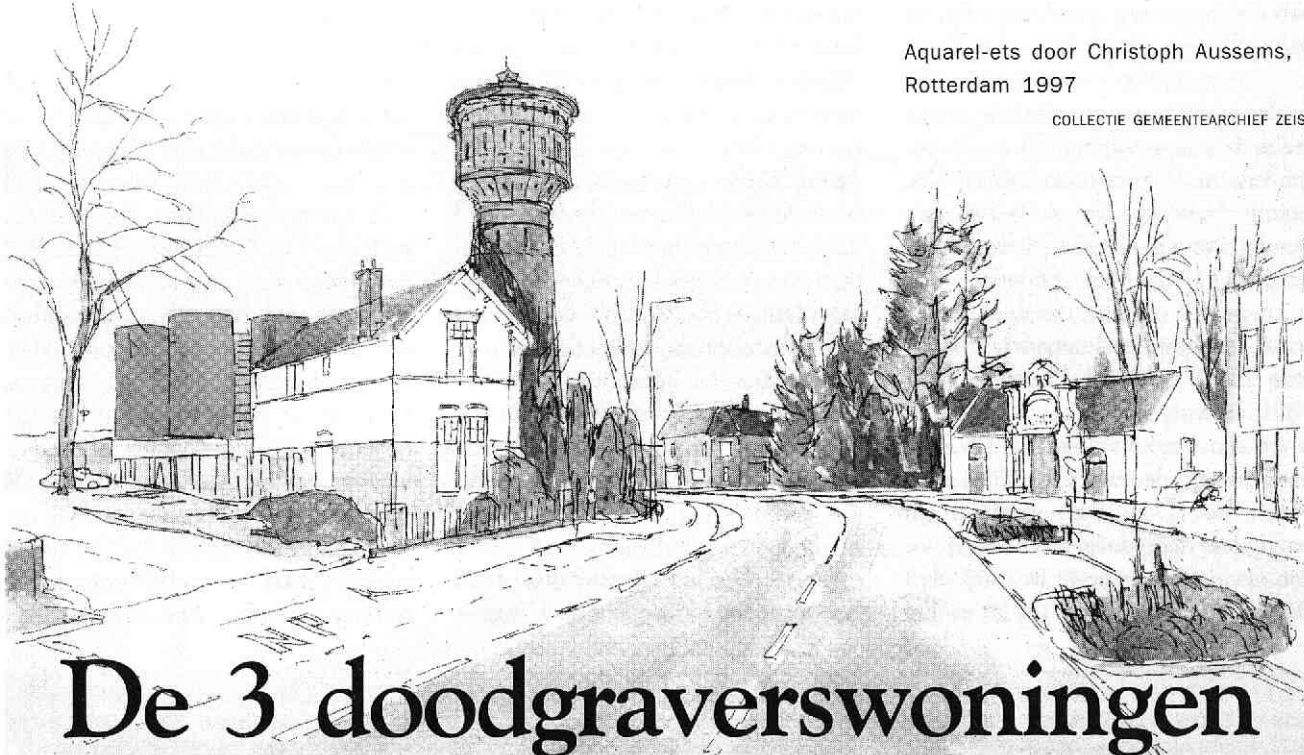
BRONNEN

- Gemeentearchief Zeist
- Notulen van de vergaderingen van de commissie van administratie over de Odijkstersteek (Odijkerweg) van 20 mei 1859 - 14 november 1922.
- Correspondentie betreffende de Odijkerweg van 1832-1924.
- Rekeningen en verantwoordingen van de administratie over de Odijkerweg gedaan door de penningmeester van 1910-1920.
- Notulen van de gemeenteraad van 1923.

Begraafplaatsen mogen zich in een toenemende belangstelling verheugen. Er wordt onderzoek gedaan naar de geschiedenis van deze oorden van rust en stilte en de grafmonumenten worden uitvoerig beschreven. Genealogen willen graag weten waar iemand begraven ligt en zijn geïnteresseerd naar de gegevens die op een graf vermeld staan. Vragen als 'Wie stelden de doden ter aarde' en 'Waar woonden zij' worden niet zo vlug gesteld; nog minder beantwoord. Voor Zeist wordt geprobeerd hierop een antwoord te geven; althans voor de begraafplaats aan de Bergweg.

Aquarel-ets door Christoph Aussems,
Rotterdam 1997

COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST



De 3 doodgraverswoningen

De doodgravers

In 1829 liet het gemeentebestuur een algemene begraafplaats aan leggen aan de Bergweg. Tegenwoordig wordt deze de Oude Begraafplaats genoemd. De eerste dode werd er op 18 januari 1830 begraven. De Nieuwe Begraafplaats aan de Woudenbergseweg werd in 1917 in gebruik genomen.¹

Voor het begraven van de doden stelde het gemeentebestuur een doodgraver aan. Vijf personen hebben deze functie vervuld. De eerste die tot doodgraver werd benoemd was Gerrit Magerij (1761-1853). Hij moet met ingang van 1 oktober 1830 zijn aangesteld, daar zijn traktement over dat jaar 12,50 gulden bedroeg en over 1831 en volgende jaren 50 gulden.² Voorheen was hij veldwachter in Zeist geweest en deurwaarder. Zijn zoon Hermanus (1791-1860) werd na zijn overlijden door de gemeenteraad tot zijn opvolger benoemd.³ In 1860 werd Willem Verweij (1806-1872) in die

functie benoemd.⁴ Na zijn dood benoemde de gemeenteraad Teunis van Eck (1830-1897).⁵

De doodgraver was niet alleen belast met het delven van de graven, maar moest tevens zorgen voor het onderhoud van de begraafplaats. Verschillende personen die in die functie benoemd werden, waren tuinman of knecht van beroep. Dat was een belangrijke afweging toen in 1897 voorzien moest worden in de vacature. Tot opvolger van Van Eck werd Teunis van de Kamp (1864-1930) benoemd.⁶ Naar zijn functioneren werd in 1923 door een commissie uit de gemeenteraad een onderzoek ingesteld. De gemeenteraad trok in zijn vergadering op 27 maart naar aanleiding van dit rapport het raadsbesluit van 15 januari tot opheffing van de functie van doodgraver van de Oude Begraafplaats en tot het verlenen van ontslag aan Van de Kamp weer in.⁷

Bij doodgravers zal men zich afvragen waar zij begraven liggen. Gerrit

Magerij vond zijn laatste rustplaats in een ongenummerd huurgraf, zijn zoon Hermanus komt wel voor in de lijst van begraven lijken maar overige gegevens ontbreken!

Willem Verweij werd begraven in het huurgraf H48b, Teunis van Eck rust in het eigen graf N149 en Teunis van de Kamp in het eigen graf J64.

Alleen aan de begrafenis van Van Eck werd in de krant aandacht besteed. De Weckbode voor Zeist, Driebergen omstreken van 21 april 1897 schrijft:

'Zaterdagmorgen werd het stoffelijk overschot van den doodgraver van Eck ter aarde besteld. Behalve Burgemeester en Wethouders dezer gemeente, merkten wij den gem. ontvanger en eenige andere belangstellenden op. Nadat allen zich om de geopende groeve geschaard hadden, nam de burgemeester het woord en sprak als volgt: Na een tijdvak van van bijna 25 jaren doorgebracht te hebben in dienst der gemeente als doodgraver heeft de onverbiddelijke dood ook den levensdraad van van Eck afgesneden. Het mocht hem niet

¹ R.P.M. Rhoen, De oude begraafplaats aan de Bergweg. *Seijst*. Nr. 3 (1993) p. 49-58. ² Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nrs. 348 en 349; Gemeentearchief Zeist. ³ Idem, inv.nr. 103; Gemeentearchief Zeist. ⁴ Idem, inv.nr. 105, Gemeentearchief Zeist. ⁵ Idem, inv.nr. 109, Gemeentearchief Zeist. ⁶ Idem, inv.nr. 114, Gemeentearchief Zeist. ⁷ Idem, inv.nrs. 65, 66 en 1590; Gemeentearchief Zeist.

gegeven worden zijn zilver ambtsfeest te vieren. Wij allen dragen de herinnering mede van van Eck als een bescheiden en kalm man. Een man die zijn waarlijk toch niet opwekkend ambt met nauwgezetheid en ijver volbracht. De wetenschap, dat van Eck thans eene welverdiende rust geniet, na getrouw als ambtenaar dezer gemeente zijn plicht te hebben gedaan, zal voorzeker de weduwe troost schenken en haar de kracht geven het verlies van haren man met kalmte te dragen. Hij ruste nu in vrede tusschen de velen wier laatste rustplaats hij bereidde.'

Het poortgebouw

Bij de aanleg van de begraafplaats werd aan de Bergweg een poortgebouw opgericht. Een gedeelte was bestemd voor doodgraverswoning en het andere gedeelte werd ingericht als lijkenhuis ('doodenhuis') en als bewaarplaats voor gereedschappen.⁸ In het bestek uit 1829 wordt trouwens alleen gesproken over een doodgraverswoning en een gebouw voor berging van gereedschappen;

ook wel baarhuis genoemd (1833). Volgens zijn in 1885 vastgestelde instructie was de doodgraver 'verantwoordelijk voor de baren en gereedschappen, die bij hem bewaard worden.'⁹ De antieke baar bevindt zich nog steeds in het baarhuis. De doodgravers woonden tot 1898 in het linker gedeelte van het poortgebouw, in een eenkamerwoning van 4.90 m x 5.50 m.

In de beschrijving van 4 september 1996 voor het Monumenten Selectie Project (MSP) wordt vermeld dat het rechter deel dienst deed als lijkenhuis. De opsteller(s) van deze beschrijving heeft (hebben) in zoverre gelijk dat het rechter deel de eerste veertig jaar voor dit doel bestemd was. De gemeenteraad stemde op 2 juli 1868 in met het voorstel tot het bouwen van een nieuw lijkenhuis bij het ziekenhuis op de hoek van de 2^e Hogeweg / Krullelaan (ter plaatse van 2^e Hogeweg 123).¹⁰

Het bestek van het poortgebouw is bewaard gebleven, maar de bijbehorende bouwtekeningen helaas niet.¹¹

Door de gegevens uit het bestek bestaat wel een beeld hoe het er in het begin moet hebben uitgezien.

Het gebouw bestond uit één bouwlaag en had een rechthoekige plattegrond met in het midden een doorgang naar de begraafplaats.

Naast deze doorgang bevond zich aan elke kant in de voorgevel een deur met een bovenlicht. In de beide zijgevels waren twee schuiframen met roedenverdeling, waarin zes ruitjes van 50 x 69 cm. De ramen konden aan de binnenkant gesloten worden met luiken. Voorts zat in de linker zijgevel nog een kelderraam. In de achtergevel van het rechter deel zat een grote deur.

Het dak had de vorm van een zadeldak en moest volgens het bestek worden gedekt met blauwe pannen. In de gemeenterekening zit een nota waaruit blijkt dat het dak aan de westzijde in 1832 moest worden verdekt.¹² De zolder die zich uitstrekte boven het hele gebouw, was te bereiken via een ladder in de berging. Aan de achter-

⁸ Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nr. 101; Gemeentearchief Zeist. ⁹ Idem, inv.nrs. 111 en 225; Gemeentearchief Zeist. ¹⁰ Idem, inv.nrs. 107, 191 (ag.nr. 382; met tekening) en 386; Gemeentearchief Zeist. ¹¹ Idem, inv.nr. 150 (f. 237, 238 en 252-268); Gemeentearchief Zeist. ¹² Idem, inv.nr. 350; Gemeentearchief Zeist. ¹³ Idem, inv.nr. 376; Gemeentearchief Zeist.

kant boven de poort was een dakraam aangebracht. Op de schoorsteen stond een windwijzer op vier pootjes en voorzien van een wimpel en een noordpijl. Op een nota van E.N. Fries uit 1858 staat een post voor het vergulden van de windwijzer.¹³

De boog boven de ingang was zelfdragend en niet verbonden met de kap. De huidige steekkap die de poort met de kap verbindt, moet pas later zijn aangebracht. De boog was gemaakt van klinkermoppen en in het midden zat een hardstenen sluitsteen. In het boogveld kon eventueel een beeldhouwwerk worden aangebracht. Zoals hierna zal blijken, werd er een bijbeltekst in geschilderd. Het plafond van de doorgang werd in 1833 gepleisterd.¹⁴ Het jaar daarvoor was de doorgang bestraat.¹⁵ De ingang kon worden afgesloten met een ijzeren hek, dat in 1829 gekocht werd bij A. Meijer van IJsen & zoon in Amsterdam voor 75,80 gulden. Het smidswerk dat door C.P. Fries hieraan moest worden uitgevoerd, kostte nog eens

38,70 gulden.¹⁶ Het oude hek sluit nog steeds de ingang af. In het woonvertrek, het linker gedeelte van het gebouw, zaten twee bedsteden. Hieronder lag een kelder, die bereikbaar was via een gemetselde trap van klinkermoppen.

Verder was dit vertrek voorzien van een stenen vloer. In de berging aan de rechterkant lagen klinkers. Beide vertrekken waren gepleisterd. De buitengevels waren eveneens gepleisterd. In 1833 werd het gebouw gewit. Een grote post voor schilderwerk komt pas weer in de gemeenterekening van 1849 voor.¹⁷

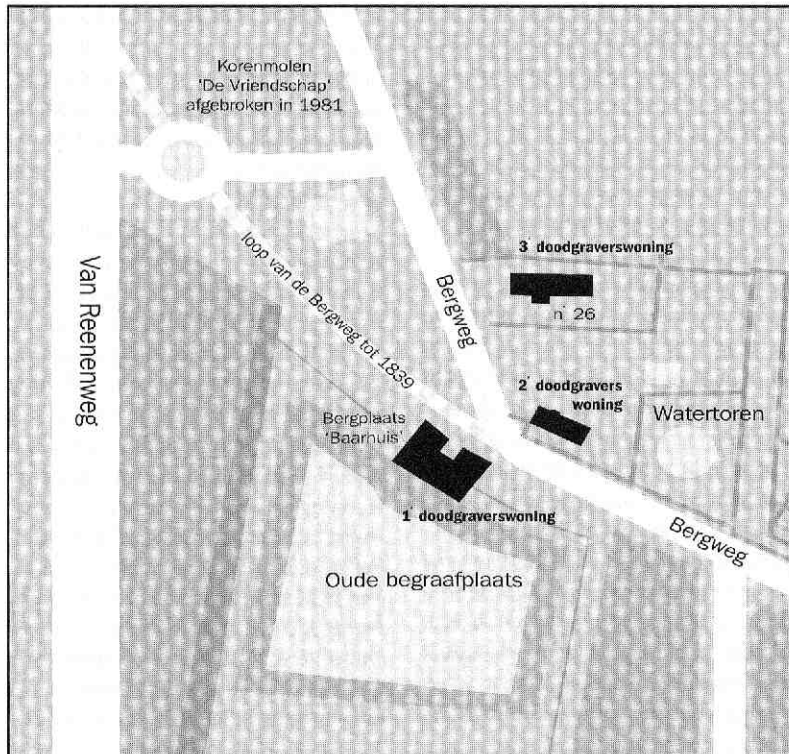
Het poortgebouw werd over een sloot gebouwd en daarom was het noodzakelijk dat voor de zijgevels gebouwd konden worden, eerst geheid werd. De sloot wordt in het bestek gracht genoemd. Voor het heien moest voor elke zijgevel 10 palen gebruikt worden van 2 meter lengte en 20 cm breedte. Doordat het poortgebouw boven een sloot stond, was het tamelijk vochtig. Zo moest metse-

laar Blanken in 1833 het mos aan de buitenmuren verwijderen.¹⁸ Uit twee rekeningen uit 1865 blijkt dat er een drinkwaterput was, waarop een pomp was gezet.¹⁹ Het kan zijn dat deze put aan de overzijde van de weg bij de schuur stond.²⁰

De bouw werd aangenomen door J. Vermeulen uit Zeist. Hij had ingeschreven voor 3050 gulden. De hoogste inschrijving was 4075 gulden.²¹ De aanbesteding had plaats op 20 juli en werd op 27 juli door gedeputeerde staten goedgekeurd. De aannemer was verplicht het werk binnen drie maanden op te leveren. De aanleg van de begraafplaats en de bouw van het poortgebouw moeten dus in 1829 zijn voltooid.

Het poortgebouw was eerst genummerd 252 (1839), daarna wijzigde het nummer in 431 (1850), D 136 (1859) en 214 (1869). In de nummering van 1839 was huisnummer 252 het hoogste nummer. Dat betekent dat het poortgebouw het laatste huis op de Bergweg was, gezien vanuit het dorp.

¹⁴ Idem, inv.nr. 351; Gemeentearchief Zeist. ¹⁵ Idem, inv.nr. 350; Gemeentearchief Zeist. ¹⁶ Idem, inv.nrs. 150 (f. 112) en 347; Gemeentearchief Zeist. ¹⁷ Idem, inv.nrs. 347, 351, 352 en 367; Gemeentearchief Zeist. ¹⁸ Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nr. 351; Gemeentearchief Zeist. ¹⁹ Idem, inv.nr. 383; Gemeentearchief Zeist. ²⁰ Idem, inv.nr. 375; Gemeentearchief Zeist.



De omgeving van de Bergweg anno 1998 met de lokatie van de woningen.

INFOGRAPHIC H.DE L.M. 1997 / FR 1998

Op zich is dat niet vreemd daar het sinds 1825 verboden was binnen de bebouwde kom te begraven.

Tegenwoordig is het genummerd Bergweg 21-23.

De weg die voorlangs de begraafplaats liep, was de weg van Zeist naar Huis ter Heide. Ter hoogte van de begraafplaats was deze enigszins verbreed. Wanneer men gebruik maakte van een lijkkoets en mogelijk ook van volgkoetsen, moesten deze ergens gestald kunnen worden. Bij de begrafenis van professor G. van Oordt in 1836 werd de lijkstoet bijvoorbeeld gevormd door de lijkkoets en negen volgkoetsen.²²

In 1838 kwam Jhr. J.E. Huydecoper van Zeist met het plan deze zandweg te bestraten. Hierdoor zou Zeist en de omliggende dorpen een betere verbetering krijgen met Amersfoort, de hoofdplaats van het arrondissement, 'en alzoo het nut en genoegten van de ingezetenen van Zeijst en de naburige plaatsen met de verfraaiing der omstreek vereenigde [...]', aldus Huydecoper.²³

²¹ Idem, inv.nr. 432; Gemeentearchief Zeist. ²² R.P.M. Rhoen, De oude begraafplaats aan de Bergweg. *Seijst*. Nr. 3 (1993) p. 49-58. ²³ Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nr. 133 (akte nr. 9); Gemeentearchief Zeist. ²⁴ Idem, inv.nrs. 159 en 302; Gemeentearchief Zeist. ²⁵ Idem, inv.nr. 111; Gemeentearchief Zeist. ²⁶ Idem, inv.nrs. 108, 114, 194 (ag.nrs. 2560 en 2576) en 254 (ag.nr. 651); Gemeentearchief Zeist. De in Utrecht wonende architect Albert Nilland werd door de gemeenteraad van Zeist op 16 november 1870 met

De Bergweg werd ter hoogte van de begraafplaats verlegd in oostelijke richting. Om gebruik te mogen maken van de nieuwe weg moest wel tol worden betaald. Het gemeentebestuur had geen bezwaar tegen dit plan, mits onder andere de begrafenistoeten geen tol hoefden te betalen.²⁴

In de vergadering van de gemeenteraad op 22 augustus 1884 kwam het college van burgemeester en wethouders met een voorstel tot verhoging van de post voor het onderhoud van de doodgraverswoning. De raad ging hier niet mee akkoord en in de volgende vergadering op 2 september kwam deze zaak weer aan de orde. Naar aanleiding van de gevoerde discussie werd besloten door de architect een uitvoerige kostenopgave te laten maken en de behandeling te verdagen tot een volgende vergadering. In de vergadering op 7 oktober van dat jaar werden drie plannen besproken, die door de architect waren ontworpen. Het eerste plan behelsde de verhoging

van de middengang (kosten 1381,97 gulden); het tweede plan hield in verandering en verhoging van het dak (kosten 1817,82 gulden), en bij het derde plan werd het hele gebouw verhoogd (kosten 2039,72 gulden). De gemeenteraad sprak zich uit voor het eerste plan.²⁵

De plannen die besproken werden, waren ontworpen door gemeente-architect A. Nijland.²⁶ Deze plannen zijn helaas verloren gegaan. De klacht van de gemeenteraad was dat de hoofdingang te laag was. Nijland slaagde erin aan deze klacht tegemoet te komen. Hij verhoogde de doorgang en gaf hem tevens het huidige monumentaal karakter in neoclassicistische stijl. De deuren moeten bij deze verbouwing de huidige halfronde bovenlichten gekregen hebben, waardoor een harmonie ontstond met de rondboog boven het vernieuwde ingangshek.

De werkzaamheden werden opgedragen aan Zeister bedrijven: J.P. Fries,

J. Harzing, J. Hoogstraten, Martin & Co., H. Meerdink, G.A. Moen, L. Schütz en zoon, de weduwe C. Timmerman, J. Versteeg en de weduwe H.A. van Wermeskerken. In 1884 bedroegen de totale kosten 1621,93 gulden en in 1885 790,61 gulden.²⁷

Op de poort zijn verschillende symbolen die met de dood te maken hebben, aangebracht. De gevleugelde zandloper als symbool van de verlopende tijd, de vlinder als symbool van de onsterfelijke ziel, twee gekruiste fakkels met de vlam naar beneden als symbool van het gedoofte leven maar tevens verwijzend naar de wederopstanding en een slang die zichzelf in de staart bijt als symbool van de vergankelijkheid in de oneindige kringloop van het leven. De terracotta zandloper boven de poort werd geleverd door Martin & Co. en kostte 15 gulden. De andere doodsymbolen komen niet voor in de ingediende rekeningen.

In de vergadering van burgemeester en wethouders op 24 juli 1885 stelde

ingang van 1871 benoemd tot gemeentearchitect. Hij bekleedde deze functie tot 31 december 1894. De gemeenteraad besloot op 26 oktober 1894 de functie op te heffen. Roland Blijdenstein noemt op p. 33 in 'Zeist, groei en bouw. Patijnpark, Dorpskern en Wilhelminapark', Zeist 1984, Johan Meerdink als gemeente-architect. Hetgeen onjuist is. Meerdink (1873-1932) werd in 1900 benoemd tot gemeente-opzichter; in 1904 kreeg hij de titel van gemeente-architect.

burgemeester Costerman, die van liberale huize was, voor in het boogveld boven de poort de tekst aan te brengen 'De kleine en de groote is daar; en de knecht vrij van zijnen heer'. Deze tekst komt uit het bijbelboek Job hoofdstuk 3 vers 19 en had volgens hem vanaf de oprichting jarenlang op het gebouw gestaan. Wethouder Huydecoper wilde het liefst weer psalm 103 vers 15 als tekst terug hebben. Voor de verbouwing stond er: 'De dagen des menschen zijn als het gras, gelijk een bloem des velds alzoo bloeit hij'. Daar wethouder Meerdink het voorstel van de burgemeester steunde, werd diens voorstel aangenomen.²⁸

Naar alle waarschijnlijkheid werd de bijbeltekst erop geschilderd door G.A. Moen. Uit een nota blijkt dat het opschrift op 11 april 1908 opnieuw door deze firma werd aangebracht.²⁹

Na deze grote verbouwing werden toch nog aanzienlijke bedragen besteed aan het onderhoud. Op de begroting voor 1892 stond een bedrag van 180 gulden gereserveerd, maar de

werkelijke uitgaven bedroegen 390,80 gulden. In 1898 werd de doodgraverswoning niet meer geschikt geacht voor bewoning en ingericht tot wachtkamer, ook wel aula genoemd. Thans is dit gebouw in gebruik als bergruimte van de sector Stadsbeheer.

In het advies van de gemeenteraad uit 1997 aan de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen de begraafplaats als rijksmonument aan te wijzen, wordt de volgende beschrijving van het poortgebouw gegeven: 'Het witgepleisterde poortgebouw bestaat uit één bouwlaag op rechthoekige plattegrond onder een door gesmoorde kruispannen gedekt zadeldak tussen tuitgevels met schouderstukken. De symmetrische voorgevel heeft een op de middenas geplaatst risalerende topgevel met een steekkapje, waaronder een poortdoorgang die wordt afgesloten door een dubbel smeedijzeren hek. De middenpartij wordt ter weerszijden van de doorgang geaccentueerd door twee door zadeldakjes afgesloten penanten die voorzien zijn van doodssymbolen (vlinder, omgekeerde ge-

kruiste fakkel met in staart bijtende slang). Boven de doorgang in een verdiept rondboogveld bevindt zich de in 1885 aangebrachte tekst: "De kleine en de groote is daar en de knecht vrij van zijnen heer" (Job, vers 19). De middenpartij wordt afgesloten door een kepervormige beëindiging voorzien van een omlopende en geprofileerde kroonlijst. Onder deze top is een gevleugelde zandloper aangebracht. Ter weerszijden van de middenpartij bevindt zich een deur met halfroond bovenlicht voorzien van een empire-roedenverdeling. De achtergevel is blind op een grote dubbele deur van de bergruimte na. Beide gevels bezitten een zesruits schuifvenster. In de rechtergevel van de poortdoorgang zijn een enkel (Ned. Herv. Diaconie) en een dubbel (Algem. Armen en Diac. Geer. Kerk) hardstenen offerblokje aangebracht.'

Zonder dat dit vermeld wordt in de beschrijving, die gemaakt is in het kader van het monumenten-inventarisatieproject, van de algemene begraafplaats van Bunnik aan de Provincialeweg 63 moet men toch

²⁷ Idem, inv.nrs. 596 en 597; Gemeentearchief Zeist. ²⁸ Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nr. 124; Gemeentearchief Zeist. Roland Blijdenstein vergist zich in 'Zeist, groei en bouw. Patijnpark, Dorpskern en Wilhelminapark', Zeist 1984, waar hij op p. 33 schrijft dat de tekst in 1884 werd aangebracht en op p. 34 waar hij vermeldt dat de tekst op initiatief van wethouder Meerdink aangebracht werd.

constateren dat Nijland, die verantwoordelijk was voor de aanleg van deze begraafplaats met het poortgebouw, Zeist tot voorbeeld heeft genomen. Zelfs de gekozen doodsymbolen zijn dezelfde.³⁰

Tweede doodgraverswoning

De gemeenteraad kocht in 1878 voor driehonderd gulden van de weduwe J.A. van Bern-van Goor Hinloopen een stuk grond ter grootte van ruim 18 aren met het daarop staande schuurtje gelegen aan de Bergweg tegenover de begraafplaats.³¹ De gemeente had deze grond reeds in huur als tuin voor de doodgraver. Blijkens een post die voorkomt in de gemeenterekening van 1832 was de huur in 1831 ingegaan.³²

De gemeenteraad besloot op 7 april 1898 op deze tuin een eenvoudige, solide woning voor de doodgraver te bouwen, omdat de oude onbewoonbaar was. De oude woning werd zoals reeds vermeld bestemd tot wachtkamer.

De bouw van de nieuwe doodgraverswoning werd door het gemeentebestuur op 11 mei van dat jaar aanbesteed. Hierbij was ook inbegrepen het verplaatsen van de aanwezige schuur en het uitvoeren van verschillende werkzaamheden aan de oude woning. De laagste inschrijver was P.C. van Es uit Zeist voor 2100 gulden.³³ Van Es vroeg echter om niet in aanmerking te komen voor de gunning van dit werk, omdat hij zich bij de berekening vergist had. Het werk werd daarom gegund aan de firma de Wéd. F.J. Pijper voor 2499 gulden.³⁴

De werkzaamheden aan de oude woning werden in juli 1898 uitgevoerd. De nieuwe woning was in maart 1899 gereed.³⁵ Mogelijk dat de oude houten schuur die vlakbij de watertoren gestaan heeft en begin maart 1998 gesloopt werd, de genoemde schuur uit de 19^e eeuw was.

Het bestek en de ontwerptekening zijn niet bewaard gebleven, maar dankzij een tekening uit 1908 is bekend hoe het huis er heeft uitgezien.

Deze tekening wordt bewaard bij het Gemeentearchief Zeist.³⁶ Het was een eenvoudig huis met een zadeldak bestaande uit een begane grond en een zolderverdieping. De plattegrond laat een voor- en een achterkamer zien, gescheiden door een hal met een trap. De voorgevel met een uitgemetselde tuit en afdekbanden gaf de woning een zekere allure.

Derde doodgraverswoning Bergweg 26 (oud 46)

In 1896 was op de Bergweg een watertoren gebouwd. Voor de bouw had de gemeente een stuk grond van 5 aren verkocht aan de Utrechtse Waterleiding Maatschappij. Dit stuk maakte deel uit van het perceel tuingrond dat de gemeente in 1878 gekocht had.³⁷

De doodgraverswoning had veel te lijden van het regenwater dat van het dak van de watertoren tegen en op het huis sloeg. Het huis stond maar op een 12 meter van de watertoren. De toestand was in 1907 zodanig dat het

²⁹ Archief der gemeente Zeist, 1906-1945, inv.nr. 366; Gemeentearchief Zeist. ³⁰ Saskia van Ginkel-Meester, *Bunnik. Geschiedenis en architectuur*, Zeist 1989, p. 201-204. ³¹ Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nrs. 110, 123, 133 (akte nr. 1A) en 208 (ag.nr. 417); Gemeentearchief Zeist. ³² Idem, inv.nr. 350; Gemeentearchief Zeist.

onmogelijk langer bewoond kon worden omdat het zo vochtig was. De gemeenteraad stelde op 29 oktober een krediet beschikbaar om de doodgraver tijdelijke elders huisvesting te kunnen bieden. Het raadslid Schütz gaf in deze vergadering nog in overweging de buitenmuren met leien te bekleden, zoals in de bergstreken van Duitsland.

Van de Kamp bleef klagen over zijn vochtig huis. Het voorstel van burgemeester en wethouders het huis af te breken en op hetzelfde terrein, maar ongeveer 25 meter verder van de wassertoren verwijderd, werd in de vergadering op 7 mei 1908 aangehouden en pas aangenomen in de volgende vergadering op 29 mei. Blocker vroeg waarom het gebouw aan de ingang van de begraafplaats niet verbouwd werd tot doodgraverswoning ! Het raadslid Adriaanse bracht in het midden dat de begraafplaats bijna vol was, waarop het college besloot eerst te onderzoeken hoelang er nog begraven kon worden. De verwachting was toen

dat men er nog 25 jaar kon begraven.³⁸ De bouwvergunning voor een nieuwe woning voor de doodgraver werd op 7 juli 1908 verleend.³⁹ De woning werd gebouwd door J. van de Kamp uit Zeist. Hij had het werk aangenomen voor 1520 gulden.⁴⁰ Ook deze woning bestaat uit een begane grond en een zolderverdieping onder eenvoudig zadeldak. De voor- en achtergevel werden oorspronkelijk gescheiden door een alkoof. In 1959 werd een verbouwing uitgevoerd. Deze veranderde niets aan het uiterlijk van de woning.

Na het overlijden van Van de Kamp op 29 november 1930 werd door de gemeenteraad op 12 maart 1931 besloten de dienstwoning te bestemmen voor een werkmans bij de gemeentelijke plantsoenen, die de sleutels van de begraafplaats in bewaring zou krijgen en enig toezicht op de begraafplaats moest houden. De zorg voor de begrafenissen werd opgedragen aan de doodgraver van de Nieuwe Begraafplaats en het onderhoud van de be-

graafplaats werd voortaan verzorgd door Gemeentewerken. Het extra onderhoud aan de grafmonumenten dat de doodgraver in opdracht van particulieren uitvoerde, werd voor rekening van de gemeente genomen. Wethouder Beunke verklaarde dat burgemeester en wethouders van mening waren dat de functie van doodgraver van de Oude Begraafplaats weliswaar niet was opgeheven maar door de omstandigheden verdwenen was.⁴¹

De woning werd in 1931 toegewezen aan de tuinman Gerard Brouwer (1893-1975), die in 1959 werd opgevolgd door Jan van Asselt (geb. 1914), hoofdopzichter bij openbare werken. De laatstgenoemde ging in 1979 met pensioen. De aanwijzing van zijn woonhuis als dienstwoning is intussen ingetrokken.

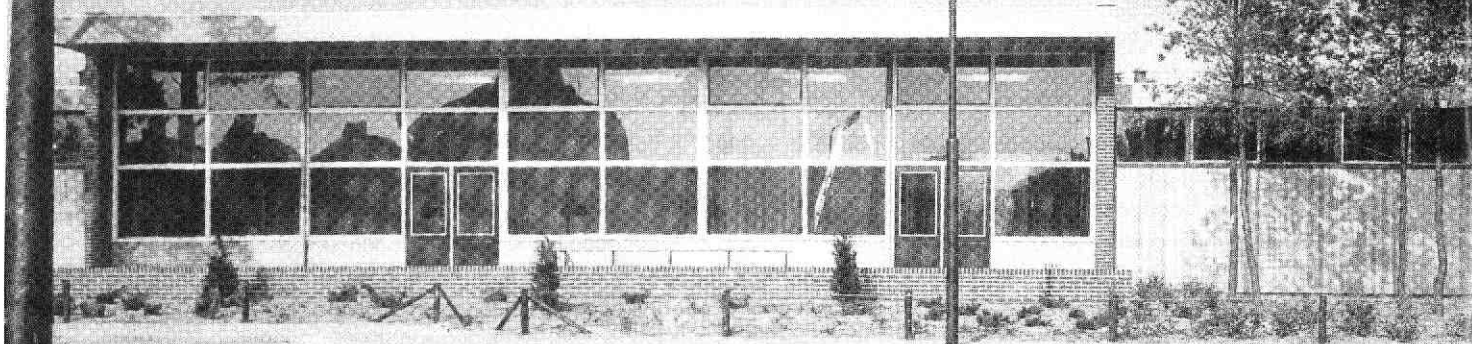
De woning werd in 1997 door de gemeente verkocht aan de Vereniging tot Oprichting en Instandhouding van Scholen op Gereformeerde Grondslag te Zeist.

R.P.M. Rhoen

³⁸ Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken, 35^e jrg. (1898); Gemeentearchief Zeist. ³⁹ Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nrs. 115 en 126; Gemeentearchief Zeist. ⁴⁰ Idem, inv.nr. 610; Gemeentearchief Zeist. ⁴¹ Bouwvergunningen 1908, nr. 60; Gemeentearchief Zeist. ³⁷ Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nr. 134 (akte nr. 52A); Gemeentearchief Zeist.

De sociale werkvoorziening

in Zeist tussen 1960 en 1993
(deel 2)



Gebouw 2 aan de Postlaan werd in het voorjaar van 1968 in gebruik genomen.

Het ontstaan van Gebouw 2

De brief van 4 juni 1960 aan het college van B en W waarin werd voorgesteld op een terrein in de onmiddellijke omgeving van de Joh. Postlaan een afzonderlijke werkplaats op te richten voor geestelijk zwakbegaafden, was de eerste aanzet tot de bouw van Gebouw 2. In dat jaar bedroeg het aanbod van geestelijk gehandicapte werknemers, 117: 105 mannen en 12 vrouwen, die in aanmerking kwamen voor beschutte arbeid.

Op de wachtlijst voor tewerkstelling in Gebouw 2 stonden in 1965 de namen van 14 moeilijk plaatsbare vrouwen, zeven licht-gehandicapte vrouwen, 23 geestelijk gehandicapte vrouwen en zes geestelijk gehandicapte mannen.

Bovendien was door de Willem Arntz Hoeve plaatsing gevraagd van 75 mannen en door de "dokter Willem de Jong Stichting" plaatsing van 18 à 20 mannen en door het Christelijk Sanatorium plaatsing van vijf mannen.

In het eerste nummer van dit jaar (1998-I) publiceerde de stichting een artikel over het ontstaan van de sociale werkplaats in Zeist en de ontwikkeling ervan tot ongeveer 1960. In dit artikel schetsen wij achtereenvolgens de groei en de uitbouw van de sociale werkvoorziening vanaf de periode van 1960 tot heden. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan de veranderde opvattingen over de aard van de te verrichten arbeid en de arbeids-organisatie.

Enkele jaren daarvoor, in september 1960 had de firma N.V. gebr. van de Wetering uit Driebergen, die met grote problemen in de productiecapaciteit kampte, het verzoek aan "de Zeister Werkplaats" ge-

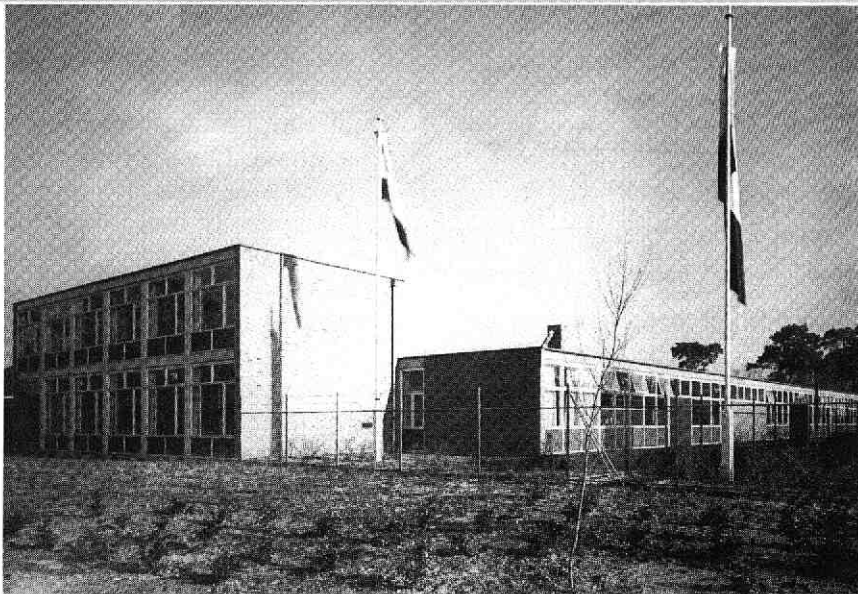
daan om wasmachines te gaan monteren.

Pas in april 1963 werd officieel met de plannen voor Gebouw 2 begonnen. Op 2 maart 1964 besloot de gemeenteraad de bestaande werkplaats uit te breiden met afdelingen voor vrouwen en zwakbegaafden. Dit belofde een enorme omschakeling te worden.

Op de tekeningen van september 1963 waarin de eerste opzet werd gemaakt voor de nieuwbouw is duidelijk te zien hoe de gedachtengang rond de Sociale Werkvoorziening was.

Er waren gescheiden afdelingen voor mannen en vrouwen, maar er werd tevens onderscheid gemaakt tussen geestelijk gehandicapte en licht gehandicapte vrouwen. De kantine-ruimte werd van de arbeidsruimte gescheiden door een vouwwand.

Gebouw 2 is mede ontstaan door de verwachting dat de afdelingen metaal, hout en montage zich zouden uitbreiden, evenals de afdeling revisie invalidewagens. Bovendien bleek er behoefte aan een montageafdeling die



Gebouw 1 aan de Arnold van de Kamplaan (vanaf 1963 de Johannes Postlaan) bood onderdak aan de Zeister werkplaats van 1960 tot 1993.

30 vrouwen en 40 mannen, van elkaar gescheiden door een glaswand, arbeidsplaatsen zouden kunnen verschaffen.

Tevens werd rekening gehouden met een reserveafdeling voor circa 30 vrouwelijke werknemers, voor specifieke taken zoals naai- of borduur-

werk.

Daarnaast nog een afdeling voor 40 mannen en jongens. Het magazijn in Gebouw 1, was duidelijk te klein en in de nieuwbouw werd er rekening gehouden met zowel in de kelder als op de begane grond magazijnruimte. Het voorstel om de verwarming op olie te

stoken was daarop gebaseerd dat men vond dat aardgas teveel risico's met zich meebracht. In de nieuwbouwplannen werd tevens een ruimte voor de bedrijfsarts en een trainingsafdeling gesitueerd. In een verslag van 22 maart 1965 staat dat: 'het aantal verzoeken om zwakbegaafden en herstelde patiënten van psychiatrische ziekenhuizen tot "de Zeister Werkplaats" toe te laten steeds toeneemt.' Uitbreiding was in dat jaar nog niet gerealiseerd en slechts een bescheiden gedeelte van de verzoeken kon worden ingewilligd. "De Zeister Werkplaats" zou met ongeveer 20 personen uitgebreid kunnen worden indien de indeling van Gebouw 1 herzien zou worden. Dit hield in de verplaatsing van de inpakafdeling en de montageafdeling. Er diende op advies van de heer Stibbe, de bedrijfsarts, een wand aangebracht te worden om zo de werkruimte voor de zwakbegaafden een besloten karakter te geven. Zo'n 45 aannemers schreven in op het project. De inschrijvingsbedragen lagen tussen f645.100,- en f950.000,-. In januari

1966 kon dan eindelijk met de bouw begonnen worden, nadat uit de 45 inschrijvingen deze met het laagste bedrag uitgekozen was. De vergunning ging op 30 maart 1966 naar M.G. Jansen N.V. uit Nieuw Vennep, het bedrijf dat in datzelfde jaar ook met de bouw van de brandweerkazerne en de gemeentelijke werkplaats aan de Renesselaan bezig was. Deze aannemer was eveneens betrokken bij de toenmalige uitbreiding van het politiebureau.

Wet Sociale Werkvoorziening

In 1968 werd de Gemeentelijke Sociale Werkvoorziening omgedoopt tot Wet Sociale Werkvoorziening. De wet beoogde o.a. het streven naar een doelmatiger aanpak van de gehandicaptenzorg.

Organisaties die zich met werkvoorziening voor deze doelgroep bezighielden werden dringend verzocht specialisten aan te trekken voor het verbeteren van de werkorganisatie en opleidingen.

Zo ontstonden in grote werkplaatsen de arbeidsrevalidatie afdelingen voor lichamelijk gehandicapten (ARA's) en in kleine werkplaatsen de TTA's voor geestelijk gehandicapten (Test en Trainingsafdelingen). Deze trend was aanleiding voor de bestuurders van "De Sociale Werkplaats" in Zeist om arbeidskundigen aan te trekken en te starten met een TTA waarin aspirantmedewerkers opgeleid moesten worden.

In het voorjaar van 1968 werd het nieuwe gebouw, Gebouw 2, aan de Johannes Postlaan in gebruik genomen. De gemeentelijke architect had er wat moois van gemaakt. Veel lokalen, veel deuren, tegeltjes op de vloer en keurige drempels. Hij had het idee dat het om de huisvesting van een school ging. Met andere woorden het gebouw was bij de opening nauwelijks geschikt om doelmatig te kunnen werken. Wel was gedacht aan een kleine magazijnruimte met opslagruimte in de kelder en een kantine. Op 1 augustus van dat jaar kon worden begonnen

met het inrichten van twee lokalen. Voor het bedrag van f1700,- werden gereedschappen en machines aangeschaft en werden er stoelen en tafels geplaatst. Een oud bureau deed dienst als werk- en testtafel voor de werkmeester. Hij kon na een paar introductiedagen bij een zwakzinnigeninrichting in Limburg en een uitleg door arbeidskundigen van het ministerie van de z.g.n. "Ruward Testbatterij" aan zijn werk beginnen.

Instroom

Via een selectiecommissie werden kandidaten voor de werkplaats geselecteerd. Iets oudere aspirant-medewerkers met enige werkervaring werden op proef in de produktieafdelingen geplaatst.

De aspirant-medewerkers die in de TTA werden geplaatst, bestonden voornamelijk uit 17 of 18 jarigen die direct van de scholen voor speciaal onderwijs of van de instituten voor moeilijk opvoedbare jongeren kwamen. Deze meisjes en jongens werden in aparte, gescheiden afdelingen on-

dergebracht. Vanaf het begin werd goed gebruik gemaakt van de afdeling, 12 tot 15 personen die in een tempo van één tot drie maanden konden doorstromen naar de andere afdelingen. De werkplaats groeide snel, in korte tijd van 80 naar 160 medewerkers. Gedurende de trainingsperiode werden de kandidaten periodiek in een begeleidingscommissie besproken en werden de begeleiders thuis op de hoogte gehouden van de vorderingen van hun pupillen.

In de jaren 60 ging men de mensen van de SWZ zien als werknemers, die na een zekere training best aan bepaalde produktiviteits-normen konden voldoen. Hiervoor werden arbeidsdeskundigen aangetrokken. Omdat de afdeling in deze opzet één van de eersten in het land was, werden de resultaten nauwlettend door de medewerkers van het ministerie gevolgd. Zij bleken tevreden te zijn, wat weer als gevolg had dat collega's

De werkplaats aan de Thorbeckelaan, vanaf 1980.

uit het land, die ook een Test en Trainingsafdeling moesten gaan opzetten, hun kennis in Zeist kwamen verkrijgen.

Het testen en trainen

Met behulp van de testbatterij werden de aangemelde kandidaat-medewerkers beoordeeld op hun handvaardigheid. De resultaten daarvan wer-

den in de selectiecommissie besproken. Omdat de doorstroomsnelheid hoog was kon vrij snel een verband worden gelegd tussen de testresultaten en de kans van slagen in de produktieafdeling. Dit correlatieonderzoek werd door het ministerie overgenomen en gebruikt bij de introductie van de testbatterij op andere plaatsen in het land.

Het materiaal waarmee getraind



werd was afkomstig uit de produktie. Afkeurartikelen en restanten deden dienst als proefwerkstukken, daarnaast werden houten kapstokjes gefabriceerd, fotoplaten geplakt die als schilderij door de hele werkplaats kwamen te hangen. Er werden draadwerkfiguren gemaakt. Draad op lengte knippen, strippen en volgens schema op stepswiches solderen waren activiteiten die dan vervolgens door een ander werden overgenomen die de gesoldeerde draden demonteerde. Ook werd er seriematig werk gedaan zoals het het bundelen van ijslollystokjes en het vullen van snoepgoedzakjes die ook voorzien werden van een ophangkartonnetje.

Het gereedschap en de machines kwamen goed van pas, niet alleen voor het aanleren van handvaardigheid maar ook voor de werkmeester. Hij kon daardoor mallen en hulpmiddelen voor de afdeling maken.

Op een schoolbord werden de dagelijkse prestaties bijgehouden. Immers men moest met minimaal drie soorten werk een prestatie leveren van 33%.

In verband met de terugval van het prestatieniveau in de productie-afdelingen vond de doorstroming plaats na het behalen van de 45% grens.

Het hebben van voldoende trainingswerkzaamheden was een dagelijkse zorg, maar gelukkig was er een goede band met de afdeling arbeidstherapie van de Sterrenberg. Elke week werden één of meer ritten met de eigen bus naar Huis ter Heide gemaakt om spullen te halen en terug te brengen.

Met de conditie van de schoolverlaters was het opvallend slecht gesteld. Het bukken, buigen en lopen met materialen ging erg stuntelig. Men was stijf en direct moe.

Dit was aanleiding om met de jongens te starten een uurtje te sporten in een nabijgelegen sportschool, later werd deze activiteit omgezet naar een sport- en spelbijeenkomst in de kantine waar ook de meisjes konden meedoen.

Elke week werd er door liefhebbers in de avonden gezwommen in het openluchtbad. Later sloot men zich

aan bij het clubwerk van de Lievendaalschool. De sportbeoefening had duidelijk resultaat.

Dit was aanleiding om een jaarlijks terugkerende sport-en speldag te organiseren die weer uitmondde in een provinciale dag.

De resultaten die behaald waren met de medewerkers die naar productieafdelingen waren doorgestroomd, mochten niet verloren gaan. Er moest dus een goede aansluiting worden gezocht op de Test- en Trainingsafdeling, prestaties moesten ook in andere afdelingen worden gemeten en de algehele doelmatigheid van de werkplaats moest door middel van arbeidsstudie worden verbeterd.

Dit was aanleiding om deze werkzaamheden en de registratie van produktiegegevens onder te brengen in een op te richten bedrijfsbureau.

Groei in de jaren 70

Met de zeventiger jaren brak een tijd aan van veranderingen en vernieuwingen. In maart 1971 volgen er vanuit het Ministerie van Sociale Zaken andere richtlijnen met betrekking

tot arbeids-kundige en economische taken. Hieruit volgde ondermeer dat er een organisatiestructuur van het werkverband komen moest, technische uitrusting en inrichting van de ruimtes beschreven moesten worden, de methode van onderzoek naar de ontwikkeling van de arbeids-geschiktheid moest worden vastge-legd. Er moest gewerkt worden aan planning, voortgangscontroletijds-verantwoording, urenregistratie en arbeidsprestatie. Om dit te kunnen realiseren nam het Bedrijfsburo twee krachten in dienst.

In 1972 waren er 232 mensen in dienst. In 1973 en 1974 werd de huis-vesting diverse malen op de agenda van het bestuur geplaatst. In juni 1973 werd er een plan uitgewerkt voor de verbouwing van de werkplaats, Ge-bouw 1 en 2, zodat deze aan 40 extra arbeidskrachten plaats zouden kun-nen bieden. De kosten van de verbou-wingen werden op f500.000,- geschat. In 1974 werd er aandacht besteed aan de opslagruimte, en bleek de hout- en

metaalafdeling niet meer aan de eisen te voldoen.

Op 17 december 1973 besloten 8 gemeenten in de regio zuid-oost Utrecht een gemeenschappelijke rege-ling aan te gaan met betrekking tot de uitvoering van de Wet Sociale Werk-voorziening.

Nadat deze gemeenschappelijke re-geling rond was konden enkele zaken opgepakt worden zoals het instellen van werkverbanden voor hand- en hoofdarbeiders en het instellen van een sociale werkvoorzienings-commissie. Doel was om te zijner tijd drie werkverbanden te vormen, te we-ten, de Zeister Werkplaats, een werk-verband voor de buitenobjecten en een werkverband voor hoofdarbeiders. In 1974 volgde er een wettelijke ver-ruiming opnamebeleid, ten aanzien van werknemers in de B-categorie.

Hierdoor ontstond er verschuiving in werksoorten, en dat had tot gevolg dat er een tekort ontstond aan opslag-ruimte. Er volgde dan ook een voor-stel aan het bestuur om de "overkap-ping" te maken. Dit werd, in verband

met de kosten, met eigen mensen en middelen op een paar zaterdagen ge-realiseerd.

Eveneens volgde er in 1974 een voorstel ten aanzien van vormings-werk, artikel 25 van de Wet Sociale Werkvoorziening. We lezen: 'In de maatschappij, welke bijna geheel op verzorging is gericht moet ook deze bevolkingsgroep in de sociale werk-voorziening aan zijn trekken komen.' Gedacht wordt aan vormingswerk in de vorm van cursussen - besprekingen - voordrachten - educatieve films - instruerende excursies, lichamelijke vorming enz. Voorgesteld wordt hier-voor samen te werken met "Op Dreef en "Transwijk" en de "Koningin Wil-helmina Stichting." te Utrecht.

Tien personen werden 12 à 15 och-tenden op proef naar de L.T.S. Dijnselburg voor elementaire hand-vaardigheid gestuurd. Op 'De Wiek-slag' werden drie kookcursussen met plaats voor tien gestart.

Vijf personen werden naar de Stich-ting Vormingswerk voor werkende jongeren te Utrecht gestuurd.

Er was eveneens nog één ochtend per week lichamelijke vorming in een gymzaal op het terrein van Staatsbosbeheer te Austerlitz. Dit was de tijd dat de bomen tot in de hemel groeiden, alles zeer sociaal, elk zinnig idee ter verbetering van de omstandigheden medewerker was bespreekbaar. Als er géén werk was kwam het wel eens voor dat de werkmeester met de afdeling ging wandelen. Mensen die later in dienst kwamen, komt dit onwezenlijk over.

Een nieuwe lokatie

In 1977 stond "de Zeister Werkplaats" onder leiding van algemeen directeur de heer T. Blind. Hij vond de huisvesting niet langer verantwoord. In verband met de financiële situatie in die tijd was nieuwbouw zo goed als uitgesloten of er moest een goedkoop stuk grond via de gemeente Zeist beschikbaar komen. Diverse opties werden onderzocht.

Een optie was het pand van Wees en Weiss aan de Godfried van Seystlaan. Dit pand stond leeg, maar

moest de nodige aanpassingen ondergaan om geschikt te zijn voor ZSW. Het kostenplaatje deed deze overweging afvallen.

Om de eerste nood de hand te bieden werd gekozen voor de optie van het huren van drie hallen van de Gero-fabriek. Hierin werden na enige aanpassingen de houtafdeling en de metaalafdeling gehuisvest. Ook werd er in 1977 een stuk grond gehuurd met opstallen in Odijk ten behoeve van de C.C.T.W., de huidige produktgroep groen. Drie opties over een mogelijke huisvesting werden serieus overwogen: huur van de Ralstonfabriek en het gebouw Dijkstra, het kantoor en de fabriek Becker Telecommunicatie of de aankoop van het terrein Jagtenberg (12 hectare groot).

Het terrein Jagtenberg sprak het meest aan, omdat daar een geheel nieuw gebouw neergezet kon worden. Het terrein lag echter aan de Amersfoortsestraatweg en in de nabijheid van de Amerikaanse luchtmachtbasis. Op 16 juni 1978 werd overgaan

tot aankoop van het terrein ondanks twijfel van enkele bestuursleden en de werkleiding. In verband met de ligging ten opzichte van de Amerikaanse luchtmachtbasis zou er totale geluidsisolatie aangebracht moeten worden. Dit hield in dat er nooit een raam open zou kunnen.

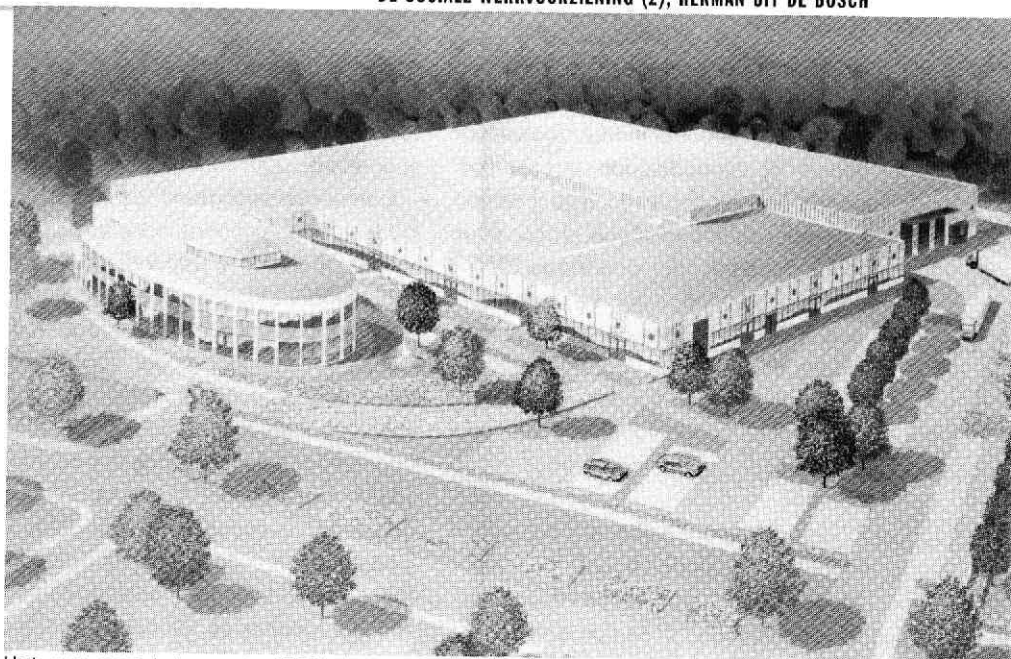
De heer Blind wees het bestuur nog op het vrijkomen van de Ralstonfabriek en het inmiddels leeggekomen pand van de Nederlandse Optiek en Instrumentenfabriek, de firma Bleeker, aan de Thorbeckelaan 3, maar deze panden waren volgens hem beide inefficiënt. In februari 1979 werd een voorlopig koopcontract getekend voor de grond van het terrein Jagtenberg en verwacht werd dat in de eerste helft van 1981 de nieuwbouw klaar zou zijn.

Naast de veiligheid van de mensen werd ook de eventuele geluidshinder van het nabij gelegen vliegveld besproken. In maart 1979 werd besloten dat het terrein Jagtenberg niet langer relevant was voor het bedrijf. Een

leuke bijkomstigheid uit 'de periode Jagtenberg' is dat er door de werkleiding zeker 20 tekeningen voor een nieuw gebouw werden gemaakt, waarvan het honingraatontwerp van Jos Kooman (werkleider drukkerij) het meest originele en efficiënte was, maar waarnaar nooit meer gekeken werd.

Op 5 april 1979 werd het voorstel om over te gaan tot aankoop van het gebouwencomplex Bleeker aan de Thorbeckelaan 3, besproken in het bestuur. Het voorstel werd na enige discussie goedgekeurd. De aanpassingen van het pand Bleeker zorgde echter nog voor de nodige kopzorgen. In februari 1980 zijn er drie aannemers die hierop inschrijven, en op 9 april van dat jaar kwam de eerste lay-out schets klaar en vond de eerste bouwvergadering plaats.

Het gebouw moest beneden door eigen mensen zo goed als leeggehaald worden. Er was toen ook nog een plan om achter het gebouw, aan de Dreefkant, een metaalafdeling, een hout-



Het zou nog tot maart 1993 duren voordat alle activiteiten in de nieuwbouw plaatsvonden.

afdeling en een stuk magazijn bij te bouwen. Dit is echter nooit gerealiseerd. Toen al werd verondersteld dat ook dit gebouw te klein zou zijn.

Nadat het meeste gesloopt was, moest als eerste begonnen worden met het renoveren van de kantoren op

de eerste verdieping links voor. Wat bleek het geval?

De administratie die aan de Slotlaan tegenover het Walkartpark gehuisvest was, moest het pand per 1 juni 1980 verlaten. De verbouwing was in volle gang toen de administra-

tie het pand aan de Thorbeckelaan betrok. Probleem was ook nog dat de begroting voor de renovatie meerdere malen bijgesteld diende te worden, en de eerste inschrijving op de bouw op een mislukking was uitgelopen waardoor de oplevering pas half september 1980 gerealiseerd kon worden!

Vanaf 1980 huist het grootste deel van de SWZ aan de Thorbeckelaan 3.

Op 25 september 1980 had de heer Blind het bestuur erop gewezen dat het pand aan Joh. Postlaan nog ongeveer drie jaar aangehouden zou moeten worden, omdat de "aanbouw achter het gebouw" dreigde te mislukken. Die drie jaar zouden er ruim dertien worden!

Op 1 juni 1981 liep het huurcontract van de GERO-hallen af. Er verscheen een nota van het Dagelijks Bestuur over tijdelijke voorzieningen aan de Joh. Postlaan, voor de opvang van de mensen van de GERO-hallen. Het bestuur voorzag de problemen en besloot het adviesburo Boer en Croon in huis te halen om een bedrijfs-eco-

nomisch onderzoek te verrichten. In juni 1981 werd er een voorstel besproken omtrent eventuele aankoop of verbouwing van de gebouwen aan de Joh. Postlaan.

Besloten werd om te verbouwen, op 18 februari 1982 werden de gebouwen alsnog aangekocht.

In Gebouw 1 zouden het Administratief Centrum en een stukje C.C.T.W. (Cultuur en Civiel Technische Werken) komen en in Gebouw 2 de houtafdeling. Deze situatie bleef ongewijzigd tot begin 1993, totdat allen naar de Thorbeckelaan 3 konden overhuizen.

In januari van dat jaar verhuisde het A.C., nu het Grafisch Bedrijf naar de Thorbeckelaan en op 19 april van dat jaar volgde de houtafdeling en de C.C.T.W., nu Produktgroep Groen. Een behoorlijke tijd hebben het Grafisch Bedrijf en de Produktgroep hout geïsoleerd gezeten, maar zeer snel was iedereen gewend aan het nieuwe onderkomen.

Ruimer, efficiënter en alles onder een dak!

Van arbeidsonvolwaardigen naar werknemers

Met de totstandkoming van de nieuwbouw aan de Thorbeckelaan kreeg de ontwikkeling van de Zeister Werkplaats (nu SWZ) definitief vorm. De werkverschaffing voor "arbeidsonvolwaardigen" heeft plaatsgemaakt voor arbeid onder goede omstandigheden voor werknemers, die naar hun mogelijkheden opgeleid en begeleid worden. Op deze manier biedt de SWZ in Zeist aan ongeveer 500 mensen de mogelijkheid om volledig aan het maatschappelijk leven deel te nemen.

Herman uit de Bosch

Van de Poll-archief terug

elangrijker dan alle andere gebeurtenissen en activiteiten in het afgelopen jaar, was voor onze stichting de "thuiskomst" van de archieven van de Zeister tak van de familie van de Poll.

Vanaf 1989 heeft een medewerker van het Gemeentearchief Amsterdam zich, dankzij een grote subsidie van het Prins Bernhardfonds, bezig gehouden met het inventariseren van deze grote Collectie persoonlijke papieren en voorwerpen.

Op 20 juni 1997 is, veel later dan destijds werd aangenomen, de voltooiing van de opdracht feestelijk gevierd in Figi.

De inventaris zal in 1998 in druk verschijnen en dan voor belangstellenden te koop zijn. De bescheiden zijn nu in het Zeister gemeentearchief.

Onder de gasten bevonden zich de directie en een medewerker van Gemeentearchief Amsterdam, drie Zeister wethouders en de Zeister

gemeentearchivaris. De heer drs B.Woelderink, directeur van het Koninklijk Huisarchief hield een voordracht. Voor een verslag daarvan verwijs ik naar het jaarverslag van de commissie Lezingen en Excursies en het verslag in Seijst 1997-III, pag. 22.

Andere gebeurtenissen in chronologische volgorde:

In de eerste maanden van 1997 werd duidelijk dat de plannen om samen met de Evangelische Broedergemeente een museum op te richten door het ontbreken van financiële onderbouwing geen doorgang zouden kunnen vinden.

De hiervoor benodigde steun, met name van de gemeente, werd niet toegezegd. Ook het door de initiatiefnemers noodzakelijk geachte haalbaarheidsonderzoek kon niet worden uitgevoerd.

Al met al te veel onzekerheden om verantwoord van start te kunnen gaan.



Het bestuur (met de klok mee): Van Zoonen, Van den Berg, Bardet, Veenland, Ruitenberg, Ten Houte de Lange, Van der Burg en Verbeek.

JAARVERSLAG 1997, VAN DE SECRETARIS

Ook in het voorjaar voerden twee bestuursleden een gesprek met de voorzitter van de Stichting van de Poll-Wolters-Quina, die de Amsterdamse tak van de familie vertegenwoordigt, om te overleggen over eventuele, beperkte, samenwerking in de toekomst.

Op 29 mei bracht wethouder mw van Apeldoorn een werkbezoek aan de van de Pollkamer. Evenals bij een eerder bezoek was het ruimtegebrek, dat inmiddels alleen nog maar erger is geworden, hoofdonderwerp van gesprek. Tot nu toe is van de kant van de gemeente nog geen alternatieve oplossing voor de korte noch voor de lange termijn, aangedragen. Het bestuur blijft daarop aandringen.

In maart 1997 verscheen het, op ons verzoek opgestelde, rapport van de Provinciale Inspecteur voor de Archiven; hierin wordt de huidige situatie scherp veroordeeld en gepleit voor een spoedige oplossing. Het feit dat de gemeentearchivaris momenteel met ziekteverlof is, mag, naar wij menen, het zoeken niet stilleggen.

In de bestuursvergadering van augustus werd gesproken over het rapport dat de heer drs. Ad den Toom uit Lei-

den voor ons uitbracht m.b.t de sterke en zwakke punten binnen de interne organisatie van het Zeister Historisch Genootschap.

Duidelijke zwakke plekken, waaraan in 1998 hard gewerkt zal moeten worden, zijn de marginale bezetting van de diverse commissies en het onvoldoende ontwikkelde externe image van onze stichting.

Het aantal donateurs blijft ongeveer constant op 800; willen wij daar meer van maken, dan zal eerst een efficiënt Public Relationsplan gemaakt moeten worden, bij voorkeur door een daartoe nieuw in te stellen commissie.

Oktober was de maand waarin wij afscheid namen van de heer Hans Bardel, jarenlang een steunpilaar van de van de Poll stichting/Zeister Historisch Genootschap.

Samen met zijn vrouw heeft hij, vaak in de coulissen, onvoorstelbaar veel werk verzet. Onze dank aan hen beiden is dan ook groot! Een droevig afscheid was er ook: in de zomer overleed onverwacht de heer Raymond Tijtgat, tot aan zijn dood een actief lid van de commissie Beheer Collecties en Documentatiecentrum. Ook aan

hem zijn wij veel dank verschuldigd.

Een oud-lid van deze commissie, mw Lydia Heyning-Koens overleed eveneens in de afgelopen zomer. Hoewel zij al enige tijd niet meer in Zeist woonde, denken wij met veel geneugtheid aan haar terug.

Samenwerken met andere organisaties en personen, binnen en buiten Zeist, staat bij ons in toenemende mate op de agenda. In dat kader ontvingen wij in december de coördinator van de Stichting 't Gilde als gast in de bestuursvergadering. Naar wij hopen en verwachten zal in de toekomst de al bestaande samenwerking verder worden uitgebreid. De secretaris van het ZHG nam deel aan twee door de gemeente georganiseerde ronde tafelgesprekken. Het eerste betrof het op speciale wijze vieren van de milleniumwisseling en het tweede liep

voort op een door de gemeente beoogde Cultuurnota. Of en hoe er in 1998 vervolggesprekken komen, moet worden afgewacht.

Met twee bestuursleden van de nieuwe Historische Vereniging Den Dolder werd een collegiaal kennismakings gesprek gevoerd.

Gewoontegetrouw tenslotte een woord van dank aan allen die ons in 1997 weer behulpzaam waren: onze eigen vrijwillige medewerkers/commissieleden, de Zeister pers, schrijvend en fotograferend, de directie van Figi en last but not least de donateurs.

De financiële en donateursadministratie werd op voortreffelijke wijze gevoerd door mw Anja Severs van het Bilthovense bureau Pronto.

Voor de commissie Lezingen en Excursies bestaat een vacature.

Bestuursleden 31-12-1997

Mr. dr. V.A.M. van der Burg, voorzitter, **J. Verbeek-Stapensea**, secretaris, **C.E.G. ten Houte de Lange**, penningmeester.

Mevr. C.W. van den Berg-van Barneveld, c^o Beheer Collecties en

Documentatiecentrum. **Mevr. drs. K. Veenland-Heineman**, c^o Tentoonstellingen.

Mevr. drs C.M.W.Ruitenberg, c^o Publicaties

Ing. J.J.B.Fluitman, c^o Bulletin Seyst
J.B. van Zoonen, c^o Beheer Audiovisuele Collecties

Fotowedstrijd

In het kader van het 75-jarig jubileum organiseert de Vereniging Oud-Utrecht een fotowedstrijd met als onderwerp: Utrecht (stad en provincie) en het water, werven, kades, sluizen etc kortom alles wat met water in relatie tot de Utrechtse gebouwde omgeving te ma-



Arnoud Kleinhans
trompettist Blazerskoor

Filmvoorstelling

Na de succesvolle voorjaarsvoorstellingen op 23 maart en op Koninginnedag, verzorgt de Audiovisuele commissie maandag 26 oktober wederom een presentatie. Om 19.30 uur geeft de commissie audiovisuele collecties een najaarsvoorstelling in de Johan de Meesterzaal in Figi.

ken heeft. De wedstrijd staat op en voor iedereen die van fotograferen houdt (met uitzondering van beroepsfotografen.

De jury die alle inzendingen gaat beoordelen wordt gevormd door Manon van der Wiel (Architectuurcentrum AORTA), Luuk Sluis (St. Stedelijke Fo-

tografie Utrecht) en Pieter Blok (Iustrumcommissie Oud-Utrecht). De jury kent drie prijzen toe: 1e prijs f500,-, 2e prijs f250,- en 3e prijs f100,-. Alle prijswinnaars zijn een jaar lang lid van de Vereniging Oud Utrecht. Sluitingsdatum: 31 juli 1998.

Meer informatie: Van de Poll-kamer.

Nieuwe donateurs

Mevrouw H.E. Arentsen (Groningen), mevrouw J. Bakker (Bilthoven), Prof. G. Dekker (Utrecht), de heer J.H.B. van Diederer (Nieuwegein), mevrouw K. Dijkstra (Groningen), mevrouw A. Eggink (Utrecht), mevrouw K. Eichhorn (Utrecht), mevrouw S. van der Gaast-Bakker Schut (Utrecht), Prof. Dr. H.O. Goldschmidt (Eindhoven), de heer H. Hendriks (Hilversum), mevrouw W.A. Hoogendijk-van Veen (Zeist), mevrouw J.M.A. Janssen (Utrecht), de heer L. Jongen (Amersfoort), mevrouw F. Klevant (Zeist), Liberna Collection (Hilversum), mevrouw V.C. Lindenburg (Lith), de heer J. van Loosen (Doorwerth), de heer J.C.J.F. Middel-

dorp (Amersfoort), de heer S.J. Morsink (Amsterdam), mevrouw R. de Ruiters-Vermaat (Bavel), de heer J.W. Schaberg (Doorn), de heer H.A. Weerdenburg (Doorn), de heer J. van der Zalm (Bennekom).

Stand

Oude stand (november 1997) ... 815
Aanmeldingen
Opzeggingen/overleden
Nieuwe stand (10 juni 1998) 836

Adres

Aanmeldingen / adreswijzigingen:
Zeister Historisch Genootschap,
Postbus 342 3700 AH Zeist

In de dagboeken van Von Ilseman (#1), de vleugeladjudant van de keizer Wilhelm, figureert een bonte stoet Duitsers, voornamelijk militairen, allerlei adellijke personen en bewonderaars van de keizer, maar de Nederlanders komen er heel wat bekaaid af. Om er toch achter te komen met welke Nederlanders de keizer omging, heeft de auteur Jan Pelicaan als belangrijkste bron de menuboeken genomen die in het Rijksarchief te Utrecht worden bewaard. (#2). Daarin staat voor iedere dag geschreven wat de keizer tijdens de maaltijden at en bovendien stond er vermeld wie er kwamen eten.

De gasten van de Duitse keizer



Ik heb voor de periode 15 mei 1920 (verhuizing van Amerongen naar Doorn) tot de dag van het overlijden van de keizer, 4 juni 1941, de als zodanig herkenbare Nederlanders genoteerd. Bovendien heb ik als minimale bezookgrens 1x per jaar genomen. Dit resulteerde in een lijst van ruim 60 namen waaronder de namen van een aantal Zeistenaren. Vlak voor ik dit stukje schreef, is er een raadsel met betrekking tot de vlucht van de keizer naar Nederland opgelost. Fasseur heeft in zijn biografie over Wilhelmina een eind gemaakt aan het vermoeden dat de komst van de keizer naar Nederland met medeweten en wellicht zelfs op initiatief van Koningin Wilhelmina gepland was.

Wilhelmina bleek daarentegen juist niet erg gecharmeerd geweest te zijn van de vlucht van de monarch, zij vond het weinig keizerlijk. (#3)

Dus zonder medeweten van Wilhelmina stond de keizer op 10 november 1918 op het stationnetje van het Limburgse Eijsden. Hij was hier

naar toe gevlucht met zijn gevolg vanuit het Belgische Spa, alwaar het hoofdkwartier van het Duitse leger gevestigd was.

De oorlog was voor Duitsland verloren en de binnenlandse situatie maakte het voor de keizer zeer onaantrekkelijk om naar Duitsland terug te gaan (door de toenemende revolutiestemming) en aangezien Nederland in de Eerste Wereldoorlog neutraal bleef, was Nederland de aangewezen plaats om naar toe te vluchten.

Nederland kon/wilde niet negatief reageren op het asielverzoek van de keizer en zo kwam de keizer op 11 november 1918 aan op Kasteel Amerongen. Hij was hier (op verzoek van de Nederlandse regering) de gast van graaf Godard van Aldenburg Bentinck tot 15 mei 1920 toen hij naar Huis Doorn verhuisde. (zie voor deze periode o.a. S.von Ilseman deel I pag.15-48)

Enkele Zeister namen

Enkele van de namen die ik in de

De auteur

In het kader van zijn afstudeerscriptie aan de Open universiteit van Heerlen, deed Jan Pelicaan (groepsleider op Bartiméushage te Doorn) onderzoek naar ex-keizer Wilhelm II van Duitsland, die tussen 1920 en zijn dood in 1941 zijn leven als balling sleet in Doorn. Voor dit artikel, dat voortvloeit uit de samenwerking met de Van de Poll Stichting, onderzocht de cultuurwetenschapper met welke personen - en Zeistenaren in het bijzonder - de keizer omging.

menuboeken gevonden heb, behoorden aan inwoners van Zeist. Het laat zich raden dat een Duitse ex-keizer niet met Jan en alleman omging.

Waarschijnlijk was het voor zijn bezoek handig als het Duits sprak, alhoewel de keizer redelijk Nederlands sprak. Ook goede manieren behoorden natuurlijk tot de voorwaarden. Tot de Nederlanders die bij de keizer op bezoek kwamen behoorden dan ook nogal wat adellijken, plaatselijke notabelen (burgemeesters, commissarissen der koningin) en nieuwe rijken. Een opvallende gast die beroepshalve vaak bij de keizer was, was J.B. Kan, de vader van Wim Kan, hoge ambtenaar en een aantal jaren minister van binnenlandse zaken en landbouw. (1926-1929)

Kan was de contactpersoon tussen de Nederlandse regering en de keizer.

In het dagboek van Von Ilseman staat naar aanleiding van het tweede huwelijk van de keizer, nadat zijn eerste vrouw Auguste Viktoria in Doorn in april 1921 was overleden, met Hermine von Reuss een aardige opmerking van de keizer m.b.t. tot het gezelschap dat zijn a.s. vrouw in Nederland zou moeten hebben.

"Barones van Tuyll uit Zeist en mevrouw de Pesters waren het geschiktst voor de omgang met haar". (#4)

Met barones Van Tuyll wordt de vrouw van de toenmalige burgemeester van Zeist bedoeld, C.J. baron Tuyll van Serooskerken, die burgemeester was van 1919 t/m 1934. In de menuboeken heb ik hun namen vanaf 1922 gevonden. Maar aangezien de keizer in 1921 hen al kende, zijn ze ongetwijfeld al eerder op bezoek geweest bij de keizer.

De bezoeken strekken zich uit over de periode van 22 juli 1922 tot het laatste bezoek op 31 januari 1940. Het

aantal bezoeken varieert sterk van jaar tot jaar: van één bezoek tot maximaal 5 bezoeken.

Daarmee behoren ze tot de meest frequente gasten van de keizer.

Op de vijfenzeventigste verjaardag van de keizer (1934) zonden zij hem een telegram met de volgende tekst: I.M. Unsere allerherzlichsten Glueckwuensche zum 75-sten Geburtstage zu fussen zu legen beehren sich baron und baronin van Tuyll Pasadena Zeist. (#5)

De andere vrouw die genoemd wordt in het bovenstaande citaat is mevrouw A. M. Th. Labouchère, getrouwd met Jhr. C. A. de Pesters (1875-1945). Hij is de broer van E. de Pesters, de medestichter van Amstelbrouwerij. De naam van E. de Pesters ben ik niet tegengekomen i.v.m de keizer.

Het beeld van Zeist in de negentiende eeuw werd in hoge mate bepaald door geslachten als De Pesters, protestants en bewoners van grote en kleine buitenplaatsen in de gemeente.

Zo liet Jhr. E. de Pesters (1808-1895) liet in 1841 villa Nuova bouwen aan de Utrechtseweg.

Al vanaf het einde van de zeventiende eeuw spelen de Pesters een rol in de geschiedenis van Zeist. Onder andere als leden van de gemeenteraad: Jhr. W. J. de Pesters (1851-1856) en Jhr. D. G. de Pesters (1859-1881) die tevens wethouder was en als bouwers van buitenplaatsen aan de Utrechtseweg. (Villa Nuova, Oirschot, Bloemenheuvel) (# 6)

Jonkheer C. A. de Pesters was kamerheer in buitengewone dienst van Hare Majesteit de Koningin Wilhelmina ten behoeve van prinses Emma.

In het archief vond ik een briefje dat dit illustreerde: De Pesters moesten een uitnodiging voor een feestelijke bijeenkomst bij de keizer op 4 oktober 1930 afzeggen i.v.m de afwezigheid van de Jonkheer. Hij bevond zich op die datum in het Duitse wintersportplaatsje Partenkirchen met de Koningin-moeder. (#7)

De Pesters ontving op 28 december 1928 een briefje van de keizer om

hem te bedanken voor de "herrlichen Truthahn" want *für alle, die an der Tafel teilgenommen haben, war der Hahn ein besonderer Genuss.* (#8)

Jhr. en Jkvr. de Pesters waren trouwe bezoekers van de keizer, maar ook zij stopten in het begin van 1940 met het aanzitten aan de maaltijd. De laatste notitie die ik heb gevonden betrof 25 januari 1940.

Trouwens vanaf 1937 waren ze per jaar maar eens op bezoek terwijl de jaren ervoor men toch geregeld 5/6 keer aanzat.

Wie kan bedenken wat er gebeurd is dat het aantal bezoeken zo afnam en uiteindelijk voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog ophield?

Wat ik wel weet is dat de keizer hen niet rekende tot die "*Persönlichkeiten die Seiner Majestät nahestanden*". (#9)

Zoals alles werd alles zeer secuur geregeld door de keizer: voor zijn overlijden stelde de keizer lijsten op met mensen die voor een aandenken na zijn overlijden in aanmerking zouden komen.

Deze lijst was in een aantal categorieën onderverdeeld waaronder een categorie van mensen die in Nederland woonden. In totaal kwamen twintig personen van deze categorie voor een geschenk in aanmerking.

Helaas (...) komen er geen Zeistenaren in aanmerking voor een fraai geschenk uit de nalatenschap van de keizer. Achter de namen staat vermeld voor welk geschenk men in aanmerking kwam: mvr. Blijdenstein uit Maarn werd bijvoorbeeld bedacht met twee blauwe Chinese vazen.

Een andere interessante naam i.v.m. de keizer is Jkvr. Joanna Van de Poll.

Zij was de jongste van de acht kinderen (vier meisjes en vier jongens) die Jhr. F. H. van de Poll (1823-1909) en zijn vrouw Jkvr. H. van de Poll (1829-1909) kregen. Het gezin woonde vanaf 1861 in het huis Beek en Royen. Joanne van de Poll was in Zeist als Freule Jo bekend en was een uitnemend pianiste.

Haar broer Jhr. Frederik (Frits) van de Poll is de naamgever van de Van

de Pollstichting (1951) en was onder andere adjunctdirecteur van de Verzekeringsbank "Kosmos".

Het fraaie jugendstilachtige pand aan de Dribergseweg is nog steeds te bewonderen. Een oudere zus Louise (1857-1946) was *dame du palais* hon. van koningin Wilhelmina speciaal belast met de opvoeding van prinses Juliana. (#10)

Jkvr. Joanna liep niet echt de deur plat: ze komt in 1923 één maal op de maaltijd, komt dan in 1926 weer één maal, en vervolgens in 1927/'29/'31/'33/'34/'35/'36 steeds een keer.

Of er nog andere vertegenwoordigers van de familie Van de Poll op bezoek bij de keizer zijn geweest heb ik niet kunnen vinden. Met name Henriette van de Poll (1853-1946), hofdame van koningin Emma, zou een interessante verbinding kunnen zijn met het Nederlandse Koninklijke Huis

In het archief vond ik een gelukstelegram van Jkvr. J. van de Poll, de zus van Henriette, aan de keizer ter gelegenheid van zijn 75-ste verjaar-

dag op 27 januari 1934, dit telegram is alleen door haar ondertekend, en een gelukwens van haar broer of van een ander lid van deze prominente Zeister familie heb ik niet gevonden.

De tekst van het telegram luidt als volgt: "*Eure Majestät wollen mir gestalten meinen Tiefempfundenen Gluchwünsche ehrfurchtsvollst darbringen zu duerfen*". (#11)

In potlood is er bijgezet (door de hofmaarschalk van de keizer waarschijnlijk) Beek en Rooyen (de naam van het huis waar de jonkvrouwe woonde) en de taalfouten zijn met potlood verbeterd. Het zou aardig zijn te weten of de Jonkvrouwe de fouten maakte bij het opgeven van het telegram of dat wij de postbediende de schuld moeten geven?

In de menuboeken is niet steeds duidelijk te lezen wie er kom(en)t eten: voorletters ontbreken vaak. Voor de administratie van de keizer waren het bekenden maar voor de hedendaagse onderzoeker zijn de namen vaak heel wat minder vanzelfsprekend.

Geestelijken

Niet alleen de adel kwam bij de keizer over de vloer, ook geestelijken bezochten de keizer vaak: de keizer was zeer godsdienstig. Iedere ochtend begon met een korte godsdienst-oefening ('Morgenandacht') waarbij de 'Gesamte Hausgemeinschaft' aanwezig behoorde te zijn. (#12) Op de zondag predikte de keizer vaak zelf.

Een van de predikanten die vaak predikte en op de maaltijd kwam was ds. Weiss (1869-1934) uit Zeist. Hij was een van oorsprong Engelse dominee die in 1913 in dienst kwam van de Zeister zending en dominee van de Broedergemeente in Zeist werd.

Deze dominee vertoonde in het hele land lichtbeelden en vertelde over de zendingsarbeid. (#13)

De keizer was zelf Duits Evangelisch en onderhield via een andere (Haagse) dominee (Herbst) nauwe banden met de Evangelische Kirche in Haag, een door Duitse, in Nederland verblijvende, handelslieden en diplomaten gestichte kerk die ook

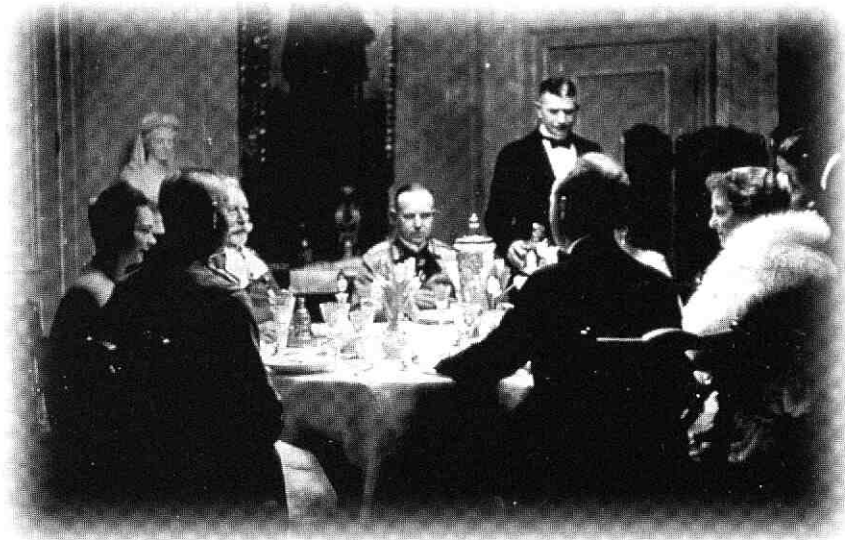
nauwe banden met het Nederlandse koningshuis onderhield. Zo schonk Wilhelmina de jaarlijkse kerstboom aan deze kerk in Den Haag. (#14)

De keizer mocht zelf niet in de kerk in Den Haag komen van de Nederlandse regering, maar de genoemde dominee, Herbst kwam vaak bij de keizer en werd zelfs na het overlijden van de keizer bedacht met een aandenken.

Verjaardagscomité

Op 27 januari 1939 vierde de keizer zijn tachtigste verjaardag. Zijn Nederlandse kennissen wilden dit niet ongemerkt voorbij laten gaan en onder voorzitterschap van Mr. W.H.J. Blanckenhagen werd een comité opgericht, waarin ook Jhr. de Pesters zitting had genomen, om geld in te zamelen voor een 'Park-Spende'. In totaal werd onder de aangeschreven Nederlandse kennissen van de keizer f1352,50 opgehaald, waarvan na aftrek van kosten f1245 overbleef.

Hiervan werden 210 rododendrons in 34 variëteiten gekocht.



COLLECTIE MUSEUM HUIS DOORN, M.D.A. DHR VERROEN

89 Nederlanders brachten dit bedrag op waaronder naast de al genoemde De Pesters en Blanckenhagen de volgende Zeistenaren: Jkvr. J. van de Poll, mevr. A. Loudon-geboren Gräfin zu Solms, Baron en barones van Tuyll, Jhr. D. de Blocq van Scheltinga. (#15)

De gevers hebben hun namen vereeuwigd in een fraai gekalligrafeerd boek met lederen omslag dat in het

bezit is van Museum Huis Doorn. Jhr. W.H.J. Blanckenhagen overleed in 1950 en had zijn sporen in het Zeister leven verdiend.

Hij is lid geweest van de gemeenteraad, directeur van de nuts-spaarbank van Zeist, zat in het bestuur van de Zeister Kunstkring en was eigenaar van Lommerlust aan de Utrechtseweg. Zijn vader had het huis in 1907 gekocht, toen heette het

Lommerlust, en doopte het Livland, naar het stamland van de Blanckenhagens, Lijfland, de streek rond Riga aan de Oostzee. (#16)

Het eten

Uit de dagboeken van Von Ilsemann kunnen we een aardig beeld krijgen van de avonden bij de keizer. Om 8 uur 's avonds werd er gedineerd: men zou misschien anders verwachten maar er werd eenvoudige kost gegeten: zo bestond het diner (*Königliche Abendtafel*) op 21 april 1930 uit Kiebitzeier, Hamburgerküchen mit Gemüse und Salat en Vanille-Eis toe. (#17)

De tafel en servies waarvan men at, kan men nu nog in Huis Doorn zien: dat ziet er wel heel keizerlijk uit.

De keizer scheen heel snel te eten. Het verhaal gaat dat als hij klaar was de tafel werd afgeruimd en de maaltijd afgelopen was. (#18) Het was dus zaak flink door te eten wat echter niet gemakkelijk was aangezien er natuurlijk ook beleefd geconserveerd moest worden. Dat de keizer zo snel

at was des te verbazingwekkender daar de keizer maar met één arm, de rechter, kon eten. Hij had een aangepaste mes/vork waarmee hij sneed en prikte. Tijdens zijn moeizame geboorte was zijn arm uit de kom geschoten, men rekende er zelfs op dat de keizerlijke baby niet lang zou leven maar dat viel reuze mee.

Ondanks allerhande behandelingen is het niet goed gekomen met de arm: hij was ook korter dan de andere, wat goed te zien is aan de verschillende mouwlengtes van zijn uniformjasjes die in Huis Doorn tentoongesteld staan.

Deutsche Gründlichkeit

In het huishouden van de keizer werd alles zeer nauwgezet bijgehouden. Helaas is niet alles bewaard en is het niet allemaal op een plaats aanwezig: een groot gedeelte is in het Rijksarchief in Utrecht, Museum Huis Doorn heeft heel wat interessant materiaal en de tweede vrouw van de keizer heeft na de dood van haar man materiaal meegenomen

naar Duitsland, bovendien is er materiaal a.g.v. natuurlijke oorzaken verdwenen zoals verval, waterschade, weggooien etc.

Wat wel bewaard is gebleven zijn lijsten waarop is genoteerd wie wat heeft gegeven ter gelegenheid van welke verjaardag van de keizer.

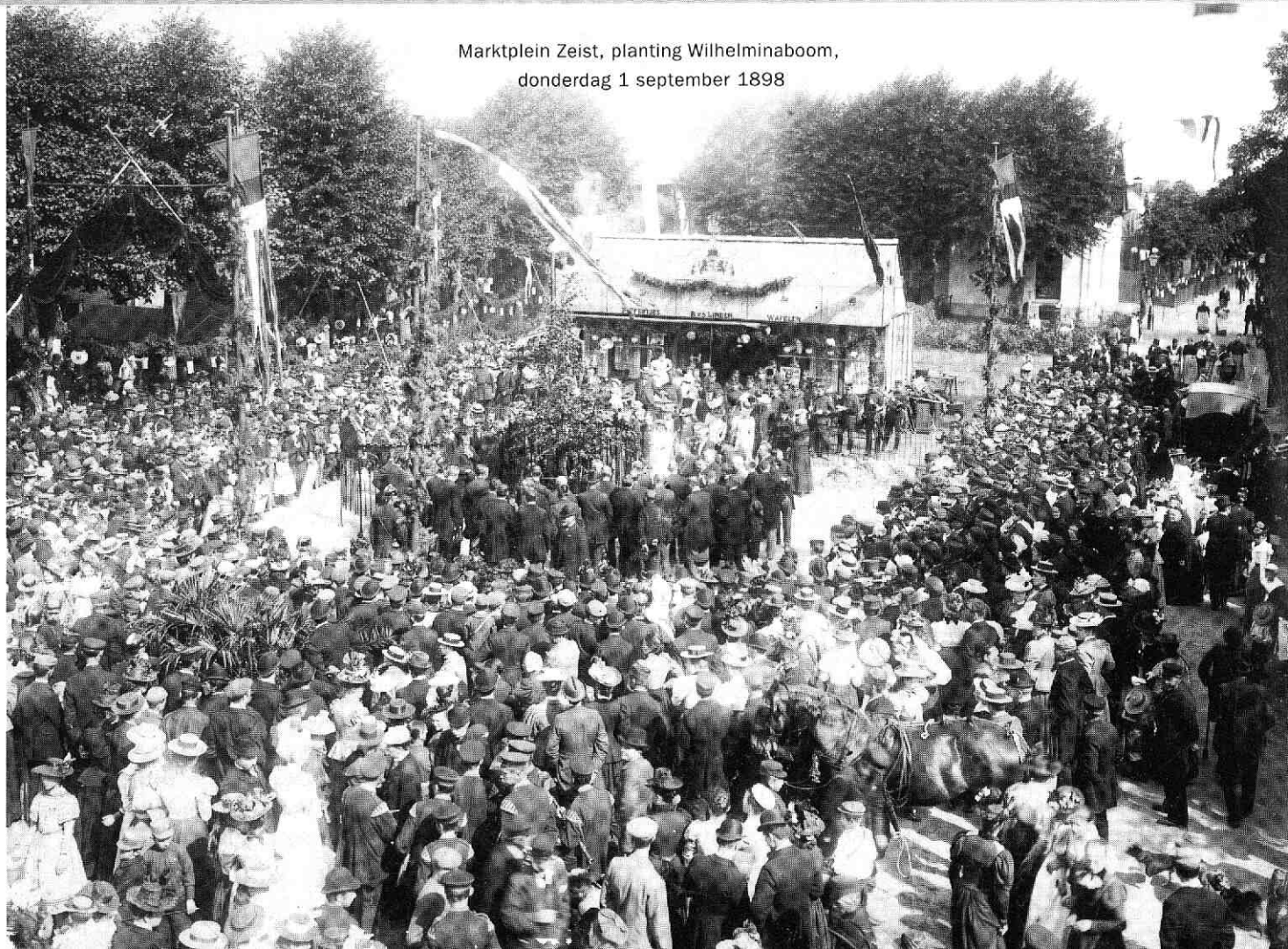
Van Blanckenhagen gaf b.v. op 27 januari 1930 een "Blumenkorb (Hyazinthen)". Zelfs de datum en het tijdstip dat de lijst met geschenken werd afgesloten is vermeld: "abgeschlossen 28. Januar 1930, 1 Uhr". (#19) Ik schreef al dat de keizer geen Zeistenaren tot de personen rekenden die hem "nahestanden." Toen de keizer in 1941 overleed, was Nederland bezet door de Duitsers en wellicht is dit een oorzaak geweest dat geen van zijn Zeister kennissen hem een grafkrans zond. Op de lijst van personen en instellingen, die een krans gezonden hebben naar de begrafenis van de keizer prijkt op de eerste plaats Adolf Hitler. (#20)

Jan Pellicaan

BRONNEN

- 1** S. von Ilseman-Der Kaiser in Nederland.Aantekeningen van de laatste vleugeladjudant van Keizer Wilhelm II uit Amerongen en Doorn(2 delen)-Baarn 1968
2 R 14-no.394-408 -periode 10 april 1920-1941 **3** C.Fasseur-Wilhelmina. De jonge koningin.zonder plaats 1998 . pag. 553 **4** Von Ilseman-pag.236 **5** R 14-no.76 **6** V.A.M.van der Burg-Zeist en het geslacht De Pesters- in: Bulletin van de Pollstichting, jaargang 11 no.2 **7** R 14-no.201 **8** R 1 4 -no.176 **9** R14-no.163 **10** J.C.Mollen-Hengeveld-Fredrik van de Poll: Markante Zeistenaren-Zeist 1991 **11** R 14-no.76 **12** W. Gutsche- Ein Kaiser im Exil.Der letzte Kaiser Wilhelm II in Holland-Marburg 1991, pag.74 **13** Zeister Courant 13/6/1934-necrologie **14** Ongepubliceerd manuscript Huis Doorn **15** R 14-no.100 **16** L. Visser-Restauratie Lommerlust-in: Bulletin van de Pollstichting,jaargang 8 no.3 **17** R 68-no.613 **18** W.H.-H.Waters-Potsdam and Doorn-London 1935-pag.130. J.A.de Jong-Wilhelm II.Keizer van Duitsland,Koning van Pruisen,Banneling in Doorn, Amsterdam 1986 **19** R 14-no.100 **20** R 14-no.162

Marktplaats Zeist, planting Wilhelminaboom,
donderdag 1 september 1898



Een speurtocht in ons archief naar schriftelijke herinneringen aan de inhuldiging van Koningin Wilhelmina, nu precies 100 jaar geleden, levert een paar gegevens op.

Henriette van de Poll, de oudste dochter van het echtpaar van de Poll - van de Poll, is als hofdame in die dagen vanzelfsprekend véél te actief bezig geweest om haar indrukken op papier te zetten, en ook van de andere familieleden is niet veel commentaar bewaard gebleven.

Vader van de Poll had een uitnodiging voor de inhuldiging op 6 september in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Hij wist dit overigens pas begin augustus '98 en schrijft daarover aan zijn jongste telg, Joanna (of Zus) als zij enkele dagen te Zandhove bij Zwolle logeert:

(...) Voor mijzelf heb ik vermoedelijk

een kaart zoals Mama beweert, maar ik zoude er zoo gaarne ook een hebben voor Frits of Lou (red.: twee andere van zijn kinderen) want de eerewacht (red.: waar Frits deel van uitmaakte) komt ook niet in de kerk.

Er schijnen ditmaal veel minder kaarten of plaatsjes voor particulieren te zijn dan bij de inhuldiging van Willem II of III, die ik beide heb bijgewoond op een particulier of publiekkaart (...) Tegenwoordig moet die buitenlandse en binnenlandse pers het hoogste woord hebben en ontzien worden, die zg. "Koningin der Aarde" die zich in de regel weinig koninklijk aanstelt en nu zal worden opgemeld door dr. A. Kuyper, de man die zoveel ellende verspreid en twist en tweedracht zaait met zijn "Stan-daard" ...1

Uiteindelijk is het hem kennelijk gelukt nog een plaats te bemachtigen voor zijn dochter Lou.

De jongste dochter Joanna mocht de feestelijkheden als toerist meemaken en doet daarvan, zij het in telegramstijl, verslag in haar agenda.2 Hieruit volgen enkele notities:

Zaterdag 3 Sept.

Pakken. Aankomst 3 uur te Adam. Foef (red.: d.i. Agnes Henriette Labouchère, een vriendinnetje dat op Slot Zeist woonde) wacht ons alleen, Herengracht 547 - Direct grote rijtoer om versieringen te zien.

Maandag 5 Sept.

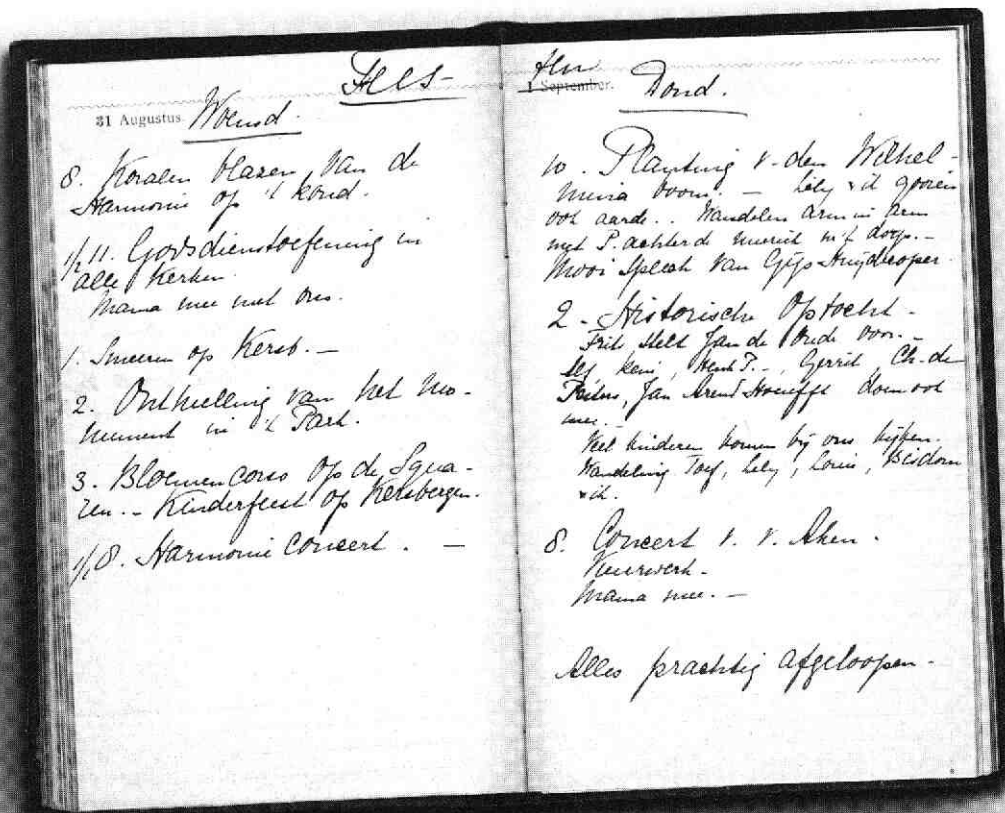
Hoor dat Mama ook in de stad is !! (red.: moeder van de Poll was ziek geweest en had eerst thuis willen blijven) De geheelen ochtend gehangen voor 't raam - op de tribune kijken naar passanten. Alleraardigst. ... 1/23 eerst schot valt, eerste zonnestraal komt door. Prachtig weer. Magnifique intocht. Koningin beelderig. Zien alles vlakbij en prachtig. Wandeling door de straten ... Frits (red.: broer) komt eten. 's Avonds grote wandeling Kalverstraat. ...

Dinsdag.

Inhuldiging. ... Ik op een balcon v. hoekhuis op de Dam. ... zien opstellen. Troepen in bedwang houden v. gedrang - menschen naar de kerk gaan, leden v.d. kamer, ministers.

10.30 Prins en Prinses von Wied. Gr. V. van Sachsen Weimar. 10.50. H.M. de Koningin Moeder in prachtige koets met 6 paarden. daarachter gevolg. zie Henriette instappen (allen voordeur uit Paleis en zo in de k.) 11 uur: Herauten. de Koningin de Koningin is beelderig. wandelt langzaam. de sleep van de kon. gedragen door 4 heeren. 12 u. v. Lynden als heraut kondigt de inhuldiging af, buiten groot HOERA ... Koningin terug. Herauten trompetten op balcon. Trompetblazen tot H.M. verschijnt - onbeschrijfelijk ogenblik. De Koningin met die enorme kroningsmantel om, zeer fijn, schitterend diadeem op 't hoofd, buigende en wuivende tegen haar troepen en volk, het enorme paleis tot achtergrond, het volk bulderend van de Hoera's. Iets om nooit te vergeten. Een ogenblik verdwijnt de Koningin en komt dan terug hand in hand met de Moeder.

...
Dejeuner, rusten ... wandelen. zien Koningin van de rijtoer terugkeren. thuis thee. kijken op de tribune 's avonds illuminatie. uren rondrijden ... tot slot lopen tot ½ een. Souper.



Dagboekantekening van Joanna van de Poll van donderdag 1 september 1898.

Op woensdag bezoekt het gezelschap de volksspelen en 's avonds het vuurwerk. Op donderdag gaat de muzikale Joanna naar de matinee in het Concertgebouw waarbij zij aantekent:

Cantate van Beets, muziek van Zweers, hoogst indrukwekkend, Solo-stukken niet a-propos, Hallelujah uit de Messiah van Händel weer grootsch.

's Avonds is er dan een galavorstelling in de schouwburg.

Op vrijdag 9 september is het 'hollen' naar de Dam om de Koninginnen te zien vertrekken. Na een bezoek aan de Rembrandt tentoonstelling is dan voor Joanna het feest ook ten einde. Op zaterdag gaat ze weer naar huis en in haar agenda staat in grote letters:

LEVE DE KONINGIN !!

Een trotse Joanna complimenteerde haar oudste zusje Henriette nog met een enthousiast briefje:3

(...) je hebt groot succes met al je nieuwe toiletten kan ik je zeggen. Ze worden zeer bewonderd en je heet de

De auteur

Naar aanleiding van de tentoonstelling 'Een Zeister freule aan het hof' in de Galerie De Vleugel in Slot Zeist is uitgebreid onderzoek verricht in de correspondentie van de familie Van de Poll. In deze schatkamer zijn aardige vondsten te doen. Nelleriek Boucher heeft enkele notities gemaakt. De spelling is aangehouden zoals ze in de brieven werd aangetroffen.

elegantste van allen (...)

Het andere zusje Louise (red.: ook Lou genoemd), die de inhuldiging in de kerk meemaakte, schrijft op 7 september aan Jo:4

Lieve beste Zus. ... Uitwijdingen over gister kan ik niet doen, ik ben nog geheel onder den indruk en heusch kapot van emotie ! ik voel mij zoó dood moe, dat ik haast geen courage heb morgen naar den Haag te trekken ... Ik hoor nog steeds die mooie, heldere stem van de Koningin, en zie dat lieve bleeke ge-

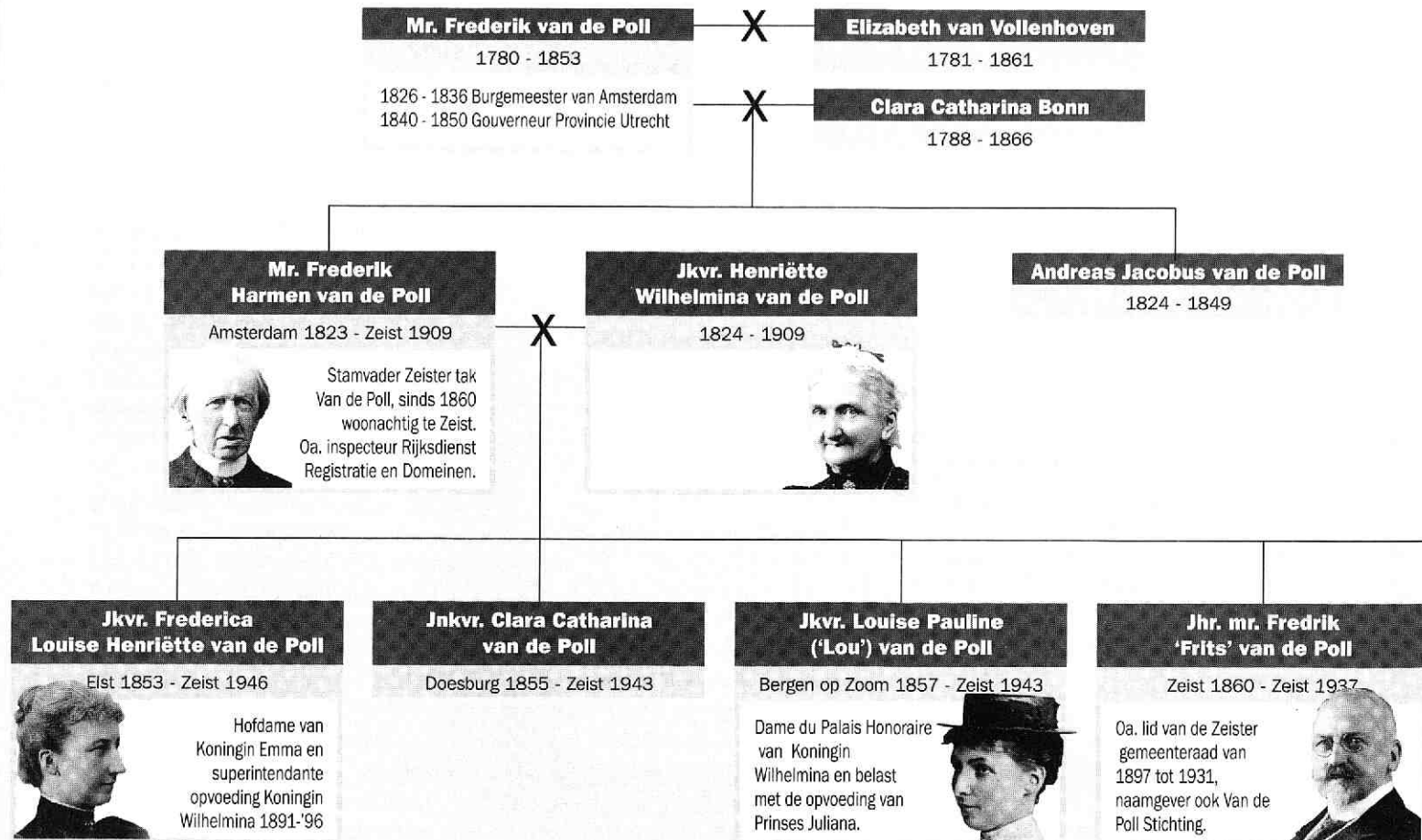
zichtje! ... maar ik zal niet in details treden, want dan kon ik wel doorschrijven.

Tot zo ver de schriftelijke reacties van de familie Van de Poll op de inhuldiging. Er zal in familiekring zeker véél zijn nagepraat, en Louise zal nooit gedroomd hebben dat zij 11 jaar later (in 1909) de zorg voor Koningin Wilhelmina's dochter Juliana op zich zou gaan nemen.

Nelleriek Boucher

BRONNEN

1. Gemeente Archief Zeist, archief Familie van de Poll, 1765-1970, inv.nr. 2168.
2. Idem, inv.nr. 1947.
3. Idem, inv.nr. 698.
4. Idem, inv.nr. 2185.





**Jhr. Andreas Jacobus
van de Poll**

Zeist 1864 - Delft 1863



**Jkvr. Joanna 'Jo' Margaretha
Elisabeth van de Poll**

Zeist 1872 - Zeist 1970

Oprichtster van
Van de Poll Stichting op
24 september 1951.



Jhr. Archibald van de Poll

Zeist 1862 - Zeist 1863

**Jkvr. Anna Agatha
Geertruida Gevaerts**

Zeist 1873 - Zeist 1941

**Jhr. Willem Henrik Joan
van de Poll**

Zeist 1867 - Haarlem 1921

Kolonel bij de Cavalerie

**Jkhr. Fredrik Harman
van de Poll**

Amersfoort 1897 - Amersfoort 1922

**Jkvr. Wilhelmina Adriana
Geertruida van de Poll**

Amersfoort 1901 - Zwolle 1958

Hoe komen we aan Zeist?

“Er waren eens een reus en een reuzin die elkaar kwijt waren. De reus doolde door de bossen en hij riep daarbij zo hard mogelijk om zijn vrouw terug te vinden. Eindelijk hoorde hij van de overkant van de rivier schreeuwen: “Hier bun ik!” .Opgelucht haalde hij adem en verzuchtte: “Ze is ‘t!” De plaatsen waar de twee reuzen toen stonden noemt men sindsdien Bunnik en Zeist.”



Dit fraaie staaltje van volks-etymologie hoorde ik vroeg op school school en ik noteerde het in “Olyck”, de schoolkrant van het Openbaar Lyceum “Schoonoord”. Het is echter niet direct wetenschappelijk te noemen.

De plaatsnaam “Zeist” is volgens de naamkundige Prof. dr. D. P. Blok (van het P.J. Meertens Instituut Amsterdam) afgeleid van het Keltische of Latijnse *segesta*, wat ‘plaats op droge grond’ betekent. Van oorsprong Germaans is de naam dus niet, hetgeen

niet zo vreemd is als men bedenkt dat de Bataven en de Kanninefaten waarschijnlijk Kelten waren, evenals wellicht de oorspronkelijke Friezen. De Bataven en de met hen verwante Kanninefaten zijn mogelijk gevlucht uit Hessen - en niet in holle boomstammen! - terwijl e vroegere Friezen misschien uit Drenthe afkomstig waren. Plaatsnamen als Nijmegen (Noviomagus) en Loosduinen in Den Haag (het woord ‘duin’ is een Keltisch leenwoord) en archeologische resten (zoals het koningsgraf te

Oss) wijzen erop dat erin het zuiden en het westen van Nederland nog geen Germanen woonden, toen de Romeinen hier aankwamen in de eerste eeuw voor Christus.

Alleen in het oosten van ons land waren al Germaanse stammen en daar komen de latere Franken dan ook vandaan, vooral uit Salland, dus van over de IJssel (Isala). Deze Salische Franken zullen het rijk stichten dat onder Karel de Grote zijn hoogtepunt kende. Het Nederlands en het Duits zijn de voortzetting van dit Frankisch, al hebben aanvankelijk geromaniseerde Keltische stammen ten zuiden van de Donau voor de bekende Hoogduitse klankverschuiving gezorgd.

Ook het z.g.'Saksisch' in oostelijk Nederland is dus geen directe voortzetting van de taal van de oude Saksen (=zoiets als 'messentrekkers'), al hebben deze indringers van achter de Elbe wel wat dialectische sporen erin nagelaten; alleen het Engels en het huidige Fries komen

daarvoor in aanmerking. Eigenlijk zou het Nederlands dus Frans of Frankisch moeten heten of desnoods Salisch.

De naamkundige Hans Krahe constateerde dat er in het gebied tussen globaal de Oise en de Elbe restanten zijn van zeer oude namen die wijzen op een voor-Indo-europese taal.

Deze dateert van vóór de 5e eeuw v. Chr., toen de Keltische cultuur ons land bereikte. Deze namen wijzen naar Zuid-Europa, maar hoewel "Segesta" zo zijn doubletten heeft tot op Sicilië, is het toch niet voor de hand liggend dat de naam Zeist ons naar zó lang geleden terugvoert. Dat de naam ouder is dan ± 800 en nooit Setha (zoals ik eens in een oud boek vond) of Saestum (de naam van een voetbalclub) kan zijn geweest, is echter wel duidelijk. De taal van de bewoners van dit door Krahe getraceerde "Noordwestblok" werd vanuit het zuidoosten verdrongen door het Keltisch en vanuit het noordoosten



door de Germanen. Deze en andere Indo-Europeanen kwamen oorspronkelijk uit de omgeving van de Oekraïne.

De plek op vaste, droge grond aan de (later Kromme) Rijn (=Rhenus, alweer een Keltische naam!), die door de Romeinen met segesta werd

aangeduid en ook de nevenbetekenis veld en zelfs bouwland kon hebben, hoeft in de tijd dat een veer in de buurt nog Trajectum en geen (U)Trecht genoemd werd, natuurlijk nog geen echte nederzetting te zijn geweest. Op de plaats waar meen door het water waadde (= een voorde) om aan de overkant van de Eem (< Amer) te komen, ontstond ook niet onmiddellijk Amersfoort. Maar de naam stamt wel uit de Romeinse tijd en is dus van na 57 v. Chr. en van voor 296 na Chr., en als de Saliërs de Bataven in het rivierengebied vervangen en niet veel later zelfs de Texuandri (=Zuidmensen) in Brabant. Nederlanders zijn geen Bataven; deze met de Romeinen heulende lieden werden door de Vrije Germanen (= Franken) naar Gallië (het latere Frankrijk) verdreven.

Het woord *segesta* ontwikkelt zich verder gewoon met het Frankisch (= Nederlands) mee. Door het beginaccent, dat alle Germaanse talen kenmerkt, verzwakt de laatste letter-

De auteur

Oud-Zeistenaar Hans Kilian, pseudoniem voor Karel ter Voorde, schreef eerder in ons bulletin de sage 'Holder de Bolder' (Seijst 1998-I, pag. 7). Van hem zijn inmiddels drie toneelstukken tegelijk verschenen in het Antwerpse Toneelfonds ("Doemsdag", een detectivespel in twee bedrijven, dat zich afspeelt tegen de achtergrond van een mogelijke, nieuwe oorlog, "Ontmoet Uw moordenaar", een korte komische thriller en het familiedrama "Niemand ontkomt"). Leidmotief in zijn toneelstukken is een schijnbaar onafwendbare ontwikkeling, waarbij het gevaar uit onverwachte hoek komt.

greep en verdwijnt daar waar het kan. Vanaf de zee tot ver in het binnenland worden volgens Prof. dr. A. van Loey en andere historische grammatici in het Nederlands woorden als *pegel*, *dweigel*, *tegel*, etc., samengetrokken tot resp. *peil*, *dweil*, *teil* etc.

Ook de Vlaamse rivier de Leie heette eens Legia. Van Seist naar Zeist is nog maar een stapje, als men weet dat f en s aan het begin van het woord in het Nederlands 'v' en 's' worden: Engels *sun* is Nederlands 'zon' en *father* is ons 'vader', omdat wij bij de uitspraak ervan onze stembanden ook gebruiken.

Zo levert een Latijns (of misschien een Keltisch of heel misschien een nog ouder) woord voor een wat hoger gelegen (offer?-)plaats, waarop men later een kerk bouwde en waarbij in de buurt nog tenminste drie andere bergjes waren, de naam op voor een dorp dat zich onderhand wel stad mag noemen. Of zou de koddige sage die ik op de middelbare school hoorde, toch waar zijn?

Karel ter Voorde

Gorinchem

(=plaats op *natte* grond)

Een moord - twee liederen

Meer dan dan negentig jaar geleden werd in Zeist een moord gepleegd die een deining deed gaan door het gehele land.

Toen ik vorig jaar het Nederlands Volksliedearchief raadpleegde in verband met mijn onderzoek naar het lied 'Het kamp van Zeist', vroeg men mij of ik belangstelling had voor twee manuscripten uit de jaren zestig waarin deze moord beschreven wordt. Ik antwoordde uiteraard bevestigend. Het eerste bleek het lied te zijn dat ik al uit andere bronnen kende, zij het met een aantal varianten (op de betekenis hiervan kom ik nog terug). Het tweede bevatte een lied dat bij mijn weten nog niet eerder gepubliceerd is geweest. Deze "vondst" is de aanleiding voor dit artikel.

Alvorens de liederen hier af te drukken, wil ik ingaan op het genre waartoe ze behoren. Verder wil ik aandacht besteden aan de historische context en de betekenis van de liederen.

De een z'n dood...

Het moordlied was in de eerste decennia van deze eeuw een razend populair genre. In een tijd waarin de krant niet gelezen en de radio nauwelijks beluisterd werd, was de straatzanger een belangrijke bron voor actueel nieuws waar men graag naar luisterde. Natuurlijk kwam niet al het nieuws in aanmerking om bewerkt te worden tot een lied. Verkrachting, allerhande rampen en vooral moorden waren favoriet. Sensatiezucht is van alle tijden evenals de handelsgeest van de broodzangers. Zij ver-

kochten na afloop van hun vertolking de liederen op zogenaamde 'vliegende blaadjes'. Deze bevatten de titel en tekst, vrijwel altijd de naam van de uitgever of drukker, meestal een wijsaanduiding (het notenschrift maakte het drukken duurder en wie kon noten lezen?), soms de naam van de zanger, nooit de naam van de componist. Lieder en op alom bekende melodieën waren gemakkelijker te maken, te leren en te verkopen.

De oudere generatie volksliedonderzoekers had weinig op met het genre. De geringe literaire waarde en gebrek aan discretie jegens slachtoffer en dader waren hier debet aan.

"Kermisdraken" noemde Jaap Kunst ze in TERSCHELLINGER VOLKSLEVEN (Uithuizen, 1915). Een diskwalificatie die tevens de plaats aanduidt waar deze liederen

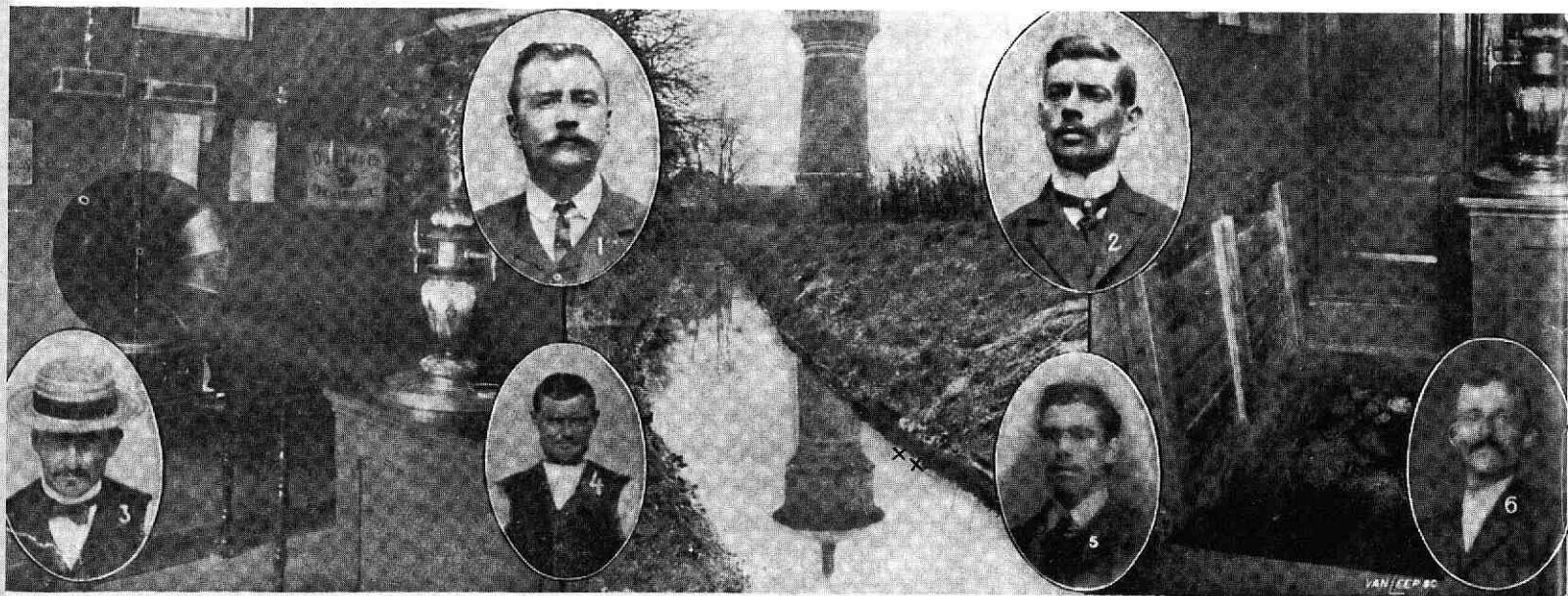
doorgaans te beluisteren waren. Latere onderzoekers als Harrie Franken - veel wat in deze inleiding staat heb ik ontleend aan zijn boek LIEDEREN EN DANSEN UIT DE KEMPEN (Hapert, 1978) - hadden meer belangstelling voor de functie van het

lied en de sociaal-historische context.

De honderden moordliederen die in de eerste decennia van deze eeuw gezongen en gedrukt werden, zijn bij mijn weten nooit systematisch onderzocht. Als kenbron voor historische studie zijn ze natuurlijk onbetrouw-

baar. Soms echter geven ze details die weliswaar niet verifieerbaar, maar dan toch uiterst smakelijk zijn.

Wie een aantal moordliederen achter elkaar heeft gelezen, ontwaart een aantal opvallende overeenkom-



Foto's — De moord te Zeist heeft in den lande allerwege diepe verontwaardiging en afschuw gewekt. Men zal zich herinneren, dat de 15-jarige kassierslooper Hendrik Drost (*Bredenoord*) bij den bierhuishouder Van Vaalen kwam om geld te incasseeren en verraderlijk door den bouwondernemer Van Ee in de keel werd gegrepen en gesmoord, terwijl Van Vaalen de handen vasthield; tijdens de misdaad liet men de grammofoon spelen, opdat het geschreeuw van het slachtoffer buiten niet zou worden gehoord; de ongelukkige werd daarna in den kelder onder het grammofoontafeltje geborgen en 's nachts door den melkboer Kors in de sloot nabij het kerkhof gebracht. — Het bedrag van f 1700, dat Drost bij zich had, werd onder de moordenaars verdeeld. — Een woord van hulde aan den inspecteur van politie C. J. de Lange en aan den adj.-inspecteur B. Tenkink, die al zeer spoedig de misdadigers wisten te vinden. *Links*: het grammofoontafeltje waaronder het kelderluik; *in het midden*: de sloot bij het kerkhof, alwaar bij (x x) het lijk 's morgens werd gevonden; *rechts*: het geopende kelderluik. — Personen: No. 1 inspecteur C. J. de Lange, No. 2 adj.-inspecteur B. Tenkink, No. 3 de bouwondernemer T. van Ee, No. 4 de melkboer H. Kors, No. 5 de bierhuishouder H. van Vaalen, No. 6 J. Overhorst, banklooper, die de komst van Hendrik Drost aankondigde en de laaghartige daad in de hand gewerkt heeft.

sten. Niet de moordenaar, het slachtoffer of de naaste verwanten staan centraal, maar de luisteraar. Neem de eerste vier regels van een willekeurig lied, 'Moord te Luykgestel':

*Komi vrienden wilt mijn lied aanhoren
luistert met aandacht naar het lied
het zal gewis uw hart doorboren
wat er in Luykgestel is geschied*

De zanger roept zijn publiek op stil te blijven staan en maakt geen geheim van zijn bedoelingen. Weet hij zijn luisteraars in het hart te raken, dan liggen er stuivers in het verschiet.

We zien dit ook bij het eerste lied over de Zeisterse moord.

Dat geldt ook het motief van die moord was, is een bizarre connectie die het publiek, noch de zanger waarschijnlijk is opgevallen.

Verder vinden we altijd afgrijselijke details die het publiek aan de grond moeten nagelen van afschuw en de gerechte straf, die de moordenaar hier op aarde misschien kan ontlopen, maar in het hiernamaals dan toch zal moeten ondergaan.

De ander z'n brood

Voor het juist verstaan van de liederen is kennis van de historische achtergrond niet noodzakelijk, maar voor een historisch georiënteerd publiek kan het wel het leesplezier verhogen. Voor die feiten baseer ik mij voornamelijk op De Weekbode, die de zaak natuurlijk op de voet volgde.¹

Hendrik Drost, geboren op 23 juli 1892 te Zeist, zoon van Cornelis Drost, van beroep koetsier en Aartje Meerfeld, beiden wonende te Zeist, was 15 jaar toen hij op die fatale zaterdag 16 november 1907 het café van Hendrik van Vaalen aan de Van Reenenweg betrad.

Hij was toen al enige tijd in dienst bij de heer Prince uit Driebergen voor wie hij aanvankelijk huishoudelijke bezigheden verrichtte en later wissels inde. Naar Prince later aan een journalist verhaalde, had hij de jongen voor de nieuwe werkzaamheden laten kiezen en geschiedde dit met

volledige instemming van de ouders, maar in hoeverre was hier sprake van vrije keuze? Ons bevreedt het natuurlijk dat een jongen van zijn leeftijd rondliep met een tas met 1700 gulden. Een bedrag dat we gerust met 20 kunnen vermenigvuldigen als we ons een idee willen vormen van de huidige waarde.

Naast de caféhouder trof hij er Teunis van Ee, timmerman, wonende aan De Wetlaan (portret boven) en Hendrikus Kors (portret onder), wonende aan de Costerlaan, kaart spelend aan een tafeltje. Wat er toen gebeurde, blijft enigszins duister. Zeker is dat Kors chloroform bij zich had. Later ver-



klaarde hij dat hij dit op verzoek van Van Vaalen enige tijd eerder al bij de apotheek had gehaald om diens hond om te brengen. Vermoedelijk probeerden ze Hendrik eerst te bedwelmen door zijn pet te besprenkelen met chloroform en dit in zijn gezicht te duwen. Toen dit onvolgende resultaat had, wurgde Van Ee hem, terwijl Van Vaalen (portret rechts)



de handen van de jongen vasthield. Tijdens de misdaad liet men de grammofoon spelen, opdat het geschreeuw van het slachtoffer buiten niet gehoord zou worden. Het lijk werd in de kelder onder het grammofoontafeltje verborgen en bij de verdeling van de buit kreeg Joh. Overhorst (portret rechts) honderd gulden, omdat hij de komst van de jongen had aangekondigd en daarmee het brein achter de misdaad was.

Toen 8 uur 's avonds de jongen zich nog niet bij Prince had gemeld, vervoegde deze zich bij de ouders. Een heer stelde een auto ter beschikking en een zoektocht werd ingesteld. Vergeefs. Het was de melkboer Kors - hij zal een geschikte kar hebben gehad - die midden in de nacht het lijk naar de sloot vlak bij het nabij gelegen kerkhof bracht, waar het de volgende morgen werd gevonden. Nog diezelfde middag werd Van Vaalen gearresteerd. 's Avonds werd Van Ee in hechtenis genomen en de volgende dag volgden de arrestaties van Kors en Overhorst.

De begrafenis donderdag werd druk bezocht. Onder de sprekers bevonden zich de burgemeesters van Driebergen en Zeist.



Het politieonderzoek richtte zich intussen op het terugvinden van

het geld, dat Kors en Van Ee bij familie in resp. Amsterdam en Utrecht in bewaring hadden gegeven. Het geld en de fiets van Hendrik kwamen terecht. De pet is nooit meer teruggevonden.

Op de rechtszaak die in mei 1908 volgde, wil ik niet te diep ingaan. Er werden 85 getuigen gehoord, waaronder de geneesheer-directeur van het krankzinnigengesticht in Utrecht, die verklaarde dat Van Ee aan hysterisch delirium lijdde. De rechter ging echter aan deze verklaring voorbij en veroordeelde Van Vaalen tot 20 jaar, Van Ee tot levenslang, Kors tot 6 jaar en Overhorst tot 8 jaar gevangenisstraf. In hoger beroep werden de straffen van de laatste twee teruggebracht tot 3 resp. 5 jaar gevangenisstraf. Van Ee ging in cassatie, maar de bezwaren werden ongegrond verklaard. De straffen bleven zoals ze waren.

Bezongen rood

De tekst van het eerste lied is afkomstig uit een brief van iemand uit

Soest geschreven in 1962. Het wijkt op een op een aantal minder belangrijke details af van het gedrukte origineel. Deze worden in een noot verantwoord. De corrupties kunnen verklaard worden uit een gebrekkige overlevering of uit het feit dat de liederen ruim vijftig jaar naar dato uit het hoofd werden opgeschreven.

De moord te Zeist

- Och vrienden blijf eens even bij mij staan
 En wil toch eens aanhoren
 Hoe of men hier toch weer zover kon gaan
 Een jongeling te vermoorden.
- 5 't Was om een anders geld te doen.
 Dat men dees misdaad durfde doen.
 Maar door de ijver van de politie-macht
 Zijn de daders van deze moord al opgebracht.
 Reeds lang geleden lag het plan gereed
- 10 Deze lage daad te volbrengen.
 Maar nimmer was de gelegenheid zo schoon,
 Om het jeugdige bloed te plengen.
 Des mongens van die treunige dag,
 Was hij al eenmaal in hun macht.
- 15 De moed ontbrak hen om hun slag te slaan.

En daarom lieten zij de jongeling gaan.
 Men vroeg hem toen om een uur terug te zijn,
 Wat hij dan ook volbracht.
 Maar nauwelijks was hij binnen, of men greep
 hem aan.

20 Hij moest zwichten voor hun krachten
 Zij wierpen hem op de grond te neer;
 Hoe is het mogelijk, O Heer.
 De keel werd door hen toen ingedrukt,
 En de arme jongen in de kelder neer genukt.

- 25 De moordenaar die de namen bezitten
 Van het geld, dat de jongen 's mongens haalde.
 Dachten dat er aan hun daad van nuw geweld.
 Dat er geen haan naar kraaide.
 Zij wierpen het lijk in een sloot.
- 30 Al vond de jongen daar zijn dood
 Zij waren echter toch niet slim genoeg,
 Want de politie haalde hen dra uit de kroeg.
 Nu knijgen zij hun welverdiende loon,
 En dat met goede reden.
- 35 Maar daarmee geeft helaas, niemand de zoon
 Aan de bedroefde ouders weder.
 Zij troosten zich thans in hun lot
 En bidden bij de goede God
 Voor 't heil van hunne welbeminde zoon,
- 40 Die thans verschenen is voor zijn zegentoon.

Het tweede lied is in 1965 door iemand uit Barneveld opgetekend. Er is geen wijsaanduiding.

Moord van Zeist

- Wie beefde er niet met schrik en angst vervuld
 Toen de mare was gekomen
 Dat men er een brave jongen nog buiten zijn schuld
 Het leven had ontnomen
- 5 Een daad zo laag dat men er van ijs
 Gebeurde een in 't dorpje Zeist
 Om een weinig geld deed men er een moord
 zo snood
 En men maakte een vijftienjarige jongen dood
- Vier schurken hadden 't lage plan gesmeed
 10 Al weken van te voren
 Vier zaten bij van Galen in 't café gereed
 Om de jongeling te smoren
 Met een wissel is hij naar binnen gegaan
 En zie men randde de jongen aan
- 15 O schandelijk feit zo iets doet nog geen beest
 Ze maakte de jongen dood en hij gaf de geest
 Zij hebben hem onder de vloer gestopt
 Men ging de centjes delen
 Het luik ging dicht de grammofoon erop
- 20 Die leit men aldoor spelen
 En eventjes naar middemacht

*Hebben zij het lijk toen weggebracht
En de jongen stijf reeds eenige uren dood
En men gooide hem een eindje verder in een sloot*

- 25 *Des zondagsmorgens vond hem een boerenman
Die ging naar de politie
Hij zocht de jongen want hij wist ervan
Toen kwam ook de justitie
De vader schrok, viel in onmacht*
30 *Toen hij daar zo zijn jongen zag
En een ieder riep en liet van smart een traan
Wie heeft er zulk een lage daad gedaan*

- Nu ligt jongen reeds in 't stille graf
Onder de dorre blaren*
35 *De moordenaars die wachten op hun straf
't Gerecht zal hen niet sparen
Wij vragen nu aan God den Heer
Zie troostend op deez ouders neer
En groot en klein luister naar goede raad*
40 *Bega om geld nooit zulk een lage daad*

Ik vermoed dat het tweede lied ouder en voor mei 1908 geschreven is. Dit lied geeft meer details; het functioneert als het ware als een contemporain verslag. De daders

moeten de uitspraak van de rechter nog afwachten (reg. 35-36), terwijl de dichter van het eerste lied al zeker is van "hun welverdiende loon" (reg. 33).

Vergelijken we de liederen met het verhaal zoals dat in de kranten verteld werd dan constateren we een aantal dichterlijke vrijheden. In het eerste lied wordt gesproken van een plan dat reeds lang bestond. Het weg sturen van de jongen om hem een uur later te laten terugkomen, ben ik elders niet tegengekomen.

Zoals gezegd geeft het tweede lied meer bijzonderheden. Neem de naam van de caféhouder Van Vaalen (in de herinnering verbasterd tot Van Galen), de leeftijd van de jongen, de dorre bladeren op het graf (herfst/winter), het aantal daders, de dag van de week, de boer die het lijk in de sloot zag liggen, het flauwvallen van de vader.

Dramatisch hoogtepunt vormt wat mij betreft het sinistere gebruik van de nieuwerwetse grammofoon.

De brief waarin het tweede lied was genoteerd, bevatte een P.S.: "Dit lied was verboden om te zingen."

Verboden door wie? Waar? Waarom? Van een officieel verbod zal geen sprake zijn geweest. Dat zou neerkomen op aantasting van grondwettelijke rechten, maar er was ook nog zoiets als een politieverordening. De heer Rhoen wees mij in dit verband op een passage uit de raadsnotulen van 21 juli 1864:

"Op eene vraag des Heeren van Lennep, of er controle bestaat op de rondventers van liedjes? antwoordt de voorzitter, dat de liedjeszangers, die volgens het politiereglement vergunning van den Burgemeester behoeven, zoveel mogelijk geweerd worden, doch dat het verkoopen van liedjes, wanneer die gedrukt en de venters van patent voorzien zijn, zijns insziens niet kan worden belet."

Zo was het en zo is het. Straatzangers worden nog steeds naar hun vergunning gevraagd. Al met al geloof ik niet dat deze liederen in Zeist vaak gezongen zijn geweest, maar ik

kom graag in contact met mensen die zich een of beide melodieën herinneren.

Jacky van den Dikkenberg

BRONNEN

1. Het gaat om de Weekbodes van 1907 (20, 24 en 27 november, 4 en 11 december), 1908 (23 en 27 mei, 6 en 24 juni, 1 juli, 8 augustus, 14 en 18 november) en 1909 (3 februari en 17 maart).

2. De oorspronkelijke titel luidde: *Vreeselijke moord* gepleegd op een zestienjarige kantoorlooper te Zeist

Wijze: Bij het Ouderen graf.

Aleen variaties op woordniveau worden vermeld; aan verschillen in spelling en interpunctie wordt stilzwijgend voorbijgegaan.

1: Komt i.p.v. Och, 3: nu i.p.v. toch, 4: jongen i.p.v. jongeling, 6: vrees'lijk moord dorst i.p.v. misdaad durfde, 7: ons i.p.v. de, 8: moord i.p.v. daad, 9: het in hun plan i.p.v. het plan gereed, 11: Doch i.p.v. Maar, 14: reeds i.p.v. al, 15: hun i.p.v. hen, 16: weer gaan i.p.v. gaan, 17: hem om i.p.v. hem toen om, 18: volbrachte i.p.v. volbracht, 19: Nauw

was i.p.v. Maar nauwelijks, 22: En hoe i.p.v. Hoe, 23: werd hem i.p.v. hem, nu i.p.v. toen, 24: een i.p.v. de, 25: namen nu bezit i.p.v. die de namen bezitten, 26: wat i.p.v. dat, 27: En dachten na i.p.v. Dachten dat er aan, 29: 't lijk toen i.p.v. het lijk, 30: Als i.p.v. Al, 31: nog i.p.v. toch, 33: Zij krijgen thans i.p.v. Nu krijgen zij, 35: men niet i.p.v. niemand, 36: De i.p.v. Aan de, 37: Deez' wenden i.p.v. Zij troosten, 38: Om troost nu i.p.v. En bidden, 39: En bidden voor i.p.v. voor, hunne zoon i.p.v. hunne welbeminde zoon, 40: thans reeds is verschenen i.p.v. thans verschenen is, Zijn troon i.p.v. zijn zegentoon.

De moord te Zeist.

1— Eenige dagen na het plegen van den moord te Zeist is door ons medegedeeld, dat de pet van Hendrik Drost zoek was en bleef, welke spoorloos verdwijning men in verband bracht met het koopen van chloroform, kort róór den bewusten Zaterdag, door den verdachte Kors, die bij den apotheker, die hem het vergift leverde, destijds op gaf het te willen gebruiken voor het doodden van een hond. Een gewettigde veronderstelling bij het gerechtelijk onderzoek was, dat de misdadiger chloroform hadden gesprenkeld op de pet van Drost, om hem deze vervolgens in het gezicht te duwen. Ten einde de pet, die natuurlijk sterk naar chloroform rook, te doen verdwijnen, heeft men haar hoogst-waarschijnlijk in de kachel verbrand, zoodooven het fleschje met chloroform, waarvan men geen enkel spoor meer in huis heeft kunnen vinden. De pet is tot heden onvindbaar gebleven.

Van groot belang was thans de vraag of mon op of in het lijk van Hendrik Drost chloroform had gevonden. Naar wij verne men is bij de sectie in het Academisch ziekenhuis inderdaad de aanwezigheid van chloroform geconstateerd. In de hersenen van het slachtoffer hebben de deskundigen ongeveer 22 m. gram chloroform gevonden. Het vergift moet den jongen noodwendig zijn toegediend geworden, onmogelijk als het is op andere wijze een zoodanige hoeveelheid binnen te krijgen. De chloroform in het lijk gevonden was onvoldoende om den dood te doen intreden; intusschen kan het vergift wel den dood hebben bevorderd. Voorts bleek dat het slachtoffer uitwendig geen teekenen van geweld vertoonde, en zelfs aan de hals geen noemenswaardige sporen van wurging waren te vinden. Intusschen inwendig knouzingen van boorte

Najaarsfilmvoorstelling met een feestelijk tintje

De najaarsfilmvoorstelling georganiseerd door de commissie audiovisuele collecties staat dit jaar in het teken van premières. Op maandag 26 oktober worden in de Johan de Meesterzaal in Figi twee films voor het eerst aan een groot publiek gepresenteerd.

De eerste film van de avond is van de Zeister filmclub De Zoeker, gemaakt in 1959. Onder de titel *Jan de Kleine wandelaar* hebben de leden van De Zoeker destijds een dramatisch verhaal gefilmd over een jongen die dolgraag met de wandelvierdaagse in Zeist mee wil lopen, maar dat niet mag. We kunnen in de film veel oudere Zeistenaren herkennen zowel als Zeister lokaties in de vijftiger jaren. Het camerawerk voor de film werd verzorgd door de ons inmiddels bekende filmer A. Wisman. Sinds de film in het begin van dit jaar is herontdekt, is deze door de Van De Poll Stichting naar videoband gecopieerd zodat hij weer lange tijd bewaard kan worden. Bovendien geeft ons dat de gelegenheid deze film met een feestelijk tintje een publiekspremière te geven.



De tweede première van de avond is de film *Familie in Bloemen* (1997) gemaakt door de documentairemaakster Marjolijn Droog. Deze film vertelt het verhaal van de familie Haaksman en hun tuincentra in Zeist en De Bilt.

De film toont verder de kwekerij op het landgoed Vollenhove, de bloemenverkoop in het centrum van Zeist, het eerste tuincentrum aan de Schaerwijdelaan, tuincentrum De Kroost en de sloop daarvan en Europatuun Haaksman in De Bilt. De film is gedraaid door de bekende Zeistenaar Piet Riethoven en geeft een beeld van een Zeister ondernemersfamilie aan het eind van de twintigste eeuw. Twee premières op één avond dus die zeker voor geïnteresseerden in Zeister historie de moeite waard zijn.

Aanvang 19.30 uur, toegangskarten à f2,50 (incl. een kop koffie) bestellen bij reserveringskantoor, tel. (030) 692 75 22 of op de avond aan de bioscoopkassa.

Stichtenaren van vroeger jaren II

Dit jaar bestaat de afdeling Utrecht van de Nederlandse Genealogische Vereniging 50 jaar. Ter gelegenheid hiervan verschijnt in oktober een jubileumboek onder de titel. *Stichtenaren uit vroeger jaren II*.

Dit boek bevat een aantal artikelen over mensen die in het Sticht woonden en werkten of daaruit afkomstig waren en telt ca. 275 bladzijden met talrijke foto's en illustraties. Bij voor-inschrijving kost het boek f39,75. *Overige inlichtingen: Lo Schneider, Steenen Camer 42, 3721 ND Bilthoven, tel. (030) 220 20 82.*

Aanmeldingen / adreswijzigingen

Zeister Historisch Genootschap,
Postbus 342, 3700 AH Zeist

Inzenden van kopij

Jufferstraat 50, 3701 AG Zeist

E-mail: fruyts@wxs.nl.

Fax: (030) 692 74 50

Ledenstand

Seijst II (juni 1998) 836
Seijst III (augustus 1998) 840

Openbaar lageronderwijs in Zeist van 1801 - 1921

Met ingang van het eerste nummer van het volgend jaar belicht Leo Visser in Seijst elk trimester een lagere school uit Zeist. In dit nummer een inleiding waarin de auteur de totstandkoming van de lageronderwijswet behandelt.

Hoewel de geschiedenis van het lager onderwijs in Zeist verder terug gaat dan 1801 heb ik dit jaar als begin gekozen, omdat toen de eerste lageronderwijswet tot stand kwam.

De nationale aanpak van het lager



onderwijs was gebaseerd op de sterk centralistische Staatsregeling van het Bataafse Volk van 1798. In artikel 92 van deze "Acte van Staatsregeling" stond dat het Uitvoerend Bewind zich ter volbrenging van zijn werkzaamheden zou bedienen van acht agenten (Ministers).

Daarvan was er één van Nationale Opvoeding, omvattende de Geneeskundige Staatsregeling, de vorming der Nationale Zeden en de bevordering van het Openbaar Onderwijs en van Kunsten en Wetenschappen.

Bij decreet van 21 december 1798 werd voor deze Agent van nationale Opvoeding een instructie vastgesteld.

Theodorus van Kooten was de eerste die in deze functie werd benoemd. In 1799 werd hij opgevolgd door de Leidse hoogleraar J.H. van der Palm, die onmiddellijk met de voorbereiding van een algemene schoolwet begon. Zijn ontwerp dat op 6 juni 1801 werd bekrachtigd is onze eerste schoolwet geworden -

De wet regelde een karige financie-

ring, een bescheiden onderwijsprogramma, voerde bekwaamheidseisen in voor de onderwijzers en een gezaghebbend schooltoezicht.

Kort na de uitvaardiging van de eerste schoolwet kwam er een nieuwe constitutie die noodzaakte tot de Schoolwet van 1803.

Nadat in 1805 de derde Staatsregeling werd ingevoerd kwam de derde Schoolwet tot stand, de wet van 1806, die behoudens enkele wijzigingen, van kracht bleef tot 1857.

Doel van het onderwijs was "dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, de verstandelijke vermogens der kinderen ontwikkeld en zij zelve opgeleid worden tot alle maatschappelijke en christelijke deugden".

Deze doelstelling zou daarna, op enkele geringe wijzigingen na, ook in de latere wetgeving stand houden.

De vakken van het lager onderwijs waren lezen, schrijven, rekenen en de Nederlandse taal.

De onderwijzers werden onderscheiden in vier rangen.

Wie enige bedrevenheid in lezen, schrijven en rekenkunde had, werd meester van de vierde rang. Van die van 'de derde rang werd bovendien geëist, dat zij enige kennis hadden van de Nederlandse taal en met breuken konden rekenen. De onderwijzers van de tweede rang moesten ook enige kennis hebben van aardrijkskunde en geschiedenis en voor de klas in ieder opzicht voldoen. Voor de eerste rang moest men bovendien bekend zijn met de beginselen van de natuur- en wiskunde en zeer beschaafd ontreden.

Voor de hoogste rang kon men examen doen ten overstaan van de schoolopziener; voor de andere rangen voor een commissie van onderwijs of voor een plaatselijke schoolcommissie.

De meest radicale verandering ten opzichte van de voorgaande tijd was de invoering van het klassikale onderwijs. In de Algemene Schoolorder was daarover het volgende voorgescreven:

1. *De leerlingen zullen verdeeld worden in drie klassen, welke van elkander afgezonderd zitten en ieder binnen elke schooltijd onderwijs ontvangen.*
2. *De leerlingen van dezelfde klasse worden steeds gezamenlijk onderwezen, terwijl voorts gezorgd worde, dat die der andere klassen gedurende die tijd hunne bezigheden hebben.*
3. *De onderscheidene klassen worden, in de verschillende gedeelten van het onderwijs, zoveel mogelijk op een bord onderwezen.*

Wanneer we weten, dat alle leerlingen bij elkaar zaten in één ruimte moet het geen geringe opgave geweest zijn om het gezelschap van vaak meer dan honderd kinderen tegelijkertijd les te geven en zinvol bezig te houden. Pas tegen het midden van de vorige eeuw verschenen de eerste scholen met twee of drie leslokalen. In Zeist gebeurde dat in 1854.

Hoewel in de onderwijs-geschiedenis van de tweede helft van de 19e eeuw de schoolstrijd het hoofddaccent heeft gekregen, betekent dat geenszins, dat er aan het overige

geen aandacht werd besteed.

De Schoolwet van 1857, tot stand gekomen onder het ministerie Van der Bruggen, behelsde een groot aantal maatregelen die gericht waren op kwaliteitsverbetering van het onderwijs.

Naast de gebruikelijke vakken als lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal werden geschiedenis, aardrijkskunde, kennis der natuur, vormleer (meetkunde) en zingen verplicht voorgeschreven.

De omstandigheden der onderwijzers werden aanzienlijk verbeterd. Er werden minimum salarissen vastgesteld, terwijl de onderwijzer op 65-jarige leeftijd met pensioen kon gaan.

Er bleven slechts twee rangen over, die van hoofdonderwijzer en hulp-onderwijzer. Onder toezicht mochten kwekelingen les geven. Onderwijskundig van groot belang was het vaststellen van een maximum aantal leerlingen per onderwijzer.

Bij meer dan zeventig leerlingen in de school was een kwekeling nodig, bij meer dan honderd een hulp-

onderwijzer. Bij meer dan honderdvijftig leerlingen een hulponderwijzer en een kwekeling.

Voor de volgende vijftig leerlingen moest telkens een kwekeling en voor de volgende honderd een hulponderwijzer worden aangesteld.

De wet van 1857 verplichtte de gemeenten tot het benoemen van plaatselijke schoolcommissies in gemeenten met meer dan 3000 inwoners. In Zeist werd door de gemeenteraad op 29 april 1858 een dergelijke commissie in het leven geroepen.

Het Rijk hield zich nog wel op de hoogte van de gang van zaken via de inspecteurs en schoolopzieners, maar de plaatselijke schoolcommissies werden nu rechtstreeks gesprekspartners van de hoofden der scholen.

De Schoolwet van 1878, tot stand gebracht door het liberale ministerie Kappeyne van de Coppello, is meer bekend geworden door de felle bestrijding van confessionele zijde, omdat men er de ontplooiing van het bijzonder onderwijs door bemoeilijkt

zag, dan door wat ze werkelijk aan verbeteringen voor het lager onderwijs inhield. Toch had de wet voor het lager onderwijs vele goede kanten, zoals

1. Het opnemen onder de verplichte vakken van de nuttige handwerken, waarmee de onderwijzeres een vaste plaats kreeg in het lager onderwijs;
2. Afschaffing van de kwekeling als leerkracht, terwijl de hulponderwijzer onderwijzer werd;
3. Instelling van het herhalingsonderwijs, waardoor er een wettelijke basis gegeven werd aan de avondschool. In Zeist bestond al gedurende een reeks van jaren van oktober tot mei een avondschool.
4. Regeling bij Koninklijk Besluit van de bouw en inrichting van schoollokalen.

In de Schoolwet-Mackay van 1889 werd de eerste stap gezet op weg naar gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder onderwijs. Onder zekere voorwaarden kon aan bijzondere scholen overheidssubsidie worden verleend.

Op onderwijsgebied veranderde er

niet veel in deze wet. Aan het verplichte lessenpakket werden gymnastiek en tekenen toegevoegd. Het vak vormleer werd afgeschaft.

Het bij de wet van 1801 ingevoerde gezaghebbende schooltoezicht heeft veel bijdragen tot de verbetering van het onderwijs.

De schoolopzieners hadden een sterk verantwoordelijkheidsbesef.

Zij streefden er ernstig naar van de schoolmeesters ideale vakmensen te maken. Dankzij hun rapporten en verslagen krijgen we vaak een duidelijk beeld van de situatie op onderwijsgebied in de vorige eeuw.

In sommige streken van het land werd de schoolopziener bij zijn aankomst door de jeugd als volgt begroet:

"Dag lieve schoolopziener! Gij bezoekt ons weer, wij zijn nu blij. Gij houdt niet op te zorgen.(bis) Wees welkom dan, o brave man! Elk onzer zal zoveel hij kan Uw zorgen dankend lonen!(bis)

Bij zijn afscheid werd de schoolopziener als volgt toegezongen: Wij danken U voor 't onderricht, dat Gij ons geeft van onze plicht!

*Wij zullen vlijtig leren.(bis)
Bezoek ons toch eens spoedig weer,
Wij zien U zo graag, keer op keer,
Dag lieve Schoolopziener.(bis)*

Als einddatum koos ik 1 januari 1921 omdat toen de wet - De Visser, de Lageronderwijswet 1920, in werking trad, waarbij de in artikel 192 van de Grondwet voorgeschreven financiële gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder onderwijs een feit werd.

Tussen 1801 en 1921 waren er in Zeist drie openbare scholen, t.w. de school aan de 2e Dorpsstraat, later aan de 2e en le Hogeweg, de school in Austerlitz en de school aan de Bergweg. Van deze scholen zullen de schoolgebouwen, de hoofdonderwijzers en enkele aspecten van het onderwijs worden beschreven.

Wordt vervolgd

Leo Visser

Bloemlezing over een fleurige tentoonstelling

In 1884 werd de afdeling Zeist (en omstreken) opgericht van de Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde. Leden waren landgoedeigenaren, tuinbazen van de landgoederen, bloemisten en kwekers. De maandelijkse bijeenkomsten werden genotuleerd. Deze notulen zijn samen met een aantal ledenlijsten bewaard gebleven en onlangs overgedragen aan het Zeister Historisch Genootschap. Hieronder volgt de lezing die Jan Heijmel op 13 oktober van vorig jaar hield.

SPECIALE TENTOONSTELLINGEN

KASTPLANTEN	25-28 Augustus	..
AFGESNEDEN ROZEN	1-3 September	..
BLOEMWOLVEN	7-9	..
SNIBLOEMEN	10-11	..
GROENTEN EN OOLF	14-16	..

TOTAAL OPPERVLAKTE 120.000 M²

UITGELOOFDE PRIJZEN f 10.000

VERMAGELIJKHEIDEN
OUD ZEISTENZ. VERLOTING

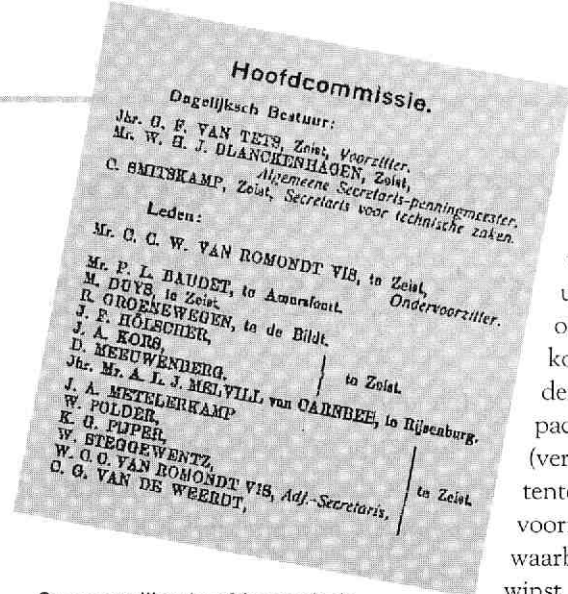
In 1902 organiseerde de Zeister afdeling een bloemen tentoonstelling op het landgoed Kersbergen. Een comité van 12 man organiseerde deze zeer geslaagde tentoonstelling.

Hoogtepunt was het bezoek van Koningin-Moeder Emma. Ook financieel was de tentoonstelling een suc-

ces; penningmeester Jhr. Frits van de Poll kon melding maken van een positief saldo van 945,78 gulden.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat op 23 oktober 1906 de toenmalige voorzitter Jhr. G.F. van Tets aan de afdelingsvergadering vertelt dat het dagelijks bestuur reeds twee maal heeft vergaderd over het voornemen

in 1909 een grote tuinbouw tentoonstelling te organiseren ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de afdeling. De vergadering reageert met applaus. Er wordt een hoofdc commissie, een aantal subcommissies en een ere comité gevormd. Van de hoofdc commissie zijn de notulenboeken bewaard gebleven en inmid-



Samenstelling hoofdcmissie

dels ook via het ZHG toegankelijk.

Het dagelijks bestuur van de hoofdcmissie wordt gevormd door de heren van Tets, Blanckenhagen en Smitskamp (zie overzichtje).

Het zoeken van een geschikte locatie kost veel tijd, pas in juni 1908 valt definitief de keuze op het landgoed Schoonoord van de heer Cornelis C.W. van Romondt Vis. In de annalen valt terug te vinden dat ook Het Slot, Hoog Beek en Royen, Sparrenheuvel, Kersbergen, Klein

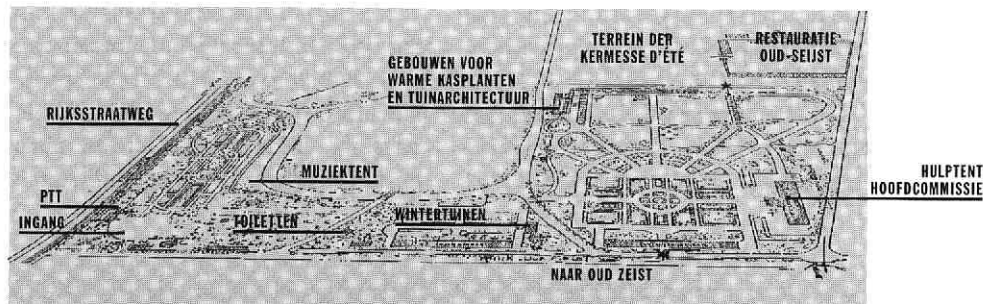
Scharweide en Veldheim ter sprake kwamen. Een ander probleem is het financieren van de tentoonstelling. De uitgaven worden begroot op ongeveer 37.000 gulden. De inkomsten moeten gehaald worden uit subsidies, giften, het verpachten van een aantal rechten (verkoop tabak, fotografie, tentoonstellingskrant etc.) maar voornamelijk uit een te vormen waarborgfonds. Bij een eventuele winst worden de bijdragen aan het waarborgfond dan zoveel mogelijk terug betaald.

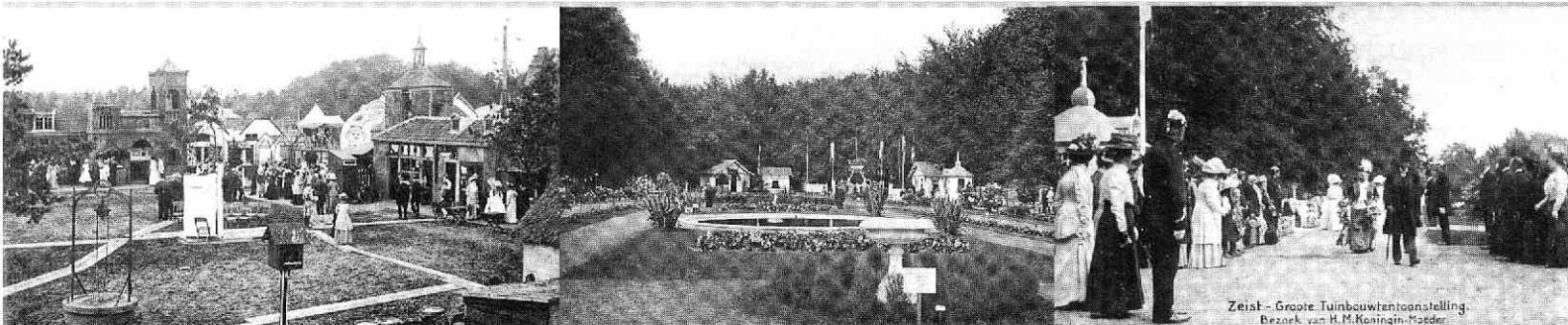
De gemeente Zeist stort 1400 gulden in het waarborgfonds en betaalt 2 gouden medailles.

De inrichting van de tentoonstel-

ling wordt verzorgd door een subcommissie onder voorzitterschap van de heer D. Meeuwenberg, bloemist (flora) en tuinarchitect. De tuinbaas van Schoonoord, de heer C.G. van der Weerd, overigens ook zeer actief in de afdeling Zeist van de Maatschappij voor tuinbouw en plantkunde als penningmeester en 2^e voorzitter, Willem C.C. van Romondt Vis, zoon van de eigenaar, fungeert als 2^e secretaris van de subcommissie.

Het resultaat van hun inspanningen is een terrein in vier delen: het voorterrein aan de Driebergse weg, een midden terrein naast het landhuis Schoonoord, een achterterrein met ten oosten daarvan een gebied voor een attractiepark. Zie de plattegrond hieronder.





Zeist - Groote Tuinbouwtentoonstelling.
Bezoek van H. M. Koningin-Moeder

Daarnaast is er een subcommissie die het programma van de tentoonstelling vaststelt; welke inzendingen zijn mogelijk. Zie bv. nummer 80 van de catalogus. Opvallend is dat de helft van de inzendingen uit Zeist komen.

De hoofdcommissie vergadert 27 keer over een veelheid van onderwerpen variërend van het wel of niet open zijn op zondag en de toegangsprijzen (inclusief de vraag tot aan welke leeftijd zonen gratis toegang hebben bij gebruik van een familiekaart).

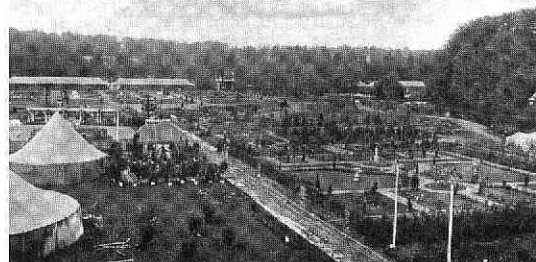
Ook het eventueel bouwen van een overdekte stalling voor de auto's van de bezoekers wordt

overwogen. In het voorjaar van 1909 wordt besloten op het al eerder geplande attractie terrein een aantal houten winkels te bouwen die tezamen "Oud Seyst" zullen vormen. Een pseudo marktplein moet het jaar 1609 terughalen. De bedoeling van het attractiepark was, ook toen al, het genereren van inkomsten.

Naast "Oud Seyst" is er ook een kermis met o.a. de eerste Nederlandse rodelbaan en bezienswaardigheden als Bianca de vrouw met de 2 hoofden.

Bij de ingang van het terrein is een persruimte, een politiepost en een postkantoor waar de post van een

Foto's van links naar rechts: het pleintje van Oud-Seyst, zomaar een inzending, het bezoek van Koningin Wilhelmina. Onder: een overzicht van het festivalterrein.



speciaal stempel wordt voorzien. Er zijn een 30-tal verschillende speciale prentbriefkaarten van de tentoonstelling bekend.

p 25 augustus 1909 is het dan zover de tentoonstelling wordt geopend. Niet door Prins Hendrik zoals oorspronkelijk de bedoeling was. De Prins was bij nader inzien verhinderd en uitstel van de opening kon niet want de affiches waren al gedrukt en

een herdruk was te duur. In de dagen voorafgaand aan opening heeft het bijna continu geregend. Het was de natste nazomer in jaren. De gevolgen zijn bijna desastreus; ondanks het storten van veel puin en grint op de paden en het graven van extra afwateringen is het terrein drassig en moeilijk begaanbaar. Uiteindelijk blijkt het leggen van planken op de paden een oplossing te bieden.

Voor de beoordeling van alle inzendingen, waaronder buitenlandse, is een internationale jury samengesteld. Zestien van de ongeveer 90 juryleden zijn afkomstig uit het buitenland.

De prijzen variëren van 5 tot 200 gulden. Bovendien zijn er een aantal gouden en zilveren medailles beschikbaar gesteld.

ZEIST 10 v.m.—7 n.m. **Groote Tuinbouwtentoonstelling,** **OUD-ZEIJST** 10 v.m.—11 n.m.

Ook des **Zondags** (uitgezonderd Oud-Zeijst) van 12 tot 7 uur geopend.

Speciale Tentoonstellingen:	CONCERTEN.	FEESTELIJKHEDEN.
7-9 Sept. Bloemwerken.	Dagelijks: Middagconcerten op het tentoonstellingsterrein en middag- en avond-concerten op Oud-Zeijst door de tentoonstell.-kapellen.	Oud-Zeijst: Diverse vermakelijkheden, w.o. Ballon-opstijgingen bij avond, tooneelvoorstellingen, vuurwerken, enz. (4473)
10-11 Sept. Snijbloemen.	Bultengewone Avondconcerten.	Iederen dag afwisselend programma en kermesse d'été.
14-16 Sept. Groenten en Ooft.	14 Sept. Kon. Mil. Kapel Reg. Grenadiers en Jagers. Entrée f 1.—	

Entrée-prijzen (wijzigingen voorbehouden): 8, 9, 11, 15 en 16 Sept. f 0.50; 10 en 14 Sept. f 1.—; 18 Sept. f 0.25; 9, 11 en 15 Sept. na 4 uur 10 cent. Doorlopende kaarten verkrijgbaar. Goede tram- en treinverbindingen naar alle richtingen. Late avondtreinen.

Al ontbrak er dan bij de opening een lid van het koningshuis, verder had de organisatie niet te klagen over koninklijke belangstelling: Op 26 augustus bezocht koningin Moeder Emma de tentoonstelling; na afloop dronk zij thee in huize Schoonoord.

Zeven dagen later kwam prins Hendrik naar Zeist. Hij gebruikte de lunch met het Gemeentebestuur en bezocht vervolgens de tentoonstelling, inclusief "oud Seyst".

Op de voorlaatste dag kwam Koningin Emma nog een keer terug.

Tijdens de tentoonstelling worden allerhande activiteiten georganiseerd een gondeltocht op de drift achter het terrein, een bloemencorso, een voetbalwedstrijd tussen Hercules en het Engelse Clapton F.C. en vele concerten van onder andere de Kon. Militaire Kapel en de Kon. Zeister Harmonie. Opmerkelijk is dat bij het bloemencorso de families van Tets en Romond Vis eerste

80. 100 Stengel-Begonia's van ééne verscheidenheid,
geschikt voor perkbeplanting.
1e Prijs f 15.— 2e Prijs f 10.—
Douairière Lampins van den Velden, Utrecht.
J. van der Steen, Bloemist, Utrecht.
D. Meeuwenberg, Bloemisterij „Flora“, Zeist.
B. Vermeulen, Tuinbaas „Heerewegen“, Zeist.
Mr. J. F. de Beaufort (tuinbaas H. van Burken), Zeist.
J. F. Hölscher, tuinbaas bij Jonkv. van Loon, Zeist.
Mr. C. C. W. van Romondt Vis (tuinbaas C. G. van de Weerd),
Zeist.
Gehr. Jongkind, Bloemisten, Aalsmeer.
Maarten Eyckeens Azn., Bloemist, Aalsmeer.
Firma Wed. J. Wilderbeck, Bloemkwekerij, Utrecht.

prij-

zen weten te winnen.

Omdat de uitgaven mede door het slechte weer oplopen en in de inkomsten achter blijven wordt in een extra vergadering van de hoofdcommissie besloten de resterende twee zondagen toch open te gaan. Twee commissieleden zien zich genoodzaakt hierdoor te bedanken als commissielid.

In totaal komen er ongeveer 40.000 betalende bezoekers. Dit is niet voldoende om uit de rode cijfers te komen. Niet alleen moet het gehele waarborgfonds aangesproken worden, bovendien rest er dan nog een schuld van 10.000 gulden. Doormiddel van giften, waaronder naar

verluid, een forse donatie van jhr. Van Tets, wordt dit tekort weggewerkt.

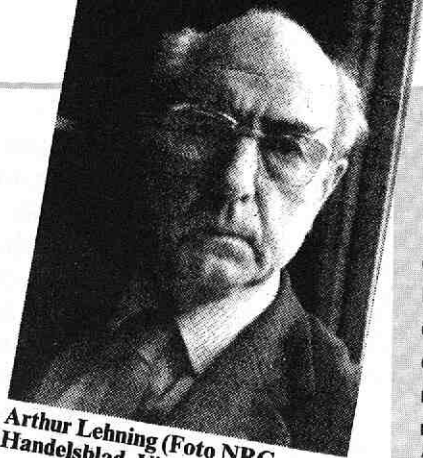
Ondanks het slechte weer en de financiële tegenslag wordt toch gesproken van een zeer geslaagde tentoonstelling waarmee de afdeling van

NMTP, de gemeente Zeist en Nederland een hele goede beurt hebben gemaakt.

J.H. Heimel

BRONNEN

Opmerking: Zowel in het gemeente archief van Zeist als in de collectie van Het Zeister Historisch Genootschap zijn relevante zaken terug te vinden, bovendien geven de dagbladen gedurende de tentoonstellingsperiode dagelijks beschrijvingen. Een uitgebreid overzicht van het expositie terrein wordt beschreven in de 3^e jaargang van het toenmalige weekblad 'Buiten' en de 4^e jaargang van 'Onze Tuinen'.



Arthur Lehning (Foto NRC
Handelsblad, Vincent Mentzel)

Hooftprijs voor Arthur Lehning

Door onze kunstredactie

AMSTERDAM, 9 DEC. De historicus, econoom en publicist Arthur Lehning (99) krijgt de P.C. Hooftprijs voor beschouwend proza 1999. De essays en cultuurwetenschappelijke studies van Lehning zijn volgens de jury van uitzonderlijke kwaliteit en betekenis.

Dr. Paul Arthur Lehning richtte in de late jaren twintig het internationale tijdschrift *i 10* op. Daaraan werkten beeldende kunstenaars en architecten mee van de Stijlgroep en het Bauhaus.

Een van de belangrijke verdiensten van Lehning was ook de uitgave van de werken van de Russische anarchist en politiek filosoof Michail Bakoenin.

De auteur

Vorig jaar december werd de P.C. Hooftprijs toegekend aan dr. Arthur Lehning, waarschijnlijk de oudste oud-leerling van de jongensschool der Evangelische Broedergemeente. Hij is een van de vele geleerden die 'hun opleiding in Zeist begonnen. Samen met de dichter van de beroemdste regels uit de vaderlandse poëzie, 'Denkend aan , Holland'...', Hendrik Marsman, bezocht hij de jongensschool in het eerste decennium van de nu bijna voorbijeeuw. Lehning (Utrecht, 1899) is historicus en schrijver en behoorde in het, interbellum tot de artistieke en politieke avant-garde van Europa. In 1954 publiceerde hij *Vriend van mijn jeugd* over H. Marsman. Lehning is onder meer Eredoctoer van 'de Universiteit van Amsterdam. Hij woont en werkt in Amsterdam en Lys-St-Georges in Frankrijk. In 1996 schreef hij voor het eeuwfeest van het lager onderwijs aan de Zeister Broedergemeentescholen deze herinnering aan zijn jeugd.

REFLECTIES BIJ EEN SCHOOLFOTO, ARTHUR LEHNING

Lehning:

In het voorjaar van 1905 kwam ik in Zeist wonen. Mijn moeder, Paula, Schübler was, nadat haar huwelijk met Paul Lehning in 1902 was gestrand, in 1905 hertrouwd met E.J. Müller, die uit een oud Hernhuttergeslacht stamde. Er werd een huis betrokken aan de Parklaan 21. Mjn broer Werner, die vier jaar ouder was, bleef bij familie in Elberfeld wonen om daar de lagere school af te maken, ik werd ingeschreven als leerling van de lagere school van de Evangelische Broedergemeente aan het Broederplein. Hoewel ik daarvan de zeven klassen heb doorlopen, heb ik er weinig of geen herinnering aan. Als ik herinneringen had aan die tijd, dan is het aan het leven zoals dit zich buiten de schoolmuren afspeelde. Ik was een enthousiast padvinder ongeveer

reflecties bij een schoolfoto

vanaf mijn tiende jaar, en de bossen in de omgeving van Zeist, maar ook het Slot en de slotgracht, waren de ideale omgeving voor deze activiteiten. Maar ook om te wandelen of te fietsen, en in de toen nog strenge winters te schaatsen, met vrienden maar natuurlijk ook met eerste vriendinnetjes, die ik allen wel nog duidelijk in herinnering heb. Marsman, die in dezelfde periode de lagere school van de Hernhutters bezocht, had helaas ook geen herinneringen aan deze periode, zoals blijkt uit het prozafragment dat hij in de Jaren '30 schreef en dat een aanzet was tot een roman over mij) en onze vriendschap.,

Ik herinner mij althans niet dat wij in dien tijd ook maar een woord met elkander hebben gewisseld en in mijn

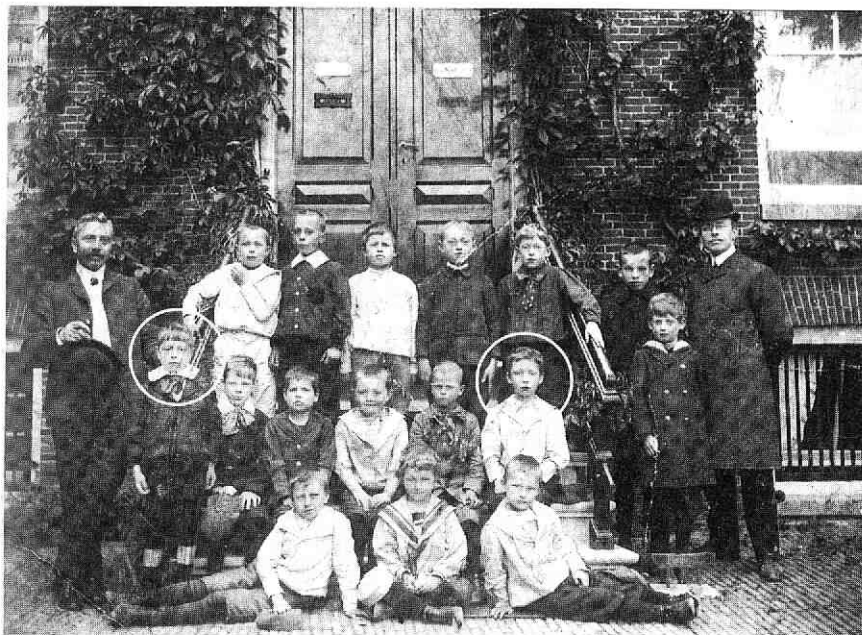
herinnering eraan bestaat hij eenvoudig niet. Maar ik moet er bij zeggen dat ik zelf in mijn herinnering aan die jaren ook nauwelijks besta.

Maar in dat romanfragment maakt hij wel melding van een schoolfoto waar wij beiden op staan.

Ik moet hem voor het eerst gezien hebben toen wij beiden zes jaar waren. Ik herinner mij een keurig aangekleeden jongen met pony haar, in een vrij opvallend groenbrons pak, klein en stevig, stuursch en pruisisch pedant. Bij mijn moeder op zolder ligt nog een foto - onze twee klassen uit dien tijd, - hij zat toen een klas hooger dan ik - waar wij alle twee opstaan. Wij waren opgesteld op een hardsteenen stoep - vijf of zes treden, vóór een der huizen - het plein waar hij later gewoond heeft. Hij staat

links op de bovenste rij, met zijn rechterhand martiaal op den ijzeren leuning, alsof het een roer was of een gevest van een degen, en anders, als ik mij hier in vergis, met de beide armen stijf langs liet lichaam gestrekt, en zijn kin op de borst, in elk geval flink militair. Hij lijkt zeer geërgerd. Die ergernis moet zijn ontstaan doordat zijn boord los zat en hij zijn kin naar beneden móest houden om het niet te verliezen, wat hem ook in zijn eigen gevoel iets gedwongens zal hebben gegeven en misschien iets belachelijks wat het ook inderdaad was. Toch werd het napoleontische ~ zijn verschijning er nog door verhoogd. Ik zelf zit een paar rijen lager, bijna meisjesachtig teer, zwak en met fletse oogen.

Toen ik in het begin van de jaren vijftig De vriend van mijn jeugd schreef, dat wil zeggen mijn herinne-



De 1e en 2e klas met Arthur Lehning (staand middelste rij links) en Hendrik Marsman (zittend middelste rij rechts) in 1907.

FOTO UIT 'EEN SCHOOL MET TRADITIE'

ringen aan Marsman, ben ik op zoek gegaan naar deze schoolfoto.

Ik had aan zulk een foto absoluut geen herinnering, maar de minuti-

euze beschrijving, vooral van mezelf, intrigeerde mij en ik besloot een poging te doen, zonder veel hoop op succes, dit historische document te bemachtigen. In zulke gevallen moet

men ook wat geluk hebben, ofschoon het dikwijls gaat als met de Aspern Papers. Maar het toeval was mij gunstig gezind en ik bracht van mijn speurtocht in Zeist inderdaad de bewuste foto van 45 jaar geleden als een kostbare trofee mee naar huis. Toen Marsman zijn stuk schreef, had hij deze foto niet in zijn bezit en zijn herinnering blijkt achteraf niet zo feilloos als de beschrijving wel suggereert. Ik sta namelijk niet links op de bovenste rij, maar een rij lager, onmiddellijk naast het hoofd en de rechterhand, die de ijzeren leuning vasthoudt - het blijkt overigens een houten te zijn - alsof het een roer was of een gevest van een degen, behoort bij een andere knaap. De indruk over hemzelf is volkomen juist.

Marsmans vader was gereformeerd en zijn moeder hervormd, en de drie zoons, waarvan Marsman de oudste was, werden in die gezindte opgevoed. Waarom hij naar de school van de Hernhutters werd gestuurd weet ik niet, maar waarschijnlijk vanwege

de goede reputatie van de school. Misschien ook dat de gunstige ligging, vlakbij de boekwinkel en het woonhuis in de Dorpsstraat daarbij een rol heeft gespeeld. Links van mij op de foto staat de directeur, J.E Arbous, die in de zevende klas les gaf. Rechts staat de onderwij-

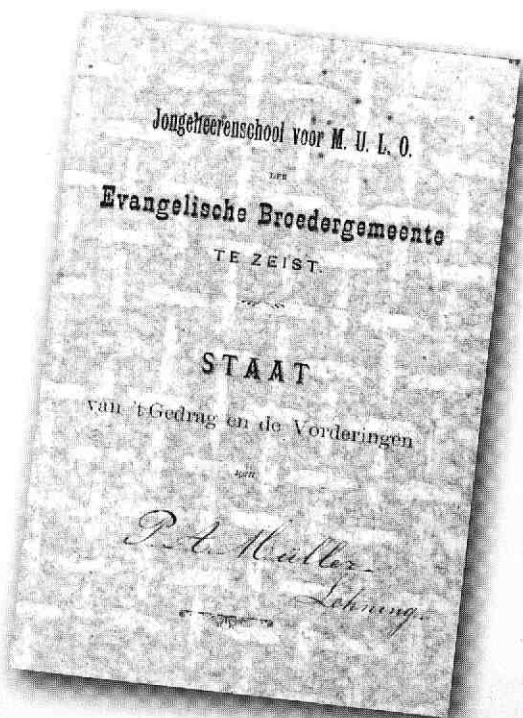
zer van deze laagste twee klassen van de school, wiens naam ik ben vergeten. Aangezien Marsman ook al in deze periode veel ziek was en geregeld school moest verzuimen, werd ik door deze onderwijzer van tijd tot tijd naar hem toegestuurd om hem te helpen bij zijn huiswerk. Van een vriendschappelijke verhouding was toen echter nog geen sprake. Volgens Marsman was daar het volgende incident de oorzaak van, maar ook daar herinner ik mij niets van.

Dan staat mij nog voor ogen een verwoed gevecht tusschen ons in ons zevende jaar op den hoek van een grasveld, dat voor de beslissing geëindigd werd doordat volwassenen ons kwamen scheiden. Vanaf dat oogenblik zal er een vijandige onverschilligheid tussen ons hebben bestaan, die pas zeven jaar later geëindigd is.

In 1912 ging ik naar de HBS in Utrecht, Marsman volgde het jaar daarop. Aangezien ik in de tweede

klas bleef zitten, 'haalde hij mij mij in', zoals hij schreef, en 'van toen af dateert onze vriendschap'. Wij pendelden dagelijks met de stoomtram, die wij 'het Gele Gevaarte' hadden gedoopt, heen en weer naar Utrecht en maakten het daarin zo bont dat de conducteur verordonneerde: 'Marsman en Mulder in de motor', d.w.z. het voorste gedeelte van de tram en niet in de aanhangwagen, waar hij geen oog op ons kon houden. In 1914 werd mijn vader directeur van de firma Van Wees & Weiss en verhuisden wij naar het Broederplein 6. Marsman werd daar kind aan huis.

Wij begonnen samen huiswerk te maken, te lezen, dagboeken bij te houden en te schrijven. Mijn herinneringen aan deze middelbare schooltijd en onze jongelingsjaren zijn zo scherp alsof het gister heeft plaatsgevonden. Maar dat alles onttrekt zich aan het doel van deze publicatie, en over die vriendschap hebben niet alleen wij beiden maar inmiddels ook anderen het nodige geschreven.



Toch hebben zich met name ook deze Jaren voornamelijk afgespeeld in de sfeer en tegen het decor van de Broedergemeente. Door haar huwelijk met Fritz Müller werden mijn moeder, Werner en ik, vanzelfsprekend lid van de Broedergemeente. Het leven der gemeenteleden werd voor een belangrijk deel bepaald door de rituelen van het kerkelijk en ik heb deze vanaf mijn vijfde jaar intensief meegemaakt. Marsman ging van tijd tot tijd met ons mee naar de kerkdienst.

In de loop van 1916 echter, het jaar waarin ik zou worden genomen, begon ik ernstig te twijfelen, zowel aan de zin van al deze rituelen maar ook fundamenteel, aan het bestaan van God. Na verschillende intensieve gesprekken met de toenmalige dominee Bruder Reichel, tevens huis-

In het najaar van 1989 keerde Arthur Lehning terug naar Zeist en poseerde voor zijn lagere school.

FOTO T. VAN HELMOND

vriend van mijn ouders, begreep deze niet alleen het mij ernstig was, maar hij aanvaardde ook mijn besluit om mij niet te laten aannemen. Hij oefende geen enkele druk op mij uit, en trachtte bovendien de ontstelde familiale gemoederen te kalmeren. Ik heb nog altijd groot respect voor de zeer liberale houding en heb ze nooit vergeten, maar natuurlijk ook niet

zijn verzuchting: 'Es ist zum ersten mal dass ein Geindekind von der Konfirmation zurücktritt'.

Hoewel Marsman en ik 'zeer verscheiden wegen zijn gegaan', kan men zich afvragen in welke mate onze levens, opvattingen en activiteiten door deze jeugdervaringen zijn bepaald. Wat Marsman betreft moet men naar



de eventuele sporen daarvan op zoek gaan in zijn proza en poëzie. Zo bijvoorbeeld in het bovengenoemde romanfragment dat hij jaren na dato en tijdens langdurig verblijf buiten Nederland schreef.

De kerk was binnen geheel wit, niet enkel de muren en de gordijnen maar ook de pilaren en de banken. De vloer was van hout dat met fijn zand was bestrooid.

Alleen de preekstoel - achter de dominee zat was bedekt met een donkergroen kleed dat neerhing tot op den grond. De preekstoel stond op een kleine verhooging. De sfeer van de kerk was zeer sober en licht, alleen nogal ijl en schraal en buitengewoon puriteinsch. Er was 'n het geheel geen versiering. (...) Maar de sfeer van hun godsdienst en hun geloof had iets van de sfeer van hun kerk: zij was licht en verlicht weinig dogmatisch en verzoenend.

Dat alles zat ook in de stijl van de pleinen en vooral in hun werkelijk onvervangbare sfeer: zij waren karaktervol achttiende eeuwsch en zij hadden on-

danks een zeker teruggetrokken besef van eigenwaarde en piëtistische waardigheid iets ruims, opens en weidsch.

Wat mijzelf betreft, is mij natuurlijk vele malen gevraagd, of en in hoeverre ik wat betreft mijn libertaire, vrij-socialistische opvattingen, beïnvloed ben door deze opvoeding en jeugdjaren in de communautaire gemeenschap der Hernhutters. Ik heb daar altijd negatief op geantwoord, aangezien ikzelf geen onmiddellijk verband zie. Wel is het zo, dat ik in tegenstelling tot zovele andere Nederlanders, opgevoed in even zovele andere godsdienstige richtingen, nooit enige animositeit heb gevoeld jegens mijn achtergrond.

Tenslotte denk ik dat wij zeer geprivilegieerd zijn geweest, dat wij onze jeugd hebben doorgebracht tegen het evenwichtige achttiende eeuwse decor van het Broeder- en Zusterplein, en het kan welhaast niet anders dat ons beider gevoel voor schoonheid daardoor beïnvloed is. Ik ben er geregeld teruggekeerd, heb er

vrienden en geliefden er naar toe genomen en iedere keer als ik weer het interieur van de kerk terugzie, met de lange witte banken, de blanke houten vloeren, treft mij deze witte eenvoud als volkomen uniek

Arthur Lehning

BRONNEN

De citaten van Marsman zijn afkomstig uit het manuscript 'De twee vrienden', gepubliceerd door Jaap Goedegebuure.

Bovenstaand artikel is afkomstig uit 'Een school met traditie', uitgave van de jubileumcommissie Comeniuschool, Zeist. Agnes Amelink en Karen Veenland-Heineman. Joh. Enschedé, Amsterdam.

Van Klinkenberg een jeugdvriend van Marsman

Het cliché van de dichter is een lange magere man met een ongezonde huidskleur, allergisch voor sport en gezond voedsel, weinig menslievend om niet te zeggen asociaal, antimaatschappelijk, sarcastisch, onbegrepen en met een kwade dronk behept. Hendrik Marsman voldeed, behalve waar het de zwakke gezondheid betreft, nauwelijks aan dit beeld.

Hij was een man die volop in het leven stond. In zijn Zeisterse jaren had hij veel vrienden. De belangrijkste hiervan was ongetwijfeld Arthur Lehning, wiens boek *DE VRIEND VAN MIJN JEUGD* over Marsmans ontwikkeling als dichter nog steeds als zeer belangrijk wordt beschouwd. Daarnaast heeft Roel Houwink veel geschreven over zijn contact met Marsman; hun eerste ontmoeting vond overigens pas later in de zomer van 1920 plaats. Een derde, minder bekende getuigenis is het boekje *MIJN JAREN MET MARSMAN* van G.A. van Klinkenberg.

Dit boekje meer bekendheid geven vormt het uitgangspunt van het eerste deel van dit artikel. In het tweede

gedeelte zal ik een poging doen antwoord te geven op de vraag waarom de vriendschap tussen de beide dichters - want ook Van Klinkenberg schreef en publiceerde gedichten en kritisch proza en hun voornaamste onderwerp van gesprek was de literatuur - zo abrupt eindigde. Die verklaring moet volgens mij gezocht worden in de literair-historische context.

De jeugdijaren vanuit een andere camerapositie

Gerardus Anne van Klinkenberg werd op 17 december 1900 te Amerongen geboren. Hij was het eerste kind van Hendrik van Klinkenberg, geboren te Amerongen op 1 september 1868, steenfabrikant, en Catharina Hendrina Tap, gebo-

ren te Valburg op 9 december 1874. Gerard kreeg in 1904 nog een zusje en in 1907 een broertje. Op 2 september 1913 verhuisde het gezin naar Zeist en vestigde zich op de Huydecoperweg 15A. In 1919 verhuisde het nogmaals, nu naar de Boslaan 26, in 1925 genummerd als 6. Hendrik Marsman werd, zoals bekend, op 30 september 1899 op de Tweede Dorpsstraat geboren, waar zijn vader een boekhandel had.

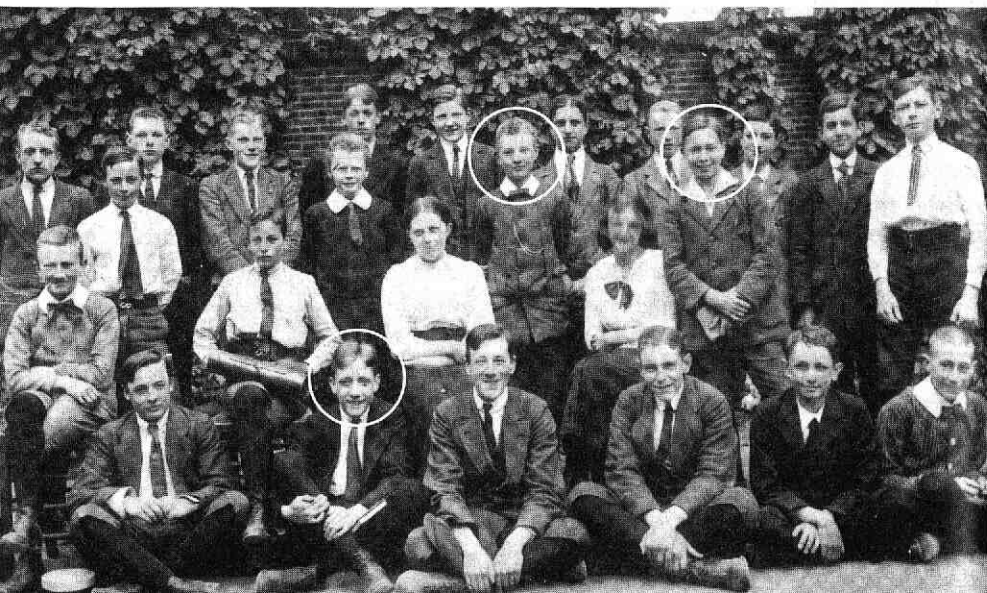
Gerard werd net als Lehning en Marsman naar de Rijks-H.B.S. op de Kruisstraat in Utrecht gestuurd. "Mijn eerste ontmoeting met Marsman vond plaats in de Zeister tram die ons elke schooldag naar Utrecht voerde en terug. Die tram deed over de rit bijna een uur (...) De schooltram die om acht uur uit Zeist vertrok, bestond uit vier 'rijtuigen' waarvan het derde en het vierde - wagentjes overgenomen van de Amsterdamse paardetram met open bal-

kons en banken die in de lengte van de wagen liepen - voor de schooljeugd waren bestemd: het derde voor de meisjes en het vierde voor de jongens. Men zal begrijpen dat de rit niet altijd rustig verliep, al was er geen sprake van vernielingen." (VI,6)

Over Marsmans kwajongensstreken op die tram konden we al eerder bij Lehning het een en ander lezen. Uit deze periode (1915) dateert ook de klassiefoto met Marsman op de voorste rij tweede van links, Lehning tweede rij staande rechts en Van Klinkenberg staande in het midden tussen de twee meisjes.

Marsman kon vloeken "als een matroos" en gebruikte graag het Zeister dialect. Van Klinkenberg typeert Marsman enigszins als een volksjongen, maar dat is maar één facet van zijn gecompliceerde persoonlijkheid.

De bewuste foto van de tweede klas Rijks-HBS te Utrecht met Marsman, Lehning en Klinkenberg.



Neem nu de geringe status die zijn ouders in het dorp hadden. De deftige klanten lieten rekeningen jaren onbetaald zonder dat zijn vader tot betaling durfde te manen.

Zijn moeder werd door de dames uit de betere kringen "met het neerbuijgende 'juffrouw' aangesproken, waarmee men in die dagen zowel ongehuwden als ook vrouwen uit de rangen der kleine luiden plucht te begroeten (...) Zijn jongste broer Jo herinnerde zich in 1978 nog goed hoe mama's pogingen tot de Zeister elite door te dringen de spotlust van de nonconformistische dichter in spe opwekte." (II,69)

Dat Marsman liever naar vrienden toeging dan hen thuis te ontvangen zou echter ook te maken kunnen hebben met de "passieve breuk" tussen zijn ouders.

"Wanneer de heer en mevrouw Marsman op stap gingen in het Wilhelminapark dan wandelde Henny's vader op het linkervoetpad en zijn moeder op het rechter aan de andere kant van de rijweg. Blijkbaar wilde geen van beiden

achter de ander lopen op het nogal smalle trottoir." (VI,13)

Gerard bleef in de tweede klas zitten, waardoor ze elkaar uit het oog verloren. Toen Henny het laatste jaar over moest doen vanwege een zware longontsteking troffen ze elkaar weer in 1919. Henny kwam toen veel bij Van Klinkenberg over de vloer, ook vanwege zijn zus en haar schoolvriendinnen. Ook Roel Houwink kwam daar regelmatig. Later zou Houwink trouwen met Nell van Nie, de "vriendin" die Marsman in 1921 tot het gedicht 'De blauwe tocht' had geïnspireerd.

"Zij was een opvallende schoonheid, levendig en geestig en ze zong, als leerlinge van Martine Dhont, niet onverdienstelijk. Ik zie haar nog staan op het podium van de sinds lang verdwenen 'Nieuwe Sociëteit' met een grote rode bloem in het donkere haar." (VI, 20) Van Klinkenberg trouwde met haar jongere zuster, waardoor Houwink en hij zwagers werden.

Vriend en volgeling

"Op een dag kwam Henny daar [op de Boslaan], waarschijnlijk na het tennissen op een dichtbij gelegen baan, op bezoek en vroeg of hij de adressen mocht noteren van de redacties van de literaire maandbladen die zich in onze leesportefeuille bevonden: 'Ik schrijf namelijk wel eens wat.'" (VI, 10-11)

Van Klinkenberg is onmiddellijk gefascineerd door Marsmans expressionistische poëzie en al spoedig lezen ze elkaars gedichten voor. Marsman van zijn kant is minder onder de indruk:

"Je hebt onmiskenbaar enig talent, maar dit werk is in wezen nog impressionistisch en te onpersoonlijk." (VI, 10-11)

Onpersoonlijk, we zullen deze diskwalificatie nog vaker tegenkomen. Ook de verzen die Van Klinkenberg in de periode 1921-22 aan Marsman voorlegt, vinden geen genade en fijntjes wijst hij zijn jongere vriend op het feit dat hij nogal wat regels van zichzelf in diens poëzie ontdekte, maar Houwink moedigde hem aan:

“Doorgaan, je kunt wat, maar je moet nog wat meer kritisch zijn!” (VI, 16-17)

Lehning krijgt twee gedichtjes onder initialen V.K. in het Rotterdamsch Studentenblad geplaatst, maar Van Klinkenbergs werkelijke debuut was in maart 1924 in DE VRIJE BLADEN.

“Henny bezocht mij vaak 's avonds. Als ik zijn drietonig fluitsignaal hoorde en ik keek uit het raam van mijn zolderkamer, dan stond hij daar in zijn lange jas onder een straatlantaarn. Ik ging naar beneden en samen wandelden wij, soms uren, door de donkere Zeisterse bossen. Hij praatte, luid en opgewonden, aan één stuk door (...) En ik luisterde, bewonderend.” (VI,17)

“Ik herinner mij nog goed hoe Marsman mij op een van onze vele wandelingen door de Zeisterse bossen in zijn geliefde Zeister dialect vertelde dat hij, min of meer tot zijn eigen verwondering ‘alleen nog maar over de dód kon dichten’, hoewel hij zich helemaal niet somber gestemd voelde.” (V,130)

In 1923 verscheen het rode boekje van Marsman. Met deze VERZEN werd hij op slag het lichtende voorbeeld voor een hele generatie jonge dichters. Toen in 1924 DE VRIJE BLADEN begon te verschijnen als opvolger van HET GETIJ had Marsman zoveel kritiek op de redactie van het blad, dat men hem en Houwink 1925 tot redacteur benoemde en hem volledig de vrije hand gaf.

Houwink gaf Slauerhoff wel eens wat kopij te lezen en ook hier zien we dat de stukken van Van Klinkenberg onmiddellijk teruggaan als *“niet persoonlijk.” (IV, 198)*

Dat hij toch nog zoveel werk geplaatst heeft gekregen, moet hij te danken hebben gehad aan zijn vriendschap met Marsman. De beide vrienden voeren naar Vlieland om Slauerhoff te ontmoeten. *“Op een middag, toen hij [Slauerhoff] met Marsman in oosterse houding op de keien [basalt] van dam 20 zat te confereren over de politiek van DE VRIJE BLADEN en over een bundel CLAIR-OBSCUR heb ik een foto van beide dichters gemaakt*

met een klein, oud boxje dat achteraf niet helemaal lichtdicht bleek te zijn geweest.” (V, 132)

Maar Marsman is in termen van Victor van Vriesland meer een aanvuurder dan een aanvoerder en na een jaar breekt hij met Houwink en trekt hij zich teleurgesteld terug. Constant van Wessem schreef: *“voor zoover men van een leiderschap van Marsman kan spreken heeft dit toenmaals de jongeren meer geschaad dan gebaat en tot een epigonenkweek en een ‘literair snobisme’ geleid, die door Marsman niet gewild en ook niet voorzien waren en waarvoor hij op de vlucht is geslagen, geschrokken van de verwarringen, die hij had aangericht.” (IX,201)*

Marsman belandt dan in een crisis, maar komt in 1929 toch weer bij DE VRIJE BLADEN terug, al is hij dan minder prominent aanwezig. Het is opvallend dat tijdens de beide redacteurschappen van Marsman relatief veel gedichten van Van Klinkenberg worden opgenomen, terwijl in de pe-

riode daartussen vrijwel alleen kritisch proza van diens hand wordt geplaatst.

Het blad zelf zit op een dood spoor en als in het eerste nummer van 1931 Menno ter Braak de zogenaamde PRISMA-discussie aanzwengelt, leidt dit uiteindelijk tot het einde van DE VRIJE BLADEN, de oprichting van FORUM een jaar later onder leiding van Ter Braak en Du Perron en, naar ik aanneem, het einde van de vriendschap tussen Marsman en Van Klinkenberg.

PRISMA en de vloek van het epigonisme

Het is hier niet de plaats om de Prisma-discussie in al haar facetten uit de doeken te doen. Men leze hiervoor de voortreffelijke studie van Oversteegen.

Het gaat mij om de rol die Van Klinkenberg en Marsman ongetwijfeld tegen hun wil hebben gespeeld. Wat was er gebeurd?

In 1924 had Dirk Coster een bloemlezing samengesteld van Neder-



Slauerhoff en Marsman op de keien van Dam 20 op Vlieland. FOTO G.A. VAN KLINKENBERG

landse poëzie: NIEUWE GELUIDEN. Zoals zo vaak stuitte de keuze op kritiek. Wat men vooral storend vond, was dat de dichters langs een ideologische maatlat werden gelegd. De "menschelijkheid" gold als het beslissende criterium.

D.A.M. Binnendijk, redacteur van DE VRIJE BLADEN stelde daarom in 1930 een nieuwe bloemlezing samen: PRISMA waarin zowel Marsman als Van Klinkenberg waren vertegenwoordigd. Binnendijk stelde de "creatieve vorm" voorop. Maar dit schoot Menno Ter Braak weer in het verkeerde keelgat. Zijn aanval 'Prisma of dogma?' werd in het januari-nummer van DE VRIJE BLADEN gepubliceerd. Ter Braak vond dat niet de vorm, maar de vent, de persoonlijkheid van de kunstenaar vooropgesteld dient te worden. Vorm of Vent, zo vatte J.C. Bloem de discussie dan ook samen.

Als vijfde punt van zijn kritiek stelt hij: "De bloemlezing heeft geen grotere gebrek dan dit: dat zij in het geheel geen onderscheid maakt tussen oorspronkelijkheid en epigonisme." (X, 276)

Het stuk eindigt met een sneer naar Van Klinkenberg: "En last but not least, kunt u mij ook, ziende door uw feilloos prisma, verkondigen, wanneer het Paradijs van Marsman eindelijk voorgoed herwonnen zal zijn door G.A. van Klinkenberg, die u zelf van een 'laten bronzen klank' beticht? Tegen die tijd ga ik dan een bloemlezing samenstellen, geheel zonder systeem, onder het motto: 'Is het een vent, voor mijn particulier gevoel?' Maar eerst moet het Paradijs zijn herwonnen. So long!"

(I,355)

Natuurlijk verweert Binnendijk zich, maar wat iedereen verbaast, is dat Marsman zwijgt, terwijl Binnendijk toch min of meer als discipel van Marsman werd beschouwd. Du Perron, sinds kort vriend van Ter Braak, schrijft daarom een stuk voor DE VRIJE BLADEN, waarin hij zich rechtstreeks tot Marsman richt. "Maar komaan, ik wend mij opnieuw direct tot Marsman (...) en zeg hem dat ook Jan R.Th. Campert en G.A. van Klinkenberg die nog in deze bloemlezing voorkomen, dat dezelfde G.A. van Klinken-

berg met zijn 'engelen eenmaal onbereikbaar zwevend' in het zojuist verschenen Balans, dat Gabriël Smit, die (...) dat al deze verzenschrijvers, op dit ogenblik althans van hun bestaan, epigonen, niets dan epigonen zijn, tegenover wier poëtische beweringen ik volkomen ongelovig sta, en dat ik nu van hem, Marsman, eindelijk precies zou willen weten of hij deze mensen au sérieux neemt, dan wel of het au sérieux nemen van hun (gewassen) een gelukkig voorwendsel is om te zwijgen over hun verdere nulliteit."

(X,282)

Nu had Marsman een volkomen heldere mening over het epigonisme in de kunst: "De kritiek heeft haar taak tegenover hen slecht gedaan. Want als ze hen werkelijk had verdelgd onder de terreur van haar veto, zouden de twee of drie mogelijk ontsnapt, geen pen meer durven hanteeren. Ik geloof dat Slauerhoff gelijk heeft: wij moeten niet tegen hen schrijven, we moeten ze doodslaan." (VIII,104)

Maar toen hij dit schreef, had hij de navolgers van de Beweging van Tachtig voor ogen, niet zijn eigen

vrienden. Marsman was in 1931 echter het polimiseren en manifesteren moe. In zijn repleik, gepubliceerd in *DE NIEUWE EEUW* van 26 februari 1931, schrijft hij: "ik ben het geklets over literatuur werkelijk hartgrondig zat. Maar inderdaad: ik kan met u, met Ter Braak, met Donker, met wie nog meer?, niet anders zeggen dan dat mensen als Smit, Kamphuis, Binnen-dijk, Van Klinkenberg, Van Geuns, Campert... in verschillende graden epigonon zijn (als graden hier nog van eenig belang zijn), wat niet uitsluit - hier wijk ik van uw inzicht af - dat sommigen onder hen enkele goede, soms - hoe vreemd het ook mijzelf dikwijls voorkomt - zeer goede gedichten hebben gemaakt. Voor zoover ik mij mede heb schuldig gemaakt aan het in stand houden, misschien zelfs aan het bevorderen van dit epigonisme, doe ik boete. Ik hoop dat u en anderen spoedig zult slagen in het uitroeien ervan. Ik zeg dit geheel zonder spot, maar ik persoonlijk kan mijn kracht in diè richting niet meer aanwenden." (III,244) Dat Marsman zijn protégé zo gemakkelijk liet val-

len, moet bij Van Klinkenberg hard zijn aangekomen. De enige manier om zichzelf van het epigonisme te bevrijden was (tijdelijk) te stoppen met dichten en dat deed hij dan ook. (VI, 22-23) De bundel *DE CACTUS* uit 1932 bestaat voornamelijk uit gedichten die voor 1931 in *DE VRIJE BLADEN* waren verschenen. Daarna wordt het lange tijd stil rondom Van Klinkenberg en raakt hij volkomen in de vergetelheid. Als Marsman korte tijd na de affaire uit Utrecht vertrekt, zien ze elkaar nooit meer. Het mooie van de gepubliceerde herinneringen van Van Klinkenberg is dat elk spoor van rancune ontbreekt. En dat siert de vent. **Jacky van den Dikkenberg**

BRONNEN

Bovenstaande citaten worden verantwoord door middel 2 cijfers: het Romeinse cijfer verwijst naar de hieronder vermelde literatuur, het cijfer achter de komma geeft het paginanummer aan.

- I) Braak, Menno ter, Verzameld werk. Dl. 1. Amsterdam 1980².
- II) Goedegebuure, Jaap, 'Zee, berg, rivier (ouverture tot

een biografie)'. In: *Maatstaf*, 38ste jg.: 9-10 (sept/okt 1990), p. 64-76.

III) Goedegebuure, Jaap, *Op zoek naar een bezielde verband. Eerste deel. De literaire en maatschappelijke opvattingen van H. Marsman in de context van zijn tijd.* Amsterdam 1981.

M) Hazeu, Wim, *Slauerhoff. Een biografie.* Amsterdam etc. 1995.

V) Klinkenberg, G.A. van, 'Herzien - herdenken. Marsman en Slauerhoff'. In: *Critisch Bulletin* 23ste jg.: 3 (juni 1956), p. 128-134.

VI) Klinkenberg, G.A. van, *Jaren met Marsman.* Utrecht etc. 1986.

VII) Lehning, Arthur, *De vriend van mijn jeugd. Herinneringen aan H. Marsman.* Amsterdam 1954.

VIII) Marsman, H., *De anatomische les.* Bussum 1926.

IX) Oversteegen, J.J., *Vorm of Vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen.* Amsterdam 1978³.

X) Perron, E. du, *Verzameld werk. Dl. 2.* Amsterdam 1955.

XI) Rhoen, R.P.M., 'Hendrik Marsman; Zeist 1899-Aanboord van de Berenice in Het Kanaal 1940'. In: *Markante Zeistenaren. Levensschetsen van de personen die in en voor Zeist iets hebben betekend.* Zeist 1991, p. 148-161. Verder heeft de heer R.P.M. Rhoen, archivaris van de gemeente Zeist, enkele vragen beantwoord, waarvoor vriendelijke dank.

De beste wensen voor

1999

De redactiecommissie

Rapportage ledenonderzoek

Afgelopen zomer heeft de Stichting Stichtse Geschiedenis een enquêteformulier onder de leden van een zevental historische verenigingen uit de provincie verspreid, waaronder die Van de Poll Stichting - de oudste van de selectie.

Uit dit onderzoek, waarvan de respons van ons genootschap verreweg het hoogst was (ruim 40%), trok de Stichting Stichtse Geschiedenis een aantal opmerkelijke conclusies. Hoewel het bulletin voor 9 van de 10 donateurs geen reden is om lid te worden, beschouwt men dit wel als de belangrijkste activiteit. 'Seyst' wordt dan ook het best gelezen, hoewel het uiterlijk van het blad een 7,8 krijgt (waar de andere periodieken niet lager scoren dan een dikke 9). Volgens het rapport is dit te wijten aan het formaat van het bulletin en de kleine letter. De redactiecommissie neemt deze kritiek

ter harte en tracht binnen de gegeven marges verbeteringen aan te brengen. Het ledenonderzoek concludeert tevens dat ruim een derde van de leden bereikbaar zullen zijn via het internet, hoewel een meerderheid hardnekkig volhoudt nooit gebruik te zullen maken van het wereldwijde netwerk.

Op een enkeling na, klaagt niemand over de kosten van het lidmaatschap. Integendeel, 52% stelt dat de contributie best hoger mag zijn (bij zusterverenigingen is dit percentage hoogstens 20%).

De lezingen worden bij Van de Poll Stichting het best bezocht, maar binnen het genootschap zijn excursies de favoriete uitjes. Het rapport was agendapunt op de vergaderingen van het bestuur op 18 januari.

Frédéric Ruys

**Aanmeldingen / adreswijzigingen
Zeister Historisch Genootschap,
Postbus 342, 3700 AH Zeist**

**Inzenden van kopij
Pootstraat 75a, 3572 HE Utrecht
E-mail: f.ruys@pcmuitgevers.nl
Fax: (030) 692 74 50**

Nieuwe donateurs

Mevrouw Van den Bosch-van der Linden, de heer F. Dukel, de heer E.J. van Dijk, de heer M.W. Jansen, de heer A. Th. Huijberts, de heer Van de Kamp, de heer E.G. van Rheenen, de heer H.L. Haaksman, mevrouw Kloosterman-van Heerden, de heer J.H. Goossen, mevrouw M. de Kruijf-Vlastuin, mevrouw M. Lamoré, mevrouw S.B. Lassche, de heer G.G. van Reenen (Leerdam), de heer S.J.C. Sander, de heer A. van Trig (Utrecht), de heer C.J. van Schaik, ir. M. van Marwijk (De Bilt), de heer J.A. Schevers, mevrouw J.G. Verkouteren-Holt-huis, de heer R. Weiland, de heer E.J. Wilders, de heer J.W. Velema, mevrouw P.C. Zijderveld-Gladpootjes.

Ledenstand

**Seijst III (augustus '98) 840
Seijst IV (januari '99) 829**